

ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО

№1(03)

2024

Десять тез до

П'ЯТИРІЧЧЯ ТОМОСУ
ПРО АВТОКЕФАЛІЮ





Історичне голосування за створення нової Автокефальної Православної Церкви України. Велика Софія Київська, м. Київ, Україна. 15 грудня 2018 року



Вибірчий бюлетень першого туру виборів Предстоятеля Православної Церкви України

ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО

№ 1(3)

2024

НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ЧАСОПИС
З БОГОСЛОВ'Я, ФІЛОСОФІЇ, ІСТОРІЇ,
СОЦІОЛОГІЇ ТА РЕЛІГІЗНАВСТВА

Засновник:

Інститут Церкви і суспільства
Київської православної богословської академії

Головний редактор: **Святослав Чокалюк**,
кандидат наук із богослов'я, професор

Відповідальний редактор: **протоієрей Андрій Дудченко**,
доктор філософії з богослов'я

Редакційна колегія: **протоієрей Олександр Трофимлюк**,
доктор наук із богослов'я, професор

протоієрей Георгій Коваленко,
кандидат філософських наук

Олександр Саган,
доктор філософських наук, професор

Віктор Бондаренко,
доктор філософських наук, професор

Андрій Смирнов,
доктор історичних наук, професор

Володимир Гаркуша,
кандидат юридичних наук, доцент

Літературний редактор: **Богдана Дрофяк**

Логотип: **Олексій Чекаль**

Верстальник: **Микола Ярмусь**

Фото: **протоієрей Іван Сидор**,
диякон Андрій Сидор,
Петро Ушкалов,
архіви авторів статей,
відкриті джерела мережі «Інтернет»

Адреса редакції:

вулиця Трьохсвятительська 6,
м. Київ, Україна, 01001

Телефон: +38 (095) 6960781

E-mail: info@churchandsociety.org.ua

Web-сайт: churchandsociety.org.ua

Повний або частковий передрук матеріалів журналу можливий лише за письмового згодою редакції.
За факти і цитати, наведені у статтях, відповідають автори.
Думки авторів можуть не співпадати з позицією редакції.

На обкладинці: фрагмент Патрірішого і Синодального Томосу про автокефалію Православної Церкви України.

У номері:

Святослав ЧОКАЛЮК, протоієрей Андрій ДУДЧЕНКО
ДО ЧИТАЧА
С. 4.

П'ЯТИРИЧЧЯ ТОМОСУ ПРО АВТОКЕФАЛІЮ

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

С. Чокалюк (С. 5), **митр. Симеон Шостацький** (С. 7),
митр. Федір Бубнюк (С. 8), **архієп. Герман Семанчук** (С. 9),
прот. О. Трофимлюк (С. 11), **І. Гордійчук** (С. 13),

Олександр САГАН

**ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ОБ'ЄДНАВЧОГО СОБОРУ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ**

С. 14.

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

Г. Друзенко (С. 22), **А. Роговцева** (С. 23),
Соня Кошкіна (С. 24), **архім. Кирило Говорун** (С. 25),
Ю. Чорноморець (С. 26), **Т. Тополя** (С. 29)

Андрій СМІРНОВ

СОБОР 2018: ЯК НАРОДИЛАСЯ ПЦУ

С. 30.

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

І. Лисов (С. 39), **прот. А. Шиманович** (С. 40),
Р. Павленко (С. 41), **О. Саган** (С. 42),
К. Щоткіна (С. 43), **А. Остроград** (С. 44)

протоієрей Андрій ДУДЧЕНКО

ЛІТУРГІЙНЕ ЖИТТЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ

С. 46.

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

В. Стеблюк (С. 55), **Ю. Артеменко** (С. 56),
В. Камінський (С. 56), **Р. Баранецький** (С. 58)

Костянтин ВЕТОШНІКОВ

**ЧИ НАСПРАВДІ У 1686 РОЦІ ВІДБУЛАСЯ ЗМІНА
ЮРИСДИКЦІЇ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ?**

С. 59.

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

Д. Кучірка (С. 68), **Д. Тимчук** (С. 69), **О. Федорюк** (С. 71)

Васса ЛАРИНА

УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛІЯ І КАНОНІЧНІСТЬ

С. 72.

ПСИХОЛОГІЯ ДУХОВНОСТІ

протопресвітер Ніколаос ДУЛІГЕРІС

ДУХІВНИК ПЕРЕД КОХАННЯМ ТА СЕКСУАЛЬНІСТІЮ

С. 80.

Святослав ЧОКАЛЮК

головний редактор, директор Інституту Церкви і суспільства

протоіерей Андрій ДУДЧЕНКО

відповідальний редактор

ДО ЧИТАЧА

Третій номер журналу «Церква і суспільство» присвячений п'ятій річниці конституювання Православної Церкви України та отримання Патріаршого і Синодального Томосу про її автокефалію. Значення цієї події для українського Православ'я важко переоцінити. Для тих, хто продовжував торувати шлях української автокефалії, який розпочався приблизно сто років тому, це стало довгоочікуваним визнанням. Для когось це дало можливість нарешті вивільнитися на свободу із задухи Московського Патріархату.

Ми раді запропонувати статті, автори яких із різних боків рефлексують над темою української автокефалії. Проф. О. Саган ретроспективно викладає історичні передумови проведення Об'єднавчого собору. Безпосередньо події, які передували скликанню собору та його перебіг у Софії Київській, описує один із його учасників проф. А. Смирнов.

Декому, особливо серед опонентів ПЦУ, досі незрозуміло, що Об'єднавчий собор був собором відновленої Київської Митрополії у складі Вселенського (Константинопольського) Патріархату, який відновив свою юрисдикцію над Україною рішенням свого Синоду від 11 жовтня 2018 р. Про історію передачі Москві права висвячення Київського митрополита, яке наші північні сусіди стали трактувати як передачу юрисдикції, розповідає в історичній розвідці К. Ветошніков.

За минулих п'ять років у ПЦУ відбулися певні реформи, серед яких найбільш відома ка-

лендарна (цій темі було присвячено перший номер нашого журналу). Менше відомі – редагування офіційних богослужбових текстів. Значення цих змін та їхню важливість пояснює прот. А. Дудченко.

Ті, хто досі не послідував Патріаршому і Синодальному Томосу та поки не долучився до ПЦУ, часом висувують теорію про нашу «неканонічність». Раді запропонувати читачеві статтю д-ра Васси Ларіної, інокіні РПЦЗ та літургіста, яка спростовує подібну аргументацію.

У цьому номері ви знайдете також багато міркувань, які є відповідями бліц-опитування до 5-річчя Томосу. Ми звернулися до церковних і світських лідерів думок, до науковців та громадських діячів, а також до молоді з проханням відповісти на запитання про значущість Томосу для українського суспільства.

На завершення пропонуємо ґрунтовний матеріал грецького протопресвітера Н. Дулігеріса на пастирсько-психологічну тематику, який буде цікавий не тільки священникам. Наші духівники часто опиняються розгубленими перед питаннями та ситуаціями, які стосуються законності та сексуальності. Автор пропонує напрямок, на якому можна шукати відповіді.

Як завжди, будемо раді вашим відгукам і пропозиціям, а також поширенню інформації про видання серед ваших друзів, однодумців та колег.

Редакційна пошта: cis.redakcia@gmail.com.

Святослав Чокалюк

кандидат наук із богослов'я, професор,
головний редактор «ЦіС»

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

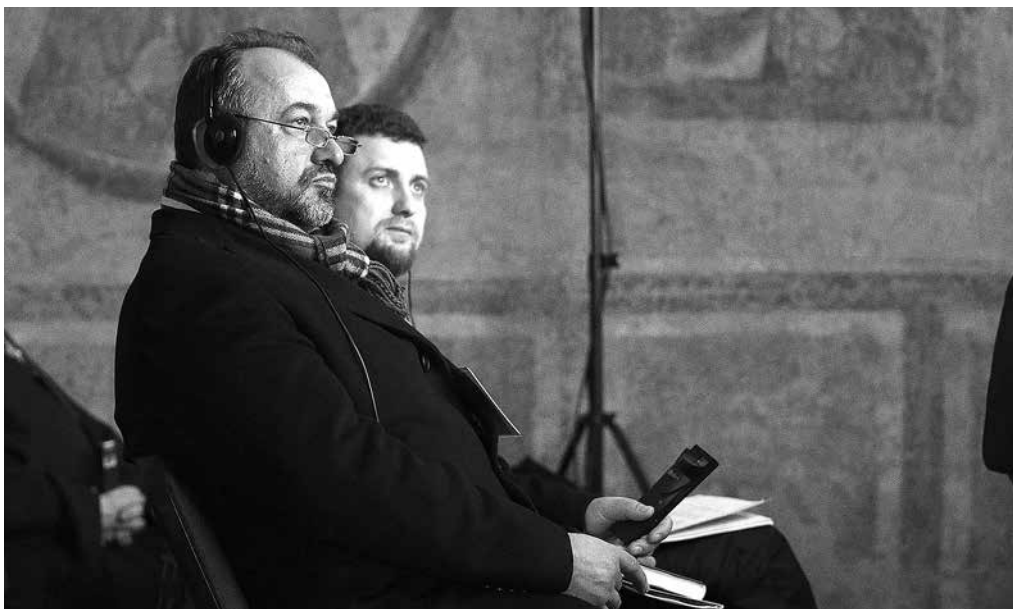
1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Для українського суспільства Томос про автокефалію має таке ж значення як Хрещення Русі-України чи Акт проголошення Незалежності. Це стосується не тільки вірних Православної Церкви України, але й представників інших християнських конфесій та релігій.

Для всіх Томос став свідченням того, що наша Держава стала справді незалежною. Вона нарешті звільнила душу від багатосотлітнього рабського ярма Росії. Це стало свідченням того, що боротися за свободу є сенс, навіть якщо ця боротьба триватиме упродовж багатьох поколінь.

Значення Томосу виходить і за межі України. Бо для інших держав і народів ця подія стала свідченням того, що українці – волелюбний народ, який попри все буде боротися за свободу.

Для мене особисто – це втілення не лише моєї мрії, але і всієї родини, яку плекали упродовж не одного покоління. Можу напевно сказати, що саме ця мрія допомогла моему татові вистояти і вижити в застінках сталінських таборів.



2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Попри зовнішні випробування – пандемія, війна, пропаганда Московської Церкви – Православна Церква України вистояла, і це заслуговує уваги.

Незважаючи на московські традиції, що укорінювалися в свідомості українців, Церква зуміла стати відкритою до суспільства. Саме ця відкритість і допомогла під час пандемії організувати богослужіння з дотриманням всіх санітарних норм.

З початком повномасштабної війни Росії проти України Церква в стислі терміни організувала капеланське служіння, якого так потребують наші воїни на передовій.

Не менш важлива подія, яка триває в часі – друк богослужбових книг українською мовою та використання з богослужбових книг

текстів, внесених Московською Церквою, що мають єретичний характер або є простим марновірством.

І, нарешті, найбільш масштабною подією для нашої Церкви за останніх 5 років стало проведення календарної реформи. Це питання викликало масову дискусію. Проблемою була і пропаганда Російської Церкви, яка масово поширювала різні вигадки. Доходило до того, що піддавали сумніву приналежність до Православної Церкви тих, хто цю реформу прийняв. Але результати показали, що українське суспільство єдине, а сама реформа давно була затребувана ним.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Наступні 5 років будуть не менш складними ніж попередні. Тому головне вистояти без втрат. Щодо напрямків розвитку – це розширення капеланського служіння, щоб кожен священник на парафії міг надати всебічну підтримку нашим ветеранам. Підтримку, якої вони так потребують.

Організувати пастирську опіку для наших парафій, створених за кордоном тимчасовими переселенцями і не тільки ними.

У сучасному світі розвитку комунікацій організувати двосторонній зв'язок, щоб кожен вірянин відчув, що його чують. Тоді відкритість Церкви до суспільства не буде сприйматися як щось декларативне, а як реальність, до якої нас всіх закликають. Тоді й справді Церква буде з народом і військом, а народ буде з Церквою.

Допомогти державі і народу зрозуміти внутрішню сутність Московського Патріархату, що допоможе швидше очистити нашу землю від цієї «руzzмiровської» нечисті.



митрополит Симеон Шостацький*митрополит Вінницький і Барський,
постійний член Священного синоду ПЦУ*

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Завдяки Томосу про автокефалію православні українці отримали можливість припинити суперечки і нарешті об'єднатися навколо Київського Престолу. Зрозуміло, є сили, яким це не може подобатись. У духовному плані – це ворог роду людського, диявол, для якого єдність християн – це щось абсолютно нестерпне, а в плані земному – це влада російської держави, яка, на жаль, використовує Церкву, як інструмент впливу для роз'єднання українського суспільства. Через такий потужний супротив процес об'єднання проходить важко і не так швидко, як хотілося б, але попри все він триває. Без Томосу цей процес не був би можливим взагалі. Тому Томос можна порівняти з ключем, який відкрив двері до духовної єдності українців, і це лише питання часу, коли усі наші православні співгромадяни увійдуть у ці двері, вхід до яких став можливим завдяки Томосу.

Крім того важко уявити, як, не маючи духовного фундаменту, яким для нашого народу є Православна Церква, українці витримували б усі ті випробування, що впали на наші плечі через повномасштабну війну, розв'язану проти України нашим північним сусідом. Адже та частина Церкви, яка називає себе УПЦ, так і не спромоглася розірвати зв'язок з Російською Церквою, яка благословляє окупантів на вбивство українців і тому не сприймається як рідна Церква більшістю наших співгромадян. А ПЦУ за Божим Провидінням незадовго до війни, завдяки Томосу про автокефалію, отримала канонічне визнання, і тому зараз у боротьбі за незалежність України наші військові

і загалом усе українське суспільство мають від нашої Церкви ту духовну підтримку, якої так потребують. Тому Томос – це також знак Божої ласки і благовоління до України, який Господь дав усім нам напередодні війни. І водночас знак надії і віри в те, що ми це випробування неодмінно пройдемо і переможемо.

Щодо мене особисто, то Томос приніс мені також випробування. Не раз упродовж цих п'яти років я згадував слова пророка Давида: «Та якби це ворог ганьбив мене, я стерпів би, або якби це ненависник мій величався наді мною, я не зважав би на нього. Але ти, чоловіче, – одnodумцю мій, приятелю і друже мій» (Пс. 54:13–14). У мене відбулася переоцінка цінностей. Зокрема таких, як дружба, людя-



ність, розуміння, яких я не знаходив у тих, хто був колись близьким для мене, і несподівано відкривав їх у людях, яких Бог посилав у цей час мені назустріч. Але я вважаю, що ці випробування зробили мене тільки сильнішим і додали життєвої мудрості. І в будь-якому випадку, усі вони не йдуть ні в яке порівняння з тією радістю, яку я відчув і продовжую відчувати від того, що наш побожний народ отримав духовну незалежність і, подолавши розділення, яке існувало до Томосу, тепер має можливість бути в єдиній Христовій Церкві і в її повноправній канонічній частині, яка називається Православною Церквою України.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

За ці п'ять років відбулося чимало важливих, значних і яскравих подій в житті нашої Церкви. Це і візит в Україну Його Всесвятості Патріарха Варфоломія, і служби Предстоятеля, ієрархів та духовенства ПЦУ в Києво-Печерській лаврі, канонізація українських святих, наше міжцерковне спілкування, візити до інших Помісних Церков тощо. Та все ж, я би виділив серед інших перехід ПЦУ на новоюліанський календар. Сам цей факт є кроком

до єдності з більшістю Православних Церков світу, які живуть за цим календарем. Але окрім цього мене вразило те, як в цілому спокійно відбулася ця реформа, яка в інших Церквах свого часу викликала дуже гострі суперечки і розділення. ПЦУ, я вважаю, створила прецедент мирного і добровільного втілення важливої церковної реформи і показала приклад іншим чотирьом Церквам, які поки що з різних причин залишаються на старому стилі.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Щодо перспективних напрямків діяльності нашої Церкви дуже актуальними у найближчому часі буде робота з дітьми і молоддю: розвиток недільних шкіл, пошук інших різноманітних форм і способів донесення Благії Звістки до молодого покоління, яке є майбутнім нашої Церкви і в цілому України, задля виховання його у дусі християнської віри і на засадах християнської моралі. Ще одним напрямком, який певною мірою перетинається із попереднім, є розвиток духовної освіти з метою виховання нового покоління священників для наших парафій, капеланів для армії, медичних капеланів, загалом добрих пастирів Церкви Христової.

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

митрополит Федір Бубнюк

*митрополит Полтавський і Кременецький,
Голова Синодального управління ПЦУ у справах молоді*

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Як на мене, Томос про автокефалію ПЦУ надав надзвичайно потужний об'єднавчий імпульс українському суспільству. Реакція суспільства показала, що українці готові гурту-

ватися довкола «великих ідей», але не імперських, а тих, які вносять конструктив у наше життя, єднають нас, зміцнюють громадянське суспільство, нашу свідомість і відповідальність. Здобуття Томосу також можна назвати одним із найуспішніших «дипломатичних проривів» в історії України. Томос також пока-

зав, що християнство у його православній традиції є тою живою силою, якої потребує значна частина нашого суспільства, незважаючи на дедалі слабшу позицію християнства у сучасному світі і впливу секулярних процесів. Суспільна реакція на Томос ще раз оприявила те, що церковне розділення в Україні інспіроване зовні – головним бенефіціаром більшості конфліктів в Православному світі – Росією.

Для мене особисто Томос дав можливість вийти зі штучної ізоляції. Адже у мене з'явилася можливість розширити горизонти свого спілкування, займатися науковою діяльністю, відвідуючи Грецію, Афони, Румунію та інші Помісні Церкви.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Щодо явища – це зміна сприйняття української Церкви суспільством, а головна подія в ПЦУ, як на мене, – це проведення Помісного Собору і прийняття Статуту про управління ПЦУ.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Вважаю, що одним із найбільш пріоритетних напрямків розвитку ПЦУ має стати трансформація парафіяльного життя. Це означає,

що воно не може виражатися лише у звершенні літургії або у ритуальних послугах. Літургія і богослужбове життя є ядром і фундаментом, але на цьому фундаменті має стояти дім – забуті нами духовні практики. Парафія має стати центром духовного, інтелектуального, культурного, творчого і навіть економічного розвитку наших сіл і громад. Але наразі ми маємо молитися за перемогу і мир і підтримувати Збройні сили України у боротьбі з російським нацизмом.



архієпископ Герман Семанчук

архієпископ Чернівецький і Хотинський

БЛІЩ-ІНТЕРВ'Ю

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Багато поколінь православних українців мріяли про свою Помісну Церкву, молились за

це Богові, проповідували ідею автокефалії. Деяким довелося покласти своє життя або пожертвувати власною свободою, перебуваючи в ув'язненні і терплячи численні тортури та утиски. Саме тому Українська Православна

Церква має цілий сонм святих мучеників, котрі молились і моляться перед Престолом Божим за свою Церкву і побожний український народ. Немає жодного сумніву, що отримання Томосу про автокефалію Української Церкви є актом Божого благовоління до нашого народу. Українська Церква стала повноправною Церквою-Сестрою в родині Православних Церков і, хоча і раніше ніхто з нас не сумнівався у благодатності Таїнств УАПЦ останньої формації або Київського Патріархату, це визнання дало нам всім, і зокрема мені, як українському архієрею, спілкуватись, співслужити з моїми братами-єпископами у всьому світі, вільно відвідувати як паломнику православні святі місця, звершувати богослужіння тощо.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

П'ять років перебування у нашій об'єднаній Церкві промайнули дуже швидко. Вони були наповнені багатьма цікавими і важливими подіями. Сформувались церковні інституції, які допомагають Церкві, її єпископам, духовенству та вірним жити повноцінним церковним і духовним життям. Запровадження інституту вій-

ськового капеланства стало одним із ключових напрямків роботи, сьогоднішня війна показала, що Церква не помилилася, направляючи своїх священників до війська задля підтримки бойового духу і душпастирської опіки наших воїнів.

Та найголовнішою подією, на мою скромну думку, стало проведення влітку 2023 року Помісного Собору, який вкотре засвідчив перед Богом і людьми про нашу єдність і незламність, адже рішення цього Собору, зокрема про перехід на Новоюліанський календар, були прийняті делегатами однодумно й однодушно. Ще одне справжнє чудо Боже для нашої Церкви і народу – можливість молитись українською мовою в стінах нашої найбільшої святині – Києво-Печерської лаври. І це надає нам усім міцну надію і тверду віру, що за молитвами Печерських преподобних Господь благословить нас Перемогою і справедливим миром.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Дуже важливим напрямком діяльності Церкви є робота з молоддю. На цьому неодноразово наголошує і наш Предстоятель – Блаженніший Митрополит Епіфаній. На превеликий жаль, статистичні дані про народжуваність в Україні є дуже невтішними, тому Церква сьогодні повинна твердо стояти на сторожі суспільної моралі та бути захисницею інституту сім'ї. Ми прагнемо, щоб молоді люди чули голос Церкви, щоб Церква стала для них справжньою порадицею і підтримкою. Для цього потрібно виховувати нову генерацію молодих пастирів, які вмітимуть комунікувати з молоддю, стануть живим прикладом міцної віри, духовності, моралі і патріотизму. Тому необхідно і надалі розвивати і вдосконалювати систему духовної освіти, яка відповідатиме вимогам сучасності. Вірю, що з Божою допомогою нашій Церкві це вдасться, бо з нами Бог і Його Правда, а значить, і Перемога!



протоієрей Олександр Трофимлюк

доктор наук із богослов'я, професор, ректор КПБА,
член редколегії «ЦіС»

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Передовсім зауважу, що Томос про автокефалію Православної Церкви України був наданий не як «манна з неба». Цьому передував довгий період розвитку й утвердження Церкви в Україні і до отримання визнання всеправославною спільнотою звершувала свою спасительну місію.

Проте лише Томос дав можливість повноцінно взаємодіяти й обмінюватися досвідом з іншими помісними Православними Церквами. Український православний люд має змогу здійснювати паломництва та звершувати богослужіння у визначних святинях світового православ'я.

Томос полегшив проведення спільних міжнародних наукових заходів і досліджень, а студенти українських вищих духовних навчальних закладів можуть реалізовувати своє право на академічну мобільність в інших помісних Православних Церквах.

Так, до отримання Томосу я неодноразово особисто відправляв на навчання студентів на богословські факультети провідних закладів освіти Греції та інших країн. Проте постійно це наражалося на протидію російських агентів впливу, не могло мати місце відкрите єхаристійне служіння з грецькими співбратами-священниками тощо. Впродовж останніх п'ятих років ситуація стала протилежною – світове православ'я зацікавлене в розвитку всебічної співпраці і часто саме воно є ініціатором. Перебуваючи у братніх Церквах, не вистачає часу і можливостей звершити богослужіння у всіх митрополіях, звідки надійш-

ли запрошення. Православна Церква України стала повноцінною Церквою-Сестрою для інших помісних Православних Церков.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Найбільше явище – це позиціонування Православної Церкви України як «відкритої Церкви». Українська Церква стає Церквою усіх громадян України православного віросповідання. Під цим постановням я маю на увазі не лише кількісне збільшення парафій та єднання всіх навколо Київського митрополичого престолу, а насамперед долання мурів між ієрархією, священством та парафіянами, коли у священнослужителів віряни бачать друга і радника; духівника, а не суворого й вивішеного суддю – ревнителя закону; доброго пастиря, а не найманого пастуха чи требовиконавця. Звичайно, на нас ще чекає багато праці, але потрібно докладати максимум зусиль, щоб бути «всім для всіх, щоб спасти хоч деяких» (1 Кор. 9:22).



Однією з головних подій, на мій погляд, є вдало проведена календарна реформа, яка назріла в Україні вже давно, але через різні історичні обставини це питання відкладали неодноразово. Перехід на новий календар – це не лише необхідність часу, а й питання здорового глузду. Всі погоджуються з тим, що юліанське літочислення недосконале. Похибка цього календаря у нинішньому і попередньому століттях складає 13 днів, у наступному – вже 14 днів. Однак, оскільки в православних країнах, які переходили на новий стиль, через недостатнє просвітництво були певні суперечки з цього приводу і навіть розколи, то в Православній Церкві України було вирішено чекати активного запиту суспільства щодо цього питання. Як голові Календарної комісії Православної Церкви України, мені приємно засвідчити, що на старому календарі в нашій Церкві зараз лишається близько 120 парафій з 8,5 тисяч – це менше ніж 1,5%. Приємно, що у процесі переходу на новий календар ми в Україні не єдині – Українська Греко-Католицька Церква та протестантські деномінації теж долучилися до цього.

Разом з тим ми не лише перейшли на новий стиль, а й впорядкували офіційний богослужбовий місяцеслов, акцентували увагу на українських святих, наповнили календар українським духом.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Як керівник Управління духовної освіти і богословської науки Православної Церкви України і ректор її провідного закладу вищої духовної освіти, головними напрямками розвитку Церкви вбачаю у просвітництві й освіті.

Насамперед, це відродження інституту катехізації, розвиток просвітництва, спрямовано-

го на усвідомлену участь членів Церкви в її житті та побудову й провадження особисто духовного життя людини, подолання забобонів і заборон та жива й дієва віра парафіян.

Цікавим та корисним, на мій погляд, стане праця з розроблення курсів, освітніх і сертифікатних програм з різних аспектів богослів'я в контексті освіти дорослих. Україна має переважно православне населення, проте внаслідок десятиліть безбожного радянського панування багато християн залишаються такими лише номінально, прийнявши таїнство Хрещення і беручи участь у богослужіннях лише час від часу. Разом із тим, запит на подібну можливість освіти стає дедалі більшим.

Із піднесенням рівня викладання у закладах вищої духовної освіти, розширенням академічної мобільності учасників освітнього процесу у найкращих освітньо-наукових інституціях за кордоном, пов'язане питання кореляції й увідповіднення місця служіння випускників вищих духовних навчальних закладів з рівнем їхньої освітньої підготовки. Здобуття магістерського та наукових ступенів має стати з одного боку престижним та елітарним, а з іншого боку – відкривати перед молодими науковцями широкий спектр реалізації їх здібностей.

Особлива увага має бути присвячена розширенню сфер позабогослужбової діяльності священнослужителів. Маємо гарний досвід служіння військового капеланства. На черзі впровадження медичного капеланства, на яке, крім виконання їх прямих функцій і обов'язків, буде покладена участь у психологічній реабілітації ветеранів війни.

Загалом, Православна Церква України має «тримати руку на пульсі» та відповідати на нагальні запити й потреби суспільства.

Ігор Гордійчук,*генерал-майор ЗСУ, Герой України*

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

Я був у команді тих військовослужбовців, які взяли активну участь у створенні Православної Церкви України. Це було не просто, адже спротив відбувався за багатьма напрямками. Але найбільш пасіонарна частина українського суспільства, включно зі Збройними Силами України, розуміли, що духовна незалежність має велике значення для нас, адже доки ми будемо зв'язані з московським рашистсько-терористичним режимом у будь-яких напрямках, починаючи від духовних і завершуючи економічними, дуже складно буде здобути перемогу. Тому отримання Томосу про автокефалію Православної Церкви України – це одна з фундаментальних цеглин нашої майбутньої перемоги над агресором, здобуття духовної незалежності та відбудови нашої неньки України. Багато вже зроблено, багато робиться зараз, крок за кроком, і є плани на майбутнє – починаючи від міжнародного визнання і завершуючи ситуацією всередині України. Ми знаємо статистичні дані про те, скільки вже перейшли громад з Московського патріархату, і цей процес триває. Хоча ми є світською державою, де жодна релігія не має права домінувати над іншими, мені би хотілося, щоби і посадовці сприяли та допомагали цьому процесу, адже це є складова нашої перемоги, на яку повинні працювати всі – від вищого керівництва до всіх, хто допомагає так чи інакше. Хтось плете маскувальні сітки, хтось пише листи на передову, щоби захисники відчували, що та кого вони захищають. Жертовність українського народу дозволила зберегти нашу незалежність та духовність. Ми знали, що це надважка робота. Але ми також усвідомлювали, що немає іншого шляху, ніж позбавлення ланцюгів московської диктатури. Тільки до перемоги,

крок за кроком. На цьому шляху ще дуже багато треба зробити, але якщо кожен із нас на своєму місці буде це виконувати, тоді настає перемога. Тож рухаймося вперед із вірою в Господа-Бога, Православну Церкву України, у Збройні Сили України, у неньку Україну. Вічна світла пам'ять тим, хто не дожив до цього дня. Слава хлопцям і дівчатам, які на передовій виконують найважчу роботу. Слава волелюбному і працелюбному українському народу. Слава Україні!



ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ОБ'ЄДНАВЧОГО СОБОРУ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ

Олександр САГАН
доктор філософських наук,
професор,
член редколегії «ЦіС»



Об'єднання Православних Церков в Україні та конституювання у грудні 2018 р. Помісної Православної Церкви України мало достатньо довгу передісторію. Адже йдеться не про завершення якогось короткострокового політичного проекту, як про це намагається говорити московська пропаганда, а про підсумок цілеспрямованої боротьби тисяч українців за встановлення і визнання автокефалії своєї Церкви у Вселенському православ'ї, що триває уже понад століття. Ця боротьба знайшла достатньо повне висвітлення в українській та світовій історіографії. А, відтак, нашим завданням ми бачимо огляд лише загальних тенденцій і особливостей розвитку автокефального руху до отримання Томосу.

Насамперед зазначимо, що боротьба українців за свою автокефальну Церкву відповідає канонічним засадам православного віровчення і практики. Канони чітко вказують на тісний зв'язок між державністю того чи іншого народу й інституційним статусом його Церкви. Зокрема 34 Апостольське правило, 17 правило IV Вселенського Собору, 38 правило VI Вселенського Собору зазначають, що «устрій церковних справ повинен відповідати політичним і громадським формам». Підтверджують це численні історичні прецеденти проголошення автокефалій Помісних Церков.

Зокрема в Томосі Константинопольського патріархату про визнання автокефалії Православної Церкви в Польщі цитується

Апофегма патріарха Фотія: «Церковні права, особливо стосовно меж, мають змінюватися згідно з політичним та адміністративним територіальним суверенітетом» (1924 р.). Цей принцип підтверджує й сама Московська патріархія, яка, визнаючи 1943 р. автокефалію Грузинської ПЦ (яку на початку XIX ст. сама ж ліквідувала), зазначала у рішенні Синоду, що «за церковними правилами (Всел. IV, 17 та ін.) церковні кордони повинні слідувати за державними».

Крім того, Константинопольський патріархат ніколи не визнавав законним і канонічно правильним акт анексії Московським патріархатом Київської митрополії. Про це свідчить Томос Православній Церкві в Польщі (1924 р.), де прямо вказується на акт «симонії» (підкупу) при зміні юрисдикції Київської митрополії. Також варто згадати про лист Вселенського патріарха Димитрія до Московського патріарха Алексія II (1991 р.) та заяву офіційного представника Вселенського патріарха архієпископа Всеволода Майданського (2005 р.), в якій зазначено, що Константинополь визнає канонічні межі Московського патріархату лише на час надання Московському митрополиту титулу патріарха. А у 1589 р. Київська митрополія входила до Вселенського патріархату.

Говорячи про передумови конституювання Помісної Церкви, ми маємо згадати і про діяльність Всеукраїнської православної церковної ради (ВПЦР), яка була створена в листопаді 1917 р. і діяла при Софійському соборі в Києві. Саме члени ВПЦР уперше висунули ідею апеляції до арбітражу Константинополя щодо врегулювання статусу Київської митрополії, зокрема правомірності зміни її юрисдикції з Константинопольського на Московський патріархат.

ВПЦР всіляко пропагувала ідею проголошення автокефалії Української ПЦ, відмежуван-

ня її від Російської ПЦ. Ці ідеї підтримав Всеукраїнський Церковний Собор, делегати якого на початку січня 1918 р. зібралися в Києві. Проте вже 19 січня роботу Собору зупинили у зв'язку з наступом більшовиків на Київ.

Гетьманат П. Скоропадського став важливим періодом в осмисленні й підготовці до автокефалії православ'я в Україні. Напрацювання в цій сфері були використані Директорією Української Народної Республіки на чолі з Симоном Петлюрою. Зокрема, 1 січня 1919 р. уряд Директорії проголосив Закон «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви», яким визначив, що верховна церковна влада в Україні мала належати Всеукраїнському церковному собору. А між Соборами владу в Церкві здійснював незалежний Український церковний Синод. У травні 1919 р. у Києві розпочалися богослужіння українською мовою.

Паралельно з роботою щодо становлення автокефалії, влада проводила і заходи з її визнання Церквою-Матір'ю (Константинопольським патріархатом). Багато для цього зробили міністри віросповідань Олександр Лотоцький та Іван Огієнко. Проте дипломатична місія О. Лотоцького не мала успіху, оскільки у той час патріарший престол був вакантним, і Синод не міг розглядати це питання без патріарха. Вторгнення в Україну більшовицьких військ і встановлення тут радянської влади зупинило цей процес.

Новим етапом розвитку Українського православ'я стало проголошення 5 травня 1920 р. у Києві автокефалії. Складність реалізації цієї ідеї полягала передусім у тому, що наявний в Україні єпископат не підтримав автокефальний рух. Зусиллями ВПЦР (другого скликання) 14–30 жовтня 1921 р. відбувся I Всеукраїнський Церковний Собор, який обрав ієрар-

хю УАПЦ та завершив організаційне оформлення Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). Можна говорити про недоліки чи помилки при створенні першої УАПЦ та інтронізації Митрополита Київського та всієї України Василя Липківського. Проте ця подія назавжди закріпила у свідомості православних українців необхідність і важливість наявності власної Церкви та її тісний причинно-наслідковий зв'язок із державністю країни.

Відтак усі наступні події, пов'язані з ліквідацією УАПЦ на теренах радянської України, не могли знищити саму ідею автокефальності

та бажання вірян мати незалежну Церкву. Тому ця Церква відродилася в Україні в роки Другої світової війни, а потім існувала в діаспорі. Вона не могла не відродитися і у переддень незалежності України. Понад те, активне відродження УАПЦ в Україні у 1989 – 1990-х рр., лавиноподібне зростання підтримки автокефалії серед православних вірних і підтримка ідеї автокефалії низкою громадських та політичних рухів стало вагомим фактором перемоги в країні ідеї політичної незалежності. Не варто забувати, що ще у березні 1991 р. більшість українців (70%, або 22 млн. осіб) на Всесоюзному референдумі про збереження СРСР



Всеукраїнська православна церковна рада (1924–1925 рр.).

Фото: uk.wikipedia.org

висловилися «за» збереження «оновленої федерації рівноправних суверенних республік». Проти було лише 28%, або 8,8 млн. осіб.

Потужний зріст автокефального руху змусив корегувати позицію Української Православної Церкви Московського патріархату (УПЦ МП). Вичерпавши всі можливі засоби протидії автокефальній ідеї, її керівництво кардинально змінило свою риторику і 1–3 листопада 1991 р. провело Помісний Собор, на якому розглянули питання автокефалії. У прийнятому «Визначенні Собору УПЦ з питання повної самостійності УПЦ» сказано, що проголошення незалежності Української держави вимагає від УПЦ нового статусу. «І таким статусом повинна бути повна самостійність і незалежність, тобто автокефалія». Саме у визначенні Собору зазначалася відома фраза «незалежна Церква у незалежній державі є канонічно виправданою та історично неминучою»¹. Рішення Собору підтримали всі його делегати, включно з єпископатом. Жодне з рішень Собору Московською патріархією донині не опротестоване.

Результати Собору УПЦ МП мали суттєвий вплив на Референдум 1 грудня 1991 р. щодо проголошення незалежності України. Зокрема, майже 91% учасників референдуму (28,8 млн.) дали позитивну відповідь на запитання: «Чи підтверджуєте ви Акт проголошення незалежності України?» (прийнятий ВР України 24.08.1991 р.).

Зазначимо, що у перші роки незалежності пострадянському українському чиновництву, переважно промосковському за переконаннями, вдавалося стримувати активний розвиток автокефального руху. Проте з часом ідея авто-

кефалії православ'я знаходила все більше прихильників. Вже в другому скликанні ВР України було створено міжфракційне депутатське об'єднання «За Помісну Церкву», яке у різному складі та з різними назвами існувало в більшості скликань Ради. Останнє з них із назвою «За єдину Українську Помісну Православну Церкву» у ВРУ восьмого скликання очолював В. Ар'єв.

Перший Президент України Л. Кравчук намагався сприяти унезалеженню православ'я в Україні. Проте його зусилля обмежилися офіційними листами до патріархів Московського Алексія II (1991 р.) та Константинопольського Варфоломія I (1993 р.). Ці листи мали швидше характер політичних декларацій про наміри, оскільки не були підкріплені практичними діями, а тому очікувано не мали ефекту.

На новий етап розвитку автокефальна ідея вийшла в часи відзначення 2000-річчя Різдва Христового, яке в Україні відбувалося на державному рівні. Помісність була проголошена Л. Кучмою однією з пріоритетних ідей у гуманітарній сфері та навіть «нашою заповітною мрією». Проте головною помилкою влади було те, що чиновники намагалися впливати на світсько-церковний адміністративний ресурс (працювали із ієрархами), а не на просвітницьку та інформативну складову. Ця проблема, до речі, залишається й донині – віряни й зараз часто перебувають в інформаційному полоні московських міфів та фальсифікацій.

Значна кількість агентів впливу Росії, які свідомо чи несвідомо працювали на збереження Московського патріархату в Україні, фактично нівелювали на рівні середньої та нижньої ланки виконавців усі ініціативи «зверху». Тим більше, що Л. Кучма сам не визначився щодо моделі конституювання Помісної Церкви. Більшість його команди працювала на мос-

¹ <https://hram.in.ua/biblioteka/pratsi-patriarkha-filareta/62-book62/324-title159>

ковський вектор (автономія чи автокефалія з Москви), інші – на Константинопольський.

Популяризація питання помісності православ'я в Україні спонукала до певної реакції й Московський патріархат. Уже на початку 1992 р. у церковній пресі УПЦ МП і Російської ПЦ загалом, а також у їхніх біляцерковних виданнях активно обговорювалася ідея протиставлення т. зв. «канонічної» автокефалії, дарованої Церквою-Матір'ю (для них це чомусь Москва), «неканонічній», «самопроголошеній». Проте навіть в УПЦ МП не викликало сумніву, що автокефалія повинна бути отримана.

Зокрема учасники скандального (скликаного з порушенням діючого Статуту УПЦ МП) харківського Архієрейського Собору (27.05.1992) у листі до Президента України Л. Кравчука писали, що вони одностайно «схвалюють і підтримують устремління Української православної пастви до повної незалежності», і здійснять всі заходи, щоб вирішити «це життєве питання нашої Церкви»². Але діяли фігуранти цього Собору чи не протилежним чином. Для швидкого зняття напруги в українському суспільстві керівництво РПЦ навіть пообіцяло, що про «канонічну» автокефалію для УПЦ Помісний Собор Московського патріархату буде «мати судження» у 1995 році.

Проте 1995 року ніяких соборів в Москві не відбулося. Порушивши Статут (вимагає скликання Помісних Соборів кожні 5 років), Моспатріархія не скликала Собор всі 19 років правління Алексія II. А після 1995 р. вигадали нову умову для отримання автокефалії Українською ПЦ – об'єднання православ'я в Україні. Тобто покаяння вірних і духовництва УПЦ КП та УАПЦ і об'єднання їх із УПЦ МП. А оскільки

ки таке об'єднання навіть теоретично було мало ймовірним, то із Москви переконували, що українці взагалі не хочуть автокефалії. Щоб підіграти московському керівництву, Архієрейський Собор УПЦ МП 15 грудня 1996 р. прийняв рішення про «недоцільність автокефалії» УПЦ МП. До речі, це рішення залишається чинним дотепер.

Окрім того, у 1997 р. московські богослови раптом «з'ясували», що «надання автономії чи автокефалії не має спільного православного визнання», і що «ця проблема не розроблена у православ'ї», а тому її розглянуть і схвалять на Всеправославному Соборі. Проте на «Святий і Великий Собор Православної Церкви» (2016 р.) делегація Московського патріархату не приїхала. Відтак питання зміни процедури отримання нових автокефалій було зняте з розгляду. Спосіб проголошення нових автокефалій залишився незмінним – надання Томосу від Константинопольського патріархату.

На жаль, позицію Москви завжди посилювала відсутність єдності в українському сегменті православ'я. Ще із 1999 року предстоятелі та архієреї УПЦ КП і УАПЦ неодноразово підписували спільні документи, покликані привести ці українські Церкви до єдності. Зокрема, 10 липня 2001 р. вони підписали так званий Симфонітікон (Домовленість), у якому висловили згоду на євхаристійне єднання Церков на рівні священників, а також звернулися до Вселенського патріархату з проханням надати після об'єднання українській Церкві автокефалію³. Проте навіть підписані «Симфонітікони» практичних наслідків не мали.

Логічним наслідком такого розділення, а також орієнтація Президента Л. Кучми на еко-

² Українська Православна Церква на межі тисячоліть: документи і матеріали. Київ, 2012. С. 57–58.

³ Київський Патріархат – помісна Українська ПЦ: історико-канонічна декларація Архієрейського Собору УПЦ КП від 19.04.2007. Київ, 2007. С. 156–158.

номічну інтеграцію з Росією, була підтримка українською владою УПЦ МП. Саме на основі цієї Церкви планувалося розбудувати Помісну Українську ПЦ. Хоча у своєму листі до Моспатріарха Алексія II Л. Кучма чомусь просив для УПЦ не автокефалію, а автономію. Але навіть у цьому проханні йому було відмовлено. Московський патріарх дав жорстку відповідь, зазначивши, що ідею автономії українські віряни не підтримають, а процес «повинен йти знизу, а не згори» (натяк на недопустимість втручання української влади у ці процеси).

Новий етап утвердження ідеї Помісної Православної Церкви в Україні розпочався із президентством В. Ющенка, який добре розумів важливість і життєву необхідність вирішення цього питання. Проте на перших порах він теж не підкріпив свої плани реальними й ефективними діями, а згодом взагалі почав відверто «загравати» з ієрархією УПЦ МП. Пізніші спроби вплинути на ситуацію, навіть із залученням до цього процесу Вселенського патріарха, були приречені на невдачу через свою декларативність, розпорошеність і хибність концепції (ставка на об'єднання єпископів, а не вірних).

В. Ющенко не зміг ефективно використати офіційний візит до Києва патріарха Варфоломія з нагоди відзначення 1020-річчя хрещення Русі-України (25–27 лип-

Фото: *PRESIDENT.GOV.UA*



Президент України Віктор Ющенко в аеропорту «Бориспіль» зустрів Вселенського патріарха Варфоломія I, який прибув в Україну для участі у святкуванні 1020-річчя хрещення Київської Русі. 25 липня 2008 року

Зустріч Петра Порошенка з Вселенським патріархом Варфоломієм I. м. Стамбул, Туреччина. 10 березня 2016 року



Фото: *PRESIDENT.GOV.UA*

Фото: RADA.GOV.UA



Зустріч Голови Верховної Ради України Андрія Парубія
з Вселенським патріархом Варфоломієм I.
м. Стамбул, Туреччина. 19 листопада 2016 року

Прем'єр-міністр України Володимир Гройсман
та Вселенський патріарх Варфоломій I.
м. Стамбул, Туреччина. 15 березня 2017 року



Фото: KМУ.GOV.UA

ня 2008 р.) для незалежнення православ'я в Україні. На перешкоді до цього стояли не лише прихильники Московського патріархату, але й амбіції тодішнього патріарха УПЦ КП Філарета, який намагався отримати гарантії в його переобранні на предстоятеля нової автокефальної Церкви та протестував проти статусу митрополії. У 2008 р., як і в 2018 р., Вселенський патріарх пропонував для українських православних цілком логічний статус автокефальної митрополії, яка з часом стане патріархатом. Іншою ключовою умовою Константинополя було об'єднання УПЦ КП та УАПЦ, яке так і не відбулося до приїзду патріарха Варфоломія.

Дієві кроки із конституювання Помісної ПЦ України розпочалися за президентства П. Порошенка. Цю діяльність підтримали Голова ВР України А. Парубій та Прем'єр-міністри А. Яценюк й В. Гройсман. Зокрема ВРУ прийняла Постанову № 1422-VIII (16.06.2016) «Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні». У ній Парламент закликав Вселенського патріарха: визнати не чинним акт 1686 р. як такий, що був ухвалений з порушенням православних канонів; скликати Всеукраїнський Об'єднавчий Собор з метою вирішення всіх супе-

речливих питань та об'єднання Українського православ'я; видати Томос про автокефалію Православної Церкви в Україні⁴.

Прийняття цієї Постанови мало широкий резонанс в Україні та світі, стимулювало обговорення в ЗМІ, проведення низки наукових заходів. Наприклад, було проведено круглий стіл «Забутий в Україні ювілей і нинішні спроби Росії присвоїти українську історію (до 1000-ліття духовно-культурних зв'язків Руси-України та Святої Гори Афон)» (2016); конференції «Константинопольський патріархат в історії України: минуле, сучасне, майбутнє» (2016), «Україна – Греція: історія відносин, сучасні виклики та перспективи співпраці» (2017) та інші.

У подальшому тема конституювання Помісної ПЦ в Україні фактично залишалася постійно актуалізованою як в українських ЗМІ, так і роботі багатьох громадських організацій, в т. ч. й діаспорних. Українські офіційні та не офіційні делегації стали частими гостями Вселенського патріарха. Знаковою була зустріч у Вселенській патріархії Голови ВР України А. Парубія (19.11.2016), на якій патріарх Варфоломій назвав звернення українського парламенту (від 16.06.2016) «важливою історичною подією»⁵. А також зустріч Прем'єр-міністра В. Гройсмана (15.03.2017), коли патріарх Варфоломій зазначив, що він вітає «улюблену українську націю» не як іноземців, а як «улюблених духовних дітей Церкви-матері», і що духовні відносини, які «об'єднують материнську Церкву з українцями, ніколи не зникали»⁶.

⁴ <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1422-19>

⁵ Київський Патріархат – помісна Українська ПЦ; історико-канонічна декларація Архієрейського Собору УПЦ КП від 19.04.2007. Київ, 2007. С. 156-158.

⁶ <https://day.kyiv.ua/uk/news/191116-parubiy-obgovoryv-v-vselenskyim-patriarhom-stvorenniya-pomisnoyi-cerkvy-v-ukrayini>

У питанні конституювання Помісної ПЦ України варто відзначити й зусилля української діаспори. Передусім йдеться про членів Світового конгресу українців (СКУ) та його тодішнього очільника Є. Чолія, який кілька разів був з офіційними візитами і налагодив активний діалог СКУ з Вселенською патріархією.

УПЦ МП постійно намагалася звинуватити державних службовців України в порушенні законодавства й лобюванні інтересів однієї з Церков. Проте чинне законодавство (стаття 30 ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації») навіть спонукає владні органи до «здійснення контактів і координаційних зв'язків із відповідними органами інших держав», а також до «сприяння участі релігійних організацій у міжнародних релігійних рухах, форумах, ділових контактах із міжнародними релігійними центрами та зарубіжними релігійними організаціями».

Власне всі гілки української влади спрямовують свої зусилля саме у цьому аспекті – «здійсненні контактів та координації зв'язків українських Церков із закордонними релігійними центрами». І це стосується не лише Константинополя, але й Ватикану та багатьох протестантських закордонних релігійних центрів.

Сприяння світської влади в розвитку Церков – традиційне для східного християнства. Здійснення ключових подій у розвитку православ'я загалом (імператор Костянтин Великий) та в Україні зокрема (князь Володимир Великий, княгиня Ольга та ін.), було б неможливим без допомоги світської влади. Це завжди приймалося Православною Церквою і навіть заохочувалося (багато із світських володарів були за це канонізовані).

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

Геннадій Друзенко

співзасновник Першого добровольчого мобільного шпиталю ім. М. Пирогова,
голова правління Центру конституційного моделювання

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Томос про автокефалію став одним з вододілів у нашому цивілізаційному розходженні з «руським міром». І став, варто визнати, своєчасно. За декілька років перед великою війною він позбавив філію РПЦ в Україні головного аргументу, так би мовити *raison d'être* існування УПЦ МП: мовляв, це єдина канонічна (насправді – визнана іншими Помісними Церквами) Православна Церква.

Томос буквально перевернув цю логіку догори дригом. Від часу його надання саме канонічне підґрунтя існування та діяльності в Україні УПЦ викликають багато обґрунтованих запитань. І затятість, з якою УПЦ не бажає об'єднуватись з ПЦУ, все більше перетворює її на «православну секту».



Натомість тим, хто шукав в Церкві не тільки «школу національно-патріотичного виховання», а вузьку стежку на небо, Томос дозволив відкинути сумніви в благодатності ПЦУ та приєднатися/перейти до справді української і справді Церкви.

Насамкінець, Томос став завершенням цілої історичної доби, в якій багато українців щиро вірили, що нам по дорозі з Москвою: від наївної надії, що одновірні, але малокультурні та підступні московити є меншим злом порівняно з католиками-поляками, до віри, що хитрим українцям вдасться скористатися московською потугою у своїх геополітичних цілях.

Надання Томосу символічно завершило цю добу...

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

За п'ять років, що минули від часу надання Томосу, стало очевидно, що ПЦУ – це всерйоз і надовго. Саме становлення та розвиток незалежної української церкви, те, як мудро вона розсталася зі своїм колишнім очільником патріархом Філаретом, говорить, що Господь явно благословляє ПЦУ. Звичайно, потрібно ще гарувати й гарувати над глибиною воцерковлення парафіян, якістю церковного життя та освіти, інтеграції в глобальну православну спільноту. Але вже ні в кого не виникає сумнівів, що ПЦУ відбулася, що в Україні є своя Православна Церква і що це точно аж ніяк не «історичне непорозуміння» чи «етнофілетична секта».

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Після того як ПЦУ відбулась як інституція, їй потрібно наполегливо працювати над освяченням українського життя. Докладати максимум зусиль, аби ставати моральним камертоном нації. Виправляти крен з «націонал-патріотизму» до універсального християнства. Розвивати

свою сакральну (не плутати з обрядовою) складову: пам'ятати, що в Церкві «немає юдея, ні грека; немає ані раба, ані вільного; немає чоловічого роду, ні жіночого, бо в Ісусі Христі ви всі – одно» (Гал. 3:28). Більше воцерковляти українську культуру, а не українізувати церковну.

Ада Роговцева

Народна артистка УРСР, Народна артистка СРСР, Герой України

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Бути залученим до таїнства у своїй Церкві – дуже важливо для віруючої людини. Відчувши потребу в молитві, людина може зайти в храм будь-якої конфесії і звернутись до Бога. Але прийти до причастя може лишень в своїй Церкві.

Українці отримали право бути залученими до таїнств у своїй Церкві разом із Томосом. І для багатьох вірян це стало вирішальним у питанні вибору і підтримки ПЦУ.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Безумовно, найважливішою подією є прийняття Томосу. І я щаслива, що Бог привів мене разом з дочкою бути під стінами Софіївського собору 6-го січня 2019-го року серед тих, хто молився і радів цій події.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Я віруюча, але не надто церковна людина, тому не можу говорити про важливість тих

чи інших напрямків розвитку Церкви. Але я знаю особисто багатьох капеланів, бачу їхні грізні очі на численних безкінечних відспівуваннях наших бійців, я бачу шану людей до них, потребу підійти, попросити благословення. ПЦУ розділяє всі болі народу – і це народжує велику довіру в серцях людей, і приводить до церкви, дарує розраду і вітху, і вказує шлях. Для мене самої є потребою молитися в храмі разом з людьми за Українське військо.



БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

Соня Кошкіна

журналістка

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Томос про автокефалію – повернення до свого. Того, що належить по праву. Для мене ця подія синонімічна з Актом проголошення Незалежності України. Самостійна держава має мати самостійну Церкву. Рівну серед достойних – одну із 15-и у Диптиху.

В новітній українській історії було декілька моментів, які можна вважати поворотними. Так званими «точками біфуркації». Для мене особисто головною є Революція Гідності. А отримання Томосу – її логічне продовження. Без першого точно не було б другого.



Ми віддаємо шану тим, хто брав активну участь у Революції на Граніті. Я сама добре пам'ятаю Помаранчеву Революцію – висвітлювала її як кореспондентка газети «День». Але саме Революція Гідності стала для нас доленосною, а отримання Томосу – закріпило результат. Для цілої нації – для представників інших конфесій, для тих людей, які вважають себе атеїстами або відвідують церкву тільки на Різдво та Великдень.

Томос – це не стільки про віру, скільки про націю і незалежність.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Думаю, багато учасників цього опитування скажуть, що для них головним символом останніх п'яти років стало повернення до ПЦУ Києво-Печерської лаври. Я з цією думкою однозначно погоджуюся, однак дозволю собі дещо розширити рамку.

Я би сконцентрувалася не тільки на подіях всередині ПЦУ, скільки на тектонічних зсувах, які почали відбуватися в українському православ'ї. Болючих, непростих, але таких потрібних. Коли йдеться не про «гоніння» на конкретну конфесію, як це намагаються подати в УПЦ МП, а про процеси точкового очищення від агентів ворога, зрадників, власників російських паспортів, велику роль у яких відіграли як правоохоронці, так і українські медіа, зокрема рідне мені Lb.ua.

Наведу цитату зі звіту Британського Королівського інституту оборонних досліджень, який було опубліковано наприкінці березня

2023 року. Звіт складений на основі спілкування з представниками українських та західних розвідувальних служб – для розуміння того, як саме Росія готувалася до вторгнення:

«Єдиним тілом ідеологічно заангажованих агентів, які підтримували вторгнення, була Російська Православна Церква. Поза своїми спробами підтримати російські інформаційні операції, її священники широко рекрутувалися та контролювалися російськими спецслужбами, а їх монастирі та церкви використовувалися як безпечні будинки для обладнання та персоналу. Використання релігії як прикриття – це не лише широко встановлений метод російських спецслужб, але й створення власного механізму захисту через політичну чутливість до цільового впливу на релігійні установи державою. З цього приводу українська держава потребувала певного часу, щоб обмежити дії цих складових російського апарату підтримки навіть після великого вторгнення».

Для мене, як журналіста, який вже давно займається релігійною темою, очевидно, що глобальними наслідками вторгнення до України буде не тільки крах самої Росії як імперії –

в нинішньому її вигляді, а й серйозні пертурбації всередині РПЦ. І, як наслідок, пов'язаних із нею структур по всьому світу. Думаю, ми можемо стати свідками цих процесів (принаймні їхнього початку) вже в 2024 році.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

П'ять років – дуже маленький термін як для Церкви. І хоча ПЦУ вже вдалося досягнути багато чого, попереду ще багато викликів – як внутрішніх, так і зовнішніх. Щодо перших – то це все, що пов'язано з подальшим розвитком, укріпленням, розбудовою структури. Масштабуючись, ми маємо зберегти те найголовніше, що закладено в фундамент нашої Церкви – віру, надію і любов. Не допустити «консервації» структури, не втратити традиції відкритого внутрішнього діалогу.

Щодо других – то, вважаю, важливим завданням налагодити в синергії з Константинопольським патріархатом взаємодію з вірними ПЦУ, які перебувають за межами України. Масштабне вторгнення і масовий виїзд українців за кордон значно актуалізували цю проблему.

архімандрит Кирило Говорун

доктор філософських наук за спеціальністю «Богослов'я»

– Яке явище чи подія за минулі 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головною подією?

Найголовнішою подією для всієї України стала ескалація війни з боку Росії. На мою думку, ПЦУ повела себе адекватно до нових обставин.

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

Вона і словом і ділом долучилася до спільної перемоги над ворогом. Її речники знаходили правильні слова для людей, які постраждали від агресії, для наших воїнів і всіх, хто прийшов на допомогу нашій армії. Добре запрацювала капеланська служба, що стала важливою частиною зусиль України у захисті себе від ворога.



– Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Я розділив би ці напрямки на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх віднесемо збереження того соборноправного імпульсу, який ПЦУ отримала під час Собору 2018 року і який зафіксований у Томосі та Статуті. Послаблення цього імпульсу було б великою помилкою. Також ПЦУ важливо пам'ятати, що до Собору 2018 р. Московський Патріархат в Україні ставився до Київського Патріархату з позиції канонічної акривії, що унеможливлювало розв'язання українського церковного питання без духу діалогу і християнського милосердя. Саме цей дух уможливив і Собор 2018 року. Для ПЦУ важливо не займати тих самих позицій акривії, які колись займала УПЦ МП.

Щодо зовнішніх напрямків, то ще довго актуальною залишатиметься проблема пастирської опіки над українськими біженцями у Європі. Треба знайти стале рішення для цієї проблеми у співпраці із Вселенським патріархатом. У мене самого такого рішення немає, але його варто шукати і знайти.

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

Юрій Чорноморець

доктор філософських наук, професор, професор НПУ ім. М. Драгоманова

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Томос про автокефалію Православної Церкви України став здійсненням мрій багатьох поколінь українців, адже перші спроби мати самостійну визнану автокефалію сягають часів Ярослава Мудрого, сина хрестителя Русі князя Володимира. Такий історичний крок вже

сам по собі задає певний імпульс до розвитку ПЦУ, і після отримання Томосу існували підстави для обережного оптимізму щодо динаміки позитивних змін у розвитку православ'я в Україні. Після свого обрання Блаженніший Митрополит Епіфаній багато говорив про ПЦУ як центр для єднання православних України та про просвітницьку діяльність, яка мала охопити всі сфери пропо-

віді – від амвонів до Українського православного університету. На першу річницю інтронізації, у лютому 2020 року, було проголошено програмну доповідь з радикальними обіцянками, що українці побачать оновлення Церкви через її ще більшу відкритість до суспільства. На жаль, практично відразу після цієї доповіді настали часи епідемії коронавірусу, і заявлена програма просто не мала шансів бути втіленою в історично короткий час, а після 24 лютого 2022 року настав час нових випробувань для України і Церкви.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Останні два роки з усією очевидністю підтвердили, що Православна Церква України є душею українського суспільства. Практично всі громади і монастирі перетворилися на волонтерські центри, ПЦУ дала значну кількість найкращих капеланів, суспільство повсякчас мало в особі ПЦУ взірць жертвовного служіння Україні. Особисто для мене обличчям Церкви в час випробувань стала соціальна місія ПЦУ «Параволан», що постійно здійснює евакуацію тисяч поранених при безпосередній підтримці митрополита Єпіфанія, православних вірних України та діаспори. Роман Холодов і його помічники – це втілення духу православного християнства, яка живе Євангелієм, забуваючи про власну недовершеність, спішить творити добро наскільки це можливо і навіть більше, ніж на те є сил і засобів.

Велика війна пришвидшила зміну настроїв у суспільстві та зробила можливою зміну календаря, що стало знаком надії на подальші трансформації церковного життя у напрямку звільнення від залишків московської установки на переважання форми над змістом у релігійному житті. Тепер третій день зимово-

го сонцестояння припадає на дійсне 25 грудня, а не уявно-умовне. Все це показує рішучість ПЦУ діяти у реальному, а не віртуальному світі, нести Євангельську звістку всім людям, всьому суспільству. Разом з тим, дозвіл вільно діяти для громад, що бажають дотримуватися старого календаря, показує, що ПЦУ – це вільна Церква вільних людей, які мають свободу і дорожать свободою кожної особистості та кожної громади.



3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Сьогодні ми маємо кілька нових викликів, із якими ПЦУ має впоратися як Помісна Церква українського народу. По-перше, ми маємо дефіцит священників для капеланського служіння та для парафій у містах і селах, де священник ніколи не матиме можливість кормитися «від олтаря». За таких умов необхідно переосмислити досвід 1990-х років та висувати на священницьке служіння зрілих мирян, які мають світську професію і могли би бути священниками «недільного дня», тоді як повсякденні потреби вірян задовольнялися би класичними представниками кліру. По-друге, ми маємо в Україні бум інтересу до філософської та психологічної освіти, миряни із захопленням беруть участь у богословсько-психологічних школах і ретритах, отримуючи імпульс до більш інтенсивної залученості до участі в житті Церкви в ціло-

му і релігійних громад на місцях. Використати сьогодні цей позитивний тренд, розвиваючи неформальну і напівформальну освіту — це забезпечити розвиток Церкви та отримати новий інструмент для духовного лідерства у суспільстві. По-третє, Церква і суспільство мають здійснити систематичну критику доктрин «русміра», в якій християнство підмінюється дуалістичним світоглядом. Церква вперше з часів гностицизму зіткнулася з ересю, що стосується не вчення про Трійцю чи Боголюдину. Це ересь, що підміняє зміст християнства в цілому принципово іншим світоглядом, зберігаючи лише форму православ'я. По-четверте, ПЦУ як Помісна Церква українського народу має надати основні світоглядні принципи для життя та діяльності православного християнина в сучасному суспільстві. Це конкретно означає потребу в формуванні Соціальної концепції, яка відображала би нашу відповідальність як визнаній автокефальній церкві за ціле суспільство та його майбутнє. По-п'яте, Україна є взірцем країни з найвищим в Європі рівнем релігійної свободи, а діяльність Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій стала одним з факторів стабільного успішного розвитку українського суспільства у часи найбільших випробувань. За таких умов органічним доповненням до Соціальної доктрини має стати Екуменічна концепція ПЦУ. Плідна взаємодія ПЦУ з Вселенським патріархатом та іншими Помісними Церквами дозволить явити вічну істину, що її сповідує Православна Церква, для нових поколінь зрозумілою їм мовою сучасного богослов'я.

На моє глибоке переконання, виконання всіх п'яти необхідних задач для Помісної Церкви можливе за умови більш глибокого діалогу з сучасною православною богословською думкою, що плекається за межами впливу нашого північного сусіда. Багатства сучасного пра-



вослав'я повинні бути доступними кожному українцю в гарних перекладах, і нове Добролюб'є з теоретичних і практичних праць видатних православних авторів цього століття значно б оживило інтелектуальне та ду-

ховне життя ПЦУ, заклало б фундамент для здійснення всіх програмних заяв митрополита Епіфанія про ПЦУ як відкрити Церкву, що постійно оновлюється і оживляє цілий організм українського суспільства.

Тарас Тополя

соліст гурту «Антитіла»

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

У світській державі надання Томосу й упорядкування незалежної Української церкви Вселенським Патріархатом має не лише духовне значення, але й не менш потужне символічне значення.

Томос символізує остаточне самовизначення українського народу і держави як таких, що тримають погляд і руку на серці могутньої європейської цивілізації, спільно з багатьма іншими народами. Томос – це про вивільнення народу від колоніальної залежності, від гніту, що тривав століттями. Гніту не лише економічного й густо приправленого актами геноциду, гніту не лише ідеологічного, військового та культурного. Томос – один з важливих етапів звільнення від гніту духовного, де чистий шлях до Бога, що його пропонує віра православна для тих, в кого всередині резонує Святе Письмо, був підмінений симулякром, диявольським культом поклоніння нечистій силі, замаскованим у іконах та, нібито, духовних ритуалах.

Томос – це про початок вільного і світлого духовного шляху народу, принаймні тієї його частини, що сповідує православ'я. Томос – це про самовизначення, але при тому й про милосердне прийняття інших релігій та шляхів людини до Творця.

Я вітаю всіх з річницею. І щиро зичу довершити справу і звільнити країну від останніх залишків КГБ-шної агентури, переодягнених у ряси.



СОБОР 2018: ЯК НАРОДИЛАСЯ ПЦУ

Андрій СМІРНОВ

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії
Національного університету
«Острозька академія»,
член редколегії «ЦіС»*



Революція гідності та подальша російська збройна агресія призвели до активізації українського автокефального руху, що проходив під знаком деїмперіалізації та духовного визволення українського народу. Впродовж багатьох років Росія використовувала проти України широкий комбінований арсенал засобів на гуманітарному фронті. Одне з чільних місць серед дієвих інструментів російської гібридної війни посідав релігійно-церковний чинник. Священнослужителі Російської Православної Церкви брали безпосередню участь в окупації українських земель, а УПЦ МП стала одним із найефективніших каналів поширення доктрини «руського міра» серед українців. Це призвело до інтенсифікації зусиль політичного керівництва України у справі об'єднання православних структур в Україні та їх визнання Вселенським православ'ям.

Відмова РПЦ від участі у Всеpravославному Соборі на грецькому острові Крит у червні 2016 р. розв'язала руки для Вселенського патріарха Варфоломія, який, побачивши критичний запит на автокефалію серед українських вірян під час війни, погодився допомогти їм вийти з канонічної ізоляції. Зустріч 9 квітня 2018 р. Петра Порошенка з Вселенським патріархом Варфоломієм на Фанарі стала логічним продовженням реагування влади на суспільний запит на автокефалію з боку українського суспільства й української діаспори. Президент, пар-

ламент, архієреї УПЦ КП, УАПЦ та десяток єпископів УПЦ МП звернулися до Вселенського патріарха з проханням про надання автокефалії Православній Церкві України.

Вирішальним етапом розгляду українських звернень стало проведення 1–3 вересня 2018 р. Синакису (Архієрейського Собору) Константинопольського Патріархату, на якому розглянули і підтримали питання надання Томосу православним вірянам в Україні. Зокрема, заслухали головні доповіді про «Право Константинополя односторонньо надавати автокефалію» і «Право Константинополя розглядати апеляції з інших Помісних Церков». Ці права не підлягали сумніву, проте, через дискредитаційну кампанію Московської патріархії проти Вселенського Патріархату, останній вирішив додатково це підкреслити.

Фактично після Синакису розпочалася практична робота Вселенського Патріархату з організації Об'єднавчого Собору в Київській Митрополії. Уже 7 вересня Головний Секретаріат Святого і Священного Синоду Константинопольського Патріархату поширив новину, що в рамках підготовки до надання автокефалії Православної Церкви України Вселенський патріарх призначив своїх екзархів у Києві архієпископа Памфільського Даниїла зі США та єпископа Едмонтонського Іларіона з Канади, «які обидва служать українським православним вірним у своїх відповідних країнах у складі Вселенського Патріархату»¹. Отже, Константинопольський патріарх фактично перебрав на себе низку організаційних обов'язків із конституювання Помісної Православної Церкви України. Екзархи здійснили велику організаційну роботу з підготовки Об'єднавчого Собору українських православ-

них юрисдикцій, зокрема й у справі об'єднання УПЦ КП та УАПЦ.

9–11 жовтня 2018 р. відбулося засідання Синоду Вселенського Патріархату, на якому прийняли низку важливих постанов. Зокрема, синодали підтвердили вже прийняте рішення про початок процедури надання автокефалії Православної Церкви в Україні, розглянули апеляції і здійснили канонічну реабілітацію очільників УПЦ КП і УАПЦ Філарета Денисенка і Макарія Малетича, відновили патріаршу ставропігію як представництво Вселенського патріарха в Києві та скасували акт 1686 р. Фанар скасував дію грамоти патріарха Діонісія IV і повернув Київську Митрополію до складу Вселенського Патріархату. Це означало, що відтоді було відновлено співпричастя всіх єпископів, священників та мирян українських Церков із світовим православ'ям.

Президент П. Порошенко і патріарх Варфоломій 3 листопада в Стамбулі уклали угоду про Співробітництво та взаємодію між Україною

*Підписання Угоди про співпрацю між Україною та Вселенським Патріархатом.
м. Стамбул, Туреччина. 3 листопада 2018 року*



Фото: PRESIDENT.GOV.UA

¹ Тут і далі документи цитуються за виданням: Об'єднавчий Собор Православної Церкви України 15 грудня 2018 року: Документи і матеріали. Київ, 2021. 632 с.

та Вселенським Патріархатом. Метою цієї угоди була взаємна та узгоджена діяльність «щодо конституювання Автокефальної Помісної Православної Церкви в Україні у рамках Томосу про автокефалію, наданого Вселенським Патріархатом...». 13 листопада була запланована зустріч президента Порошенка з архієреями УПЦ МП в Українському домі. Проте за кілька годин до неї керівництво УПЦ в єдності з Московським Патріархатом несподівано почало вимагати від нього провести зустріч на території Києво-Печерської лаври. Від цієї пропозиції Порошенко відмовився і пізно ввечері зустрівся з трьома ієрархами: Симеоном Шостацьким, Олександром Драбинком і Філаретом Зверевим.

За повідомленнями українських ЗМІ, в листопаді 2018 р. владика Філарет Денисенко надіслав листа патріарху Варфоломію, в якому, зокрема, писав: «Відповідно до Вашого звернення, я прийняв рішення не висувати свою кандидатуру на Соборі для обрання Предстоятелем Української Православної Церкви. В той же час, хотіли б висловити, обговоривши цю позицію з ієрархами Церкви, пропозицію залишити Патріарха Філарета почесним Патріархом довічно, з дорученням йому головувати на Священному Синоді об'єднаної Церкви». Також владика Філарет просив Вселенського патріарха благословити та підтримати кандидатуру митрополита Переяславського і Білоцерківського Єпіфанія Думенка, якого в УПЦ КП рекомендували на посаду Предстоятеля об'єднаної Церкви, і висловив надію на збереження конфіденційності цього листа. Владика Філарет пропонував 22 листопада скликати Собор із ієрархів, які звернулися до Фанару з проханням про надання Томосу. Тобто УПЦ КП наполягала на проведенні архієрейського Собору і відкритому голосуванні, що спрощувало перемогі митрополита Єпіфанія.

27–29 листопада Вселенський Патріархат провів засідання Священного Синоду, де, окрім інших питань, обговорювали текст Томосу про автокефалію Української Церкви. За результатами Синоду було видано комюніке, в якому зазначено про підготовку проекту Статуту Помісної Православної Церкви України. Його авторами були грецькі вчені-каноністи – Власій Фідас і Костянтин Деліконстантіс. Проект Статуту розглядався ієрархами УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ МП, був ними підготовлений до розгляду на Об'єднавчому Соборі.

Патріарх Варфоломій запропонував більш демократичну процедуру конституювання ПЦУ шляхом проведення установчого Собору нової Церкви. Як впливає з листів, надісланих ним 1 грудня на ім'я українських архієреїв, запрошували всіх єпископів «взяти участь разом з одним кліриком і одним монахом чи мирянином, кожен із котрих матиме право голосу, для формування бюлетеня з трьох кандидатів в Об'єднавчому Соборі в історичній церкві Премудрості Божої в Києві, в суботу, 15 грудня 2018 року для встановлення статуту та канонічного обрання Предстоятеля Автокефальної Православної Церкви в Україні, як попередньо було вирішено».

Передбачалося, що залучення кліриків і мирян мало надати зібранню більшої легітимності в очах світового православ'я і сприяло б визнання ПЦУ іншими Церквами. Собор духовенства і вірян відновленої Київської Митрополії Вселенського Патріархату мав відбуватися під головуванням спеціального екзарха митрополита Гальського Еммануїла Адамакіса в співпраці з іншими посланцями Патріарха: владиками Даниїлом Памфільським, Іларіоном Едмонтонським й Амфілохієм Адріанопольським. Водночас Патріарх Варфоломій написав листа митрополиту Онуфрію Березовському, в якому

зазначив, що після обрання Предстоятеля Помісної Церкви він вже не зможе носити титул «Митрополит Київський».

Велика підготовча робота була проведена напередодні Собору, зокрема статутна комісія узгодила компромісний варіант статуту на перехідний період, який передбачав постійне членство в Синоді для таких владик – Філарета, Макарія і найстаршого за хіротонією представника УПЦ МП. Загалом очікувалося прибуття 12 ієрархів РПЦ в Україні (передусім підписантів звернення до Патріарх Варфоломія), але наважилося взяти участь у засіданні Собору тільки двоє. Решта архієреїв виявилися не готовими потрапити під канонічні санкції РПЦ, втратити більшість парафій і опинитися в одній церковній структурі з владикою Філаретом. Напередодні, 14 грудня, митрополити Симеон Шостацький та Олександр Драбинко були прийняті до складу Вселенського Патріархату.

На архієрейському Соборі УПЦ КП 13 грудня більшість єпископів підтримала кандидатуру

митрополита Переяславського і Білоцерківського Єпіфанія Думенка, і лише 8 утримались або проголосували проти. Очевидно, це була група прихильників Луцького митрополита Михаїла Зінкевича, котрий прагнув стати одним із кандидатів на пост Предстоятеля. На Об'єднавчий Собор також прибув митрополит Вінницький і Барський Симеон Шостацький із УПЦ МП. Саме ці три архієреї стали реальними претендентами на посаду Київського Митрополита.

За планом Об'єднавчий Собор мав розпочатися 15 грудня о 10 годині, але делегати УПЦ КП затрималися в Теплій Софії, де мав відбутися ліквідаційний Собор. Він довго не міг розпочатися через відсутність владики Філарета, який не погоджувався на самоліквідацію Київського Патріархату. Зберігши юридичну особу «Київська Патріархія», він міг би шантажувати єпископат об'єднаної Церкви тим, що УПЦ КП із ним на чолі виходить з її складу, повертаючись до свого попереднього статусу. Філарет до останнього намагався збе-



регти посаду й навіть мав на руках постанову архієрейського Собору, що кандидатом від УПЦ КП на виборах Предстоятеля об'єднаної Церкви є він сам.

Уранці провела свій Собор і самоліквідувалася УАПЦ, делегати якої зареєструвалися і очікували на початок засідань у Софійському соборі. Тим часом у кулуарах тривали гарячі дискусії і переговори з владикою Михаїлом, який відмовлявся знімати свою кандидатуру. Як впливає з інтерв'ю професора Олександра Сагана газеті «Факти» від 27 грудня 2018 р., «десь близько 12:00 в зал прийшов митрополит Луцький і Волинський Михаїл (Зінкевич) і сказав усім, що його змушують зняти свою кандидатуру, хоча він нікуди не висувається. Він хотів порадитися, що йому робити, і навіть апелював до спікера парламенту Андрія Парубія, щоб той втрутився. Від присутніх навіть була сформована делегація на чолі з Парубієм для з'ясування обставин затримки засідання. Вони пішли, і ми дочекали ще більше години, поки до зали повернувся єпископат УПЦ КП». Че-

рез кілька днів цю інформацію підтвердив і сам владика Михаїл під час прес-конференції в Луцьку: «Були гарячі дискусії між мною і патріархом Філаретом. Не домовившись ні про що, частина делегатів разом зі мною покинула Тепло Софію і пішла в Велику Софію. Ми стояли на межі нерозпуску. Я сказав делегатам, що мене шантажують, а це недемократично, що не було жодних аргументів на користь того, що я повинен зняти свою кандидатуру».

Зрештою, після довгих переговорів за участю Президента П. Порошенка владика Михаїл погодився взяти самовідвід. Відтак УПЦ КП провела Помісний Собор і ухвалила рішення про самоліквідацію. Філарет погодився обміняти її на обрання Предстоятелем об'єднаної Церкви «свого» кандидата, тобто митрополита Епіфанія.

Близько 13 год. Об'єднавчий Собор розпочав свою роботу. Було зареєстровано 200 делегатів від УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ МП і Вселенського Патріархату, 64 з яких перебували в єпис-



копському сані (УПЦ КП – 43; УАПЦ – 15; Вселенський Патріархат – 4; УМЦ МП – 2). Серед почесних гостей були Президент України П. Порошенко, котрий зайняв своє місце в президії, Голова Верховної Ради А. Парубій, экс-президент В. Ющенко, а також інші державні та громадські діячі.

Робота Собору розпочалася з короткого молебня, «під час якого присутні звернулись до Господа із проханням благословити це зібрання й послати мудрість для успішного звершення діла заснування Помісної Автокефальної Православної Церкви України».

Після цього голова Собору митрополит Еммануїл Адамакіс запропонував обрати чотирьох секретарів: Валентина Гребенника, о. Ростислава Воробія, о. Івана Гошовського і диякона Григорія Франгакіса від Вселенського Патріархату. Після цього проголосували за лічильну комісію у складі владика Даниїла Зелінського (голова), о. Богдана Гулямова, о. Віталія Даньчака, о. Онуфрія Ляди. До складу

Мандатно-контрольної комісії увійшли владика Агапіт Гуменюк (голова), о. Петро Зуєв, владика Гавриїл Кризина.

Перед розглядом основних питань порядку денного виголосили вітальні промови. Зокрема, митрополит Еммануїл зачитав послання Вселенського патріарха учасникам Собору, який благословив його роботу.

У своєму виступі митрополит Еммануїл «підкреслив визначну роль та добру волю Константинопольської Матері-Церкви в цьому процесі, яка всебічно підтримує прагнення українців мати століттями вистраждану Помісну Автокефальну Церкву, проводячи канонічне й духовне керівництво над непростим ходом подій року, що минає».

З вітальним словом до учасників Собору також звернувся Президент України Петро Порошенко: «Звертаюся безпосередньо до всіх вас, учасників Собору, до ієрархів Церков. Це є колосальна відповідальність, яка в ці годи-



ни лежить на вас. Держава, наголошую, зробила все, що могла. Тепер саме від вас і лише від вас залежить майбутнє України, майбутнє нашої великої нації, наша свобода, наша державна і духовна незалежність. Вам належить ухвалити Статут. Вам належить обрати Предстоятеля, а Томос вже чекає Предстоятеля на Фанарі. Отже, все залежить від вашої здатності домовитися, від вашої здатності почути одне одного, почути заради України».

Голова Мандатної комісії владика Агапіт повідомив, що для участі в Соборі зареєструвалося 200 делегатів. Загалом на Об'єднавчому Соборі Автокефальної Православної Церкви України було прийнято три ключових рішення: про створення Автокефальної Церкви, затвердження її статуту і обрання Митрополита Київського.

Перш за все учасники собору одноголосно проголосували за створення нової Автокефальної Православної Церкви України, «до складу якої увійдуть усі присутні на Соборі єпископи, духовенство та миряни від трьох православних конфесій України, а також ті, хто в подальшому забажає до них приєднатись».

При реєстрації усі делегати отримали і мали змогу ознайомитися з текстом узгодженого проекту Статуту ПЦУ, прототипом якого став Статут Православної Церкви Еллади. Попри певні застереження й навіть спроби подати правки до документа, його прийняли майже одноголосно. Проти проголосував тільки архієпископ Вінницький і Тульчинський Михаїл Бондарчук. Статут і Томос ухвалювалися на Фанарі одним пакетом і залишаються тісно пов'язаними між собою, тому документ остаточно набрав чинності після отримання об'єднаною Православною Церквою України Томосу про автокефалію.

Після цього Собор підтримав рішення про реєстрацію Митрополії УПЦ (ПЦУ) відповідно до чинного законодавства як керівного центру новоствореної Церкви. 30 січня 2019 р. Статут Київської Митрополії Української Православної Церкви (Православної Церкви України) був зареєстрований в Міністерстві культури України.

Наступним питанням порядку денного Собору було обрання Предстоятеля нової Церкви. Палкі дискусії викликало питання щодо порядку формування бюлетеня для голосування. З огляду на це важливим було процедурне рішення соборян щодо виборів предстоятеля, яке сформулював владика Даниїл. У першому турі мало відбутися таємне рейтингове голосування за всіх архієреїв. Три кандидати, які наберуть найбільшу кількість голосів, потрапляють у другий тур, в якому будуть голосувати тільки єпископи. За таку процедуру обрання митрополита Київського проголосував 121 делегат, 41 проти і 1 утримався.

Після цього слово взяв владика Філарет, який поставив запитання: «Якщо усі делегати мають право висунути свою кандидатуру, то я делегат, чи не делегат? Маю право я висувувати свою кандидатуру чи не маю? Умова скликання Собору, щоб я не висовував свою кандидатуру». Тому він пропонував обирати Предстоятеля серед трьох кандидатів, «щоб кожна Церква висунула свого кандидата». Однак ієрарх виступав вже після того, як делегати проголосували за процедуру виборів. Крім того, митрополит Еммануїл змушений був зачитати фрагмент листа владика Філарета, в якому він відмовився висувати свою кандидатуру на посаду митрополита Київського. Аналогічного листа напередодні також надіслав митрополит Макарій.

У першому турі кожен делегат отримав бюлетень з іменами усіх єпископів, за винятком

владик Філарета, Макарія та екзархів, у якому потрібно було зробити тільки одну позначку. Загалом у голосуванні взяло участь 199 делегатів. В урні виявилось 198 бюлетенів. За результатами голосування митрополит Епіфаній отримав 81 голос, митрополит Симеон 56 голосів і митрополит Михаїл 38 голосів.

У другому турі голосували лише архієреї (64 особи). Перед голосуванням послідовно зняли свої кандидатури владика Михаїл Зінкевич, Дмитрій Рудюк, Матвій Шевчук, Борис Харко, Симеон Зінкевич. На прохання владика Філарета, наступний у списку єпископ Вишгородський і Подільський Володимир Черпак погодився не знімати свою кандидатуру. Тому в бюлетень було внесено три кандидатури з числа архієреїв. Після підрахунку розподіл голосів виглядав так: за митрополита Епіфанія було віддано 36 голосів; митрополита Симеона – 28 голосів; єпископа Володимира – жодного. Отже, за результатами таємного голосування у другому турі Предстоятелем Православної Церкви України обрали митрополита Епіфанія з перевагою у 8 голосів.

Митрополит Еммануїл підніс у дар новообраному Предстоятелеві пам'ятну анагію від Вселенського Патріарха. «Предстоятель наголосив на важливості сьогоднішнього дня й тієї події, яка успішно добігає свого завершення. Православна Церква України поставила, розкол заліковано, і тепер на кожному лежить особиста відповідальність в тому, аби докласти всіх можливих зусиль для розбудови православної віри в нашої Батьківщині», – йдеться в протоколі Собору. Після подячного молебня Собор завершив свою роботу приблизно о 17 год.

Одразу після завершення Об'єднавчого Собору Митрополит Епіфаній звернувся з промовою до вірян на Софійській площі. Він подяку-

вав присутнім за щирі підтримку і привітання: «Ми змогли об'єднати три гілки українського православ'я в єдину Помісну Православну Церкву... Я б хотів закликати всіх наших співбратів, архієреїв, всіх вірних до новоствореної єдиної Української Православної Церкви. Двері нашої Церкви відкриті для всіх».

Вселенський патріарх Варфоломій у телефонній розмові з митрополитом Епіфанієм привітав його з обранням Предстоятелем Православної Церкви України. Цього ж дня на офі-



ційному сайті Вселенського Патріархату було опубліковане комюніке, в якому повідомлено, що Його Всесвятість запросив митрополита Епіфанія для співслужіння Божественної літургії на Фанарі в день свята Богоявлення і надання йому Томоса про створення нової єстринської Автокефальної Церкви.

5 січня 2019 р. Вселенський патріарх Варфоломій підписав Томос про автокефалію Православної Церкви України, створений на пергаменті іконописцем і каліграфом Лукою, ієромонахом монастиря Ксенофонт на Афоні. Наступного дня у церкві святого Георгія у резиденції Вселенського Патріархату в Константинополі під час святкової літургії Предстоятелю Православної Церкви України Митрополиту Київському і всієї України Епіфанію було вручено Томос про автокефалію Української Церкви, а також відбулося євхаристійне співслужіння двох Предстоятелів і духовенства обох Церков. 9 січня на Томосі поставили

свої підписи всі члени Синоду Вселенського Патріархату, чим було формально завершено процес здобуття української автокефалії.

Створення Православної Церкви України стало надзвичайно важливою подією для тих православних українців, яких роками таврували як «безблагодатних розкольників», суттєво змінило ситуацію у Вселенському православі, призвело до переформатування православного ландшафту України, спровокувавши кілька хвиль переходів парафій від УПЦ МП до ПЦУ. Здобуття Томосу про автокефалію відкрило нові перспективи для молоді помісної Церкви. Напередодні інтронізації митрополита Епіфанія, ініціативна група мирян і духовенства ПЦУ оприлюднила маніфест «10 тез для Православної Церкви України» з пропозиціями порядку денного для новоствореної автокефальної Церкви, який би допоміг їй краще провадити своє покликання в обставинах сьогодення.



Ігор Лисов

президент компанії «Ліко-Холдінг»,
президент Федерації України зі стрибків у воду і Федерації синхронного плавання України,
голова Парафіяльної ради Спасо-Преображенського собору в Києві

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю**1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?**

Для України Томос приніс духовну незалежність, адже наша країна віруюча, і країна не може жити за правилами іншої держави. Для країни створення автокефальної Церкви – це очищення. Хоча Церква відділена від держави, але вона відображає інтереси суспільства. Якщо ми кажемо, що Господь є любов, то головне завдання Православної Церкви України – привити любов до України через любов до Господа. Я вважаю, що крок, який зробив Вселенський патріарх (низький йому уклін), це дуже велика відповідальність, яку він взяв на себе. Ми повинні справдити його довіру до кінця. І ми обов'язково це зробимо.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Головне за минулих п'ять років – значне зростання кількості парафій та людей у Православній Церкві України. Віряни звертаються до Господа Бога і моляться українською мовою, і ПЦУ має всю повноту повноважень незалежної Православної Церкви. Я бачу по Спасо-Преображенському собору в Києві, що кількість парафіян зросла, довіри до Української Церкви стало більше. Головне досягнення ПЦУ в тому, що разом із державою Церква працює на наше зміцнення, на віру і заради майбутнього.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Головне завдання для ПЦУ – зібрати вірян в єдину автокефальну Церкву, навести лад се-

ред релігійних громад (парафій), які діють на території України, отримати довіру і визнання всіх Церков, які присутні у диптиху. Я переконаний, що однією з найпотужніших Православних Церков у світі буде Українська, і дуже хотів би, щоб вона отримала статус Патріархату з можливістю засновувати представництва в інших державах, та готовий все робити заради цього.



БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

протоієрей Андрій Шиманович

кандидат філософських наук

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

На мою думку, Томос про автокефалію Православної Церкви України потенційно мав би стати дієвим чинником консолідації для православного сегменту українського суспільства, терапевтичним засобом і чітко окресленим маяком, що вказував би шлях до подолання майже тридцятилітнього розділення в українському Православ'ї. І в цьому сенсі діяння патріарха Варфоломія є не лише богословськи виправданим і канонічно обґрунтованим, але передовсім пастирськи вмотивованим. Позаяк розмежовані православні юрис-

дикції України на момент надання Томосу не виявили ані духовної мудрості, ані адміністративної майстерності у зціленні від взаємного відчуження та у здатності відмовитися від зазіхань на власну монополію в релігійному полі України заради досягнення спільного блага. Але чи можемо ми нині стверджувати, що наміри Його Всесвятості були вповні реалізовані? На жаль, ні. Причина в тому, що Томос був сприйнятий багатьма як фінішна лінія, фінальний акорд у процесі тривалих зусиль, спрямованих на автокефалізацію українського Православ'я, а не як безцінний аванс (як це мало би бути) для вдячного виправдання котрого надалі потрібно було докласти чимало старань у різновекторних напрямках розвитку новопосталої Помісної Церкви України.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Як людині, котра передовсім виявляє зацікавленість до академічного аспекту церковного життя, мені запам'ятались дві потужні міжнародні наукові конференції. Перша відбулася у Київській православній богословській академії у 2022 р. і була присвячена 300-річчю з Дня народження прп. Паїсія Величковського та Г. С. Сковороди, а друга – у Волинській православній богословській академії у 2023 р. Тема для спілкування на цьому почесному зібранні була надзвичайно актуальною: «Війна в Україні: релігійні, геополітичні та культурні виміри ціннісно-світоглядних зіткнень початку ХХІ ст.». Що більше ми матимемо таких заходів, то більш повноцінним, повнокровним і навіть практично плідним буде життя Православної Церкви України.



3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

- Активна видавнича діяльність, спрямована на популяризацію якісної богословської літератури.
- Більша чутливість керівництва богословських академій щодо бажання студентів реалізувати своє чернече покликання.

- Категорична відмова від чи то відкритої, чи то мовчазної підтримки актів насильства, що нерідко супроводжують перехід парафій і монастирів з УПЦ до ПЦУ.
- Зміцнення внутрішнього імунітету проти політизації та ідеологізації Церкви, коли та чи інша система модерних ідей (зокрема, націоналізм) витісняє християнський універсалізм і нівелює надетнічну сутність Церкви Христової.

Ростислав Павленко

народний депутат України

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Надання Томосу Українській Православній Церкві (Православній Церкві України) має величезне значення і для православ'я, і для українського суспільства, і для національної безпеки України.

Мільйони українських православних, які не бачили для себе можливості сполучення з православним світом через Москву, отримали можливість безпосереднього всеправославного спілкування. Українське суспільство, до близько 80% якого визнають себе православними, отримало можливість для єднання в лоні єдиної помісної автокефальної Церкви – уперше за тисячоліття. А Росія, яка віддавна використовує Церкву як важіль впливу і експансії, втрачає можливість для такого впливу на Україну. Але, щоб остаточно відрубати це щупальце «руського міра», необхідно виконати існуючі норми і посилити законодавство щодо заборони Московської Церкви.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Безперечно, найголовніша подія – це самий Об'єднавчий Собор 15 грудня 2018 року. Ним



було вперше в історії уконституйовано єдину автокефальну Українську Православну Церкву, якій було надано Патріарший і Синодальний Томос від Вселенського Патріарха.

Інші знакові події – визнання УПЦ (ПЦУ) Церквами-сестрами і єднання з Українською Церквою парафій, які відходять від Москви.

Нині Московська Церква уже і формально не є найбільшою в Україні – особливо після перепідпорядкування її парафій на тимчасово окупованих територіях безпосередньо РПЦ.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

У зовнішніх зносинах – це сприяння визнанню УПЦ (ПЦУ) більшістю з Церков-сестер, повноцінного долучення до Всеправославного спілкування, міжцерковних зносин, екуменічних процесів.

У внутрішньоукраїнському житті – сприяння єднанню всіх українських православних у лоні єдиної помісної автокефальної Церкви. Окрім дій держави на захист національних інтересів від московських впливів, велику роль у цьому має відіграти і ПЦУ. Насамперед – в освіті духовенства, житті на одному диханні з сучасним українським суспільством, просвітництві і духовному розвитку.

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

Олександр Саган

*професор, релігієзнавець,
член редколегії «ЦіС»*



1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Томос є завершенням процесу становлення політичної незалежності України, своєрідним духовним паспортом нашої країни. Водночас це чинник, який знищує надію москвитів на відновлення російської імперії, нівелює теорію «одного народу» (росіян та українців), оскільки, згідно з канонами, одному народові два Томоси не вручають.

Для мене, як вірянина УПЦ Київського патріархату, учасника Об'єднавчого собору, отримання Томосу стало знаменною подією. Повернуто почуття справедливості, поваги до народу, який понад сто років боровся за цей Томос і заплатив за право отримати цей документ тисячами життів.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Подій було багато. Але головне, що сталося у ці п'ять років – це те, що Церква відбулася як явище. Ще не всі образи та амбіційні налаштування учасників об'єднавчого процесу осмислені та забуті, ще тяжіє попередній пост-московський досвід і навички. Але Церква поступово змінюється на краще, функціонує як єдиний і здоровий організм. Потенціал Церкви засвідчує навіть той факт, що вона має силу успішно проводити такі важливі й достатньо радикальні реформи, як календарна.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Базово – це остаточне прощання із московським досвідом та навичками, політизованими релігійними святами, на кшталт «Казан-

ської ікони» чи міфологічно-політичними святами (Олександром Невським, Андрієм Боголюбським тощо). Ця проблема ще буде існувати певний час, оскільки постійно приєднуються громади, віряни яких зазнали виховання у Московському патріархаті.

Стратегічними пріоритетами мають бути: освітній і просвітній напрямки (відхід від московського богослов'я в освіті, зміни підходів у просвітницькій діяльності, присутності в інформаційному просторі); активізація зовнішньоцерковної діяльності – робота із налагодження евхаристійного єднання (співслужіння) зі всіма Помісними Церквами, активна участь у міжцерковних заходах; акцент на роботі із молоддю – розширення мережі недільних шкіл, літніх таборів; розвиток усіх напрямів капеланського служіння тощо. ПЦУ за наступну п'ятирічку має всі шанси стати лідером Вселенського православ'я, і я вірю, що вона цими шансами скористається.

Катерина Щоткіна

журналістка, письменниця

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю**1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?**

Мені особисто як журналісту він приніс багато інформприводів для статей та, зрештою, привів до мене видавця, який захотів, аби я написала «книгу про Томос». Не хочу, щоби мене зрозуміли неправильно, але будь-яка подія в церковному житті для журналіста це, найперше, професійний виклик. Отже, можна сказати, в Томосі для мене не було нічого особистого. Майже нічого. Утім децю все-таки було. Томосна «гонка» була цікавою – несподіваний



поворот сюжету після довгих років ходіння по колу чи радше топтання на місці. І, на відміну від нинішніх подій, намагання влади позбутися (чи зробити вигляд, що позбувається) УПЦ МП – це була подія з «позитивним зарядом». Розв'язувалася проблема, яка «висіла» 30 років і розділяла українських православних вірян на «перший» та «другий» сорт. Була наявна воля до змін – і серед церковних діячів, і серед політичного проводу. Можна сперечатися про окремі випадки та методи, можна аналізувати, що пішло не за планом і як можна було вчинити краще – все так. Але це стало зрушенням з мертвої точки і крок у майбутнє, яке мало би стати, справді, інакшим, відмінним від того, що було раніше.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Мені шкода, але я не можу відповісти на це запитання. Поки що найяскравішою подією в історії ПЦУ є її створення та набуття Томосу. Звісно, повномасштабна війна – не найкращий час для будь-яких звитяг, окрім військових. Утім завжди залишається відчуття, що церква мала би бути більш помітною у житті народу, особливо у важкі часи. Та, на жаль, ПЦУ здебільшого потрапляє у поле зору тим,

що на тлі воєнного стану покращує своє майнове становище за рахунок опального Моспатріархату. Мені не шкода Моспатріархат – чим менше московського, тим тихіша українська ніч. Але менше з тим. Церква найперше має дбати за людей та душі, а не за стіни. Ми рахуємо, скільки перейшло храмів. Чому не питаємо, скільки з ними прийшло людей?

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Стати чимось іншим, ніж була УПЦ КП та й УПЦ МП також. Вчитися слухати і чути Церкву і частіше нагадувати собі про те, що Церква – це не єпископська корпорація. Ставитися до Церкви, як до спільної справи, а не «організації».

А з «прикладних» питань – дійти компромісу з греками щодо можливості для української Церкви та українських священників опікуватися українцями поза межами України. Нашого цвіту тепер по всьому світу, і це, здається, не менше, ніж на 5 років. Не можна допустити, щоби українці підсилили російську Церкву (і, відповідно, російський вплив) в Європі. Це було би стратегічною помилкою. Та й, зрештою, просто аморально.

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Мені особисто – емоційне полегшення! Я не є великим фахівцем в релігієзнавстві, але ставив завжди собі запитання: чому є Вірмен-

Андрій Острогруд

генеральний директор та співвласник ТОВ «Київзума»

ська, Болгарська та інші Православні Церкви, а Української немає?! Як такий великий народ, нація, держава в принципі може існувати без Української Церкви? Без усіляких там приставок – «московського» чи «київського» патріархатів... І я впевнений, що таке ж

запитання ставили собі чи не всі українці! Ще з 1991 року ми повинні були вибирати і голосувати не тільки за власну Конституцію, Президента, Парламент а в першу чергу за Українську Православну Церкву!

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Складно відповісти. Все ж, напевно, це більше особисте... Наш покійний дідусь, Кравець Микола Михайлович, ще 1995 року заснував Фундацію Духовного Єднання, метою якої було об'єднання всіх Церков в Помісну Українську Православну Церкву. Він на це витрачав досить багато часу та ресурсів, неодноразово їздив в ті роки (це ще не було «модно», як зараз, коли різні політики на цьому роблять рейтинги) до Константинополя (Стамбула) на зустрічі і перемовини з Патріархом Варфоломієм. Він збирав підписи народних депутатів за створення Об'єднаної Помісної Православної Церкви, і у мене збереглися ці матеріали... там було більше двохсот підписів!

То ж коли нарешті здійснилась ця мрія нашого дідуся, я мав честь та нагоду долучитись в травні 2018 року до поїздки з делегацією священників та бізнесменів на зустріч з Патріархом Варфоломієм, де і передав копії цих матеріалів. Справді в той час вирішувалась доля створення ПЦУ, от саме це я вважаю головним для мене і моєї сім'ї.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Бачу головне: повністю закінчити процес «вигнання московитських бісів на болота»! Тобто, щоб в Україні нарешті була одна, єдина Українська Православна Церква! На жаль, і досі не закінчився процес переходу всіх парафій «московитів» до ПЦУ, і такими темпами, та-

кими «демократичними» шляхами ми ще будемо не одне десятиліття закінчувати процес об'єднання всіх Православних Церков, тому потрібне «вольове рішення» як Президента України, Парламенту, так і безпосередньо Синоду ПЦУ про більш рішучі кроки щодо цього.



ЛІТУРГІЙНЕ ЖИТТЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ

протоіерей

Андрій ДУДЧЕНКО

*доктор філософії з богослов'я,
секретар Богословсько-літургичної
комісії ПЦУ, викладач КПБА,
відповідальний редактор «ЦіС»*



Православна Церква України, яка постала п'ять років тому на Об'єднавчому Соборі в Софії Київській, утворена з трьох розділених раніше частин: Української Православної Церкви Київського Патріархату, Української Автокефальної Православної Церкви та частини Української Православної Церкви (Московського Патріархату). Кожна з цих частин мала свої переклади богослужбових книг українською мовою.

В УПЦ КП з 1992 року поступово було проведено величезну працю з перекладу та видання практично повного корпусу богослужбових книг українською мовою. Лише тільки видання повного комплекту Міней місячних завершили вже після Об'єднавчого Собору. Як і будь-які переклади, вони з часом потребують удосконалення.

В УАПЦ користувалися своїми виданнями Службника, яке орієнтувалося на видання Польської Православної Церкви, УАПЦ в діаспорі та УПЦ в США. Були окремі авторські переклади, як то Архієрейський службеник та інші видання єпископа Бориса Харка.

Тільки УПЦ МП мала лише одне офіційне видання літургійної книги українською мовою – це богослужбове Євангеліє. Крім того, в цій юрисдикції поширювалися переклади та видання архієпископа Іонафана Єлецких (Тлумачний путівник

Божественною літургією), Ужгородської української богословської академії (Службник) та Фонду пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира (Божественна літургія свт. Іоана Златоуста).

Тож, маємо ситуацію, коли в одній Церкві поширені богослужбові тексти різних перекладацьких традицій. До речі, подібна ситуація присутня і в УГКЦ, де також існують принаймні дві (а якщо врахувати літургійну майстерню «Трипівісець», то і три) традиції перекладу літургійних текстів. Саме по собі це не є поганим, адже здорова конкуренція перекладів дозволяє виявити найкращий, утім це створює практичну незручність, особливо при співслужінні духовенства різних єпархій.

Восени 2019 року ПЦУ заснувала Синодальну Богословсько-літургійну комісію ПЦУ на чолі з митрополитом Євстратієм Зорею, яка одразу почала активно працювати. На жаль, через пандемію, а потім через повномасштабну війну роботу комісії було значно уповільнено, але не припинено. Як секретар цієї комісії, я беру безпосередню участь у її роботі та підготовці офіційних текстів.

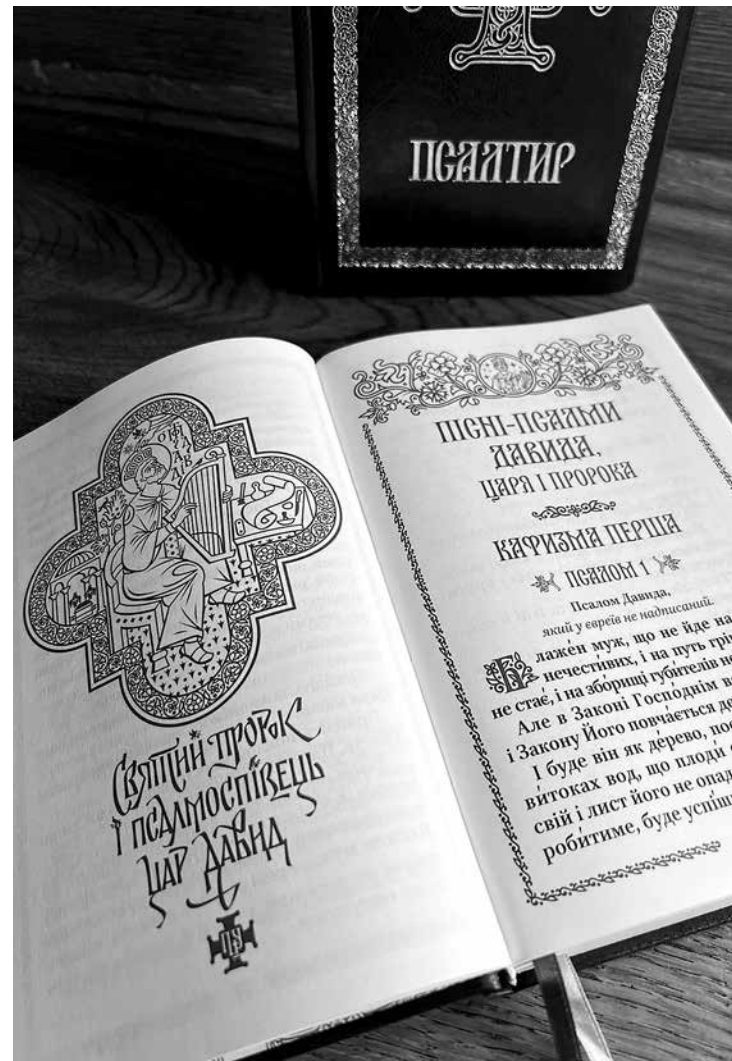
Метою цієї статті є роз'яснення змін, впроваджених до офіційних богослужбових книг ПЦУ. Робочою групою зі складу Богословсько-літургійної та Календарної комісій ПЦУ підготувала ці тексти до видання. Нові книги отримали благословення Синоду та видані Синодальним видавничо-просвітницьким управлінням ПЦУ.

Нині в ПЦУ видано такі богослужбові книги:

- Службник настільного формату та кишеньковий у 2-х частинах;
- Псалтир;
- Часослов;
- Малий чиновник.

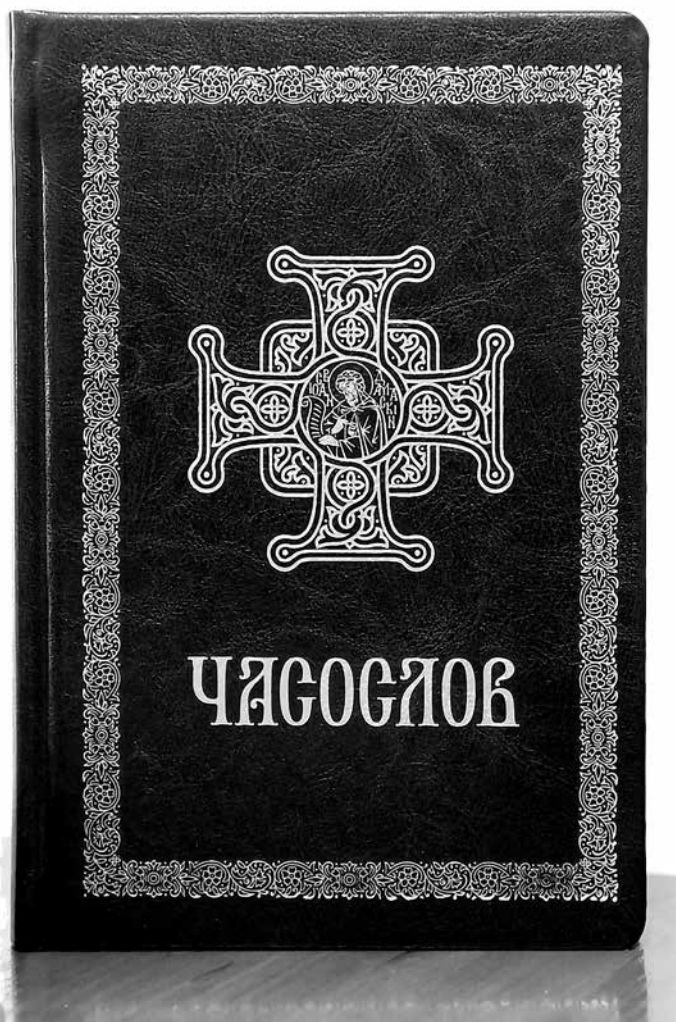
Готуються до видання богослужбові Апостол і Євангеліє (у напрестольному та требному форматах) та Требник.

Перше видання оновленого Службника ПЦУ побачило світ на початку 2022 року. У лютому 2023 було видано оновлений Псалтир. Саме ця книга стала першою із серії богослужбових книг, де було розроблено гнучкий і варіативний принцип художнього підходу до дизайну, який відтоді застосовують в усіх нових офіційних літургійних кни-



гах ПЦУ – буквиці-заставки, орнаментальні вставки та хрести перемальовані в дусі модерної динаміки зі збереженням пластики української квітучої книжкової традиції часів видань святителя Петра Могили. Автор дизайну – Олексій Чекаль, який є автором художнього стилю для Православної Церкви України, зокрема знаменитого «хреста ПЦУ», який став фактично символом об'єднаної української Церкви.

Розглянемо послідовно головні зміни в офіційних богослужбових книгах ПЦУ.



Відкриття царських врат

Синод ПЦУ у 2020 р. надав загальний дозвіл звершувати Божественну літургію свт. Іоана Золотоустого і свт. Василя Великого при відкритих царських вратах іконостасу до виголошу «Святеє святим», як це прийнято у багатьох Помісних Церквах та широко практикувалося в Православній Церкві України. Служіння літургії при відкритих царських вратах акцентує єдність всього народу Божого на чолі з предстоятелем за євхаристійною трапезою. Таїнство звершує Бог за молитвами не тільки священників у вівтарі, а всього зібрання, а самі молитви Божественної літургії побудовані як діалог священнослужителів і народу. Тому неправильно з погляду літургійного богослов'я та самої логіки євхаристійного богослужіння відділяти служителів вівтаря від всього зібрання народу Божого зачиненими вратами іконостасу під час літургії. Відповідні рубрики (уставні вказівки) внесено до нових офіційних видань.

Ектенія за «оголошених»

Першу частину Божественної літургії традиційно називають «літургією оголошених». «Оголошені», або катехумени – це ті люди, які вже увірували в Ісуса Христа і готуються до Хрещення, тобто віруючі, але ще не охрещені. Вони разом із «вірними» (тими, хто охрещений та не відпав від Церкви) покликані брати участь у першій частині Божественної літургії. «Літургію оголошених» ще називають «літургією Слова», адже змістовним центром її є проголошення Слова Божого – Святого Письма. Ця частина літургії призначена не тільки для катехуменів, а для всіх – включно із катехуменами.

У давній Церкві період підготовки дорослих людей до Хрещення займав певний час. Церква мала пересвідчитися не тільки в тому, що

новонавернені засвоїли основи віровчення, а й що вони вже живуть християнським життям, тобто дотримуються заповідей Божих. З цих причин деякі люди свідомо відкладали прийняття Хрещення на багато років, адже не були готові відмовитися від деяких гріховних звичок. Тому за богослужінням у давній Церкві «оголошені» складали помітну частину. Наприкінці першої частини літургії, після читання Євангелія та проповіді (місце якої в літургії одразу після читання Слова Божого), Церква молилася за «оголошених» та їх запрошували вийти з церкви, адже далі починається власне Євхаристія – «літургія вірних», до якої неохрещені не допускаються.

Поступово у Візантії все доросле населення стало християнським, і хрестити стали переважно дітей, тому інститут катехизації фактично зник. А ектенія та молитва за «оголошених» у чині Божественної літургії залишилися. Так само й у нас сьогодні: хрещення дорослих стало рідкістю. За кого ж ми молимося, коли за літургією виголошують ектенію за «оголошених»? Доводилося зустріти таке трактування: ми «по смиренню» маємо вважати себе за оголошених під час цієї молитви, бо ми є недостойні християни. Однак в молитві конкретно йдеться про те, щоби Господь удостоїв «оголошених» таїнства Хрещення. Попри всю недостойність, яку ми справді маємо, ми не можемо вважати себе неохрещеними, тобто зневажати дар Божий, який отримали в цьому таїнстві. А наша молитва Богові має бути щирою і правдивою.

У Церквах грецької традиції ектенію за «оголошених» просто пропускають. У нашому новому Службнику вона тепер опціональна, тобто така, яку виголошують за потреби. Цю ектенію запропонували неодмінно виголошувати тільки там, де на парафіях є ті, хто готуються до прийняття Хрещення, та про-

пускати, коли оголошені відсутні. Така ідея мотивована літургійним реалізмом – потребою, щоби літургійна молитва відповідала наявності тих, за кого моляться.

Тропар третього часу

Головну молитву другої частини літургії вірних – Євхаристії – називають «анафора», що буквально означає «піднесення». Як і майже всі молитви Божественної літургії, вона звернена до Бога Отця. У кульмінаційний момент цієї молитви диякон (де він є) або священник підносить над престолом дари – хліб і чашу з вином, і після цього моляться, щоби Господь Бог зіслав Святого Духа і перетворив ці хліб і вино на Тіло і Кров Ісуса Христа. Цей момент в анафорі називають «епіклезою», тобто прикликанням Святого Духа.

Проблема полягає в тому, що в успадкованих нами від слов'янської традиції виданнях молитва анафори розривається вставкою тропаря третього часу. Причому цей тропар, звернений до Ісуса Христа, поставлений навіть не між реченнями, а всередині одного з речень молитви, зверненої до Бога Отця. На практиці духовенство приділяє велику увагу читанню цього тропаря, промовляючи його з піднесеними руками, і одразу після цього переходить до продовження молитви анафори. Отже, виходить таке:

Священник: Ще приносимо Тобі цю словесну й безкровну службу і просимо, і молимо, і благаємо: зішли Духа Твого Святого на нас і на предложені Дари ці.

Священник: Господи, Ти, що Пресвятого Твого Духа в третю годину на апостолів Твоїх послав, Того, Благий, не відними від нас, але онови нас, що молимося Тобі.

Диякон: Серце чисте створи в мені, Боже, і духа праведного онови в нутрі моему.

Священник (знову): Господи, Ти, що Пресвятого Твого Духа...

Диякон: Не відкинь мене від лиця Твого, і Духа Твого Святого не відними від мене.

Священник (втретє): Господи, Ти, що Пресвятого Твого Духа в третю годину на апостолів Твоїх послав, Того, Благий, не відними від нас, але онови нас, що молимося Тобі. *І продовжує:* І створи хліб цей Чесним Тілом Христа Твого.

Таким чином на практиці читання тропаря у такому місці, де він розриває речення молитви анафори, веде до абсурду: може здаватися, що священник просить Ісуса Христа (до якого звертається у тропарі) створити хліб цей тілом Христа Свого!

Ще більш яскраво недоречність цієї вставки спостерігаємо в літургії свт. Василя Великого. Текст вставки для наочності подано у квадратних дужках:

Священник: Тому, Владико Пресвятий, і ми, грішні і недостойні раби Твої, ... молимося Тобі і благаємо Тебе, Святий над Святими, щоб благоволінням Твоєї благоді Дух Твій Святий зійшов на нас і на ці предложені дари, і благословив їх, і освятив, і явив [Господи, Ти, що Пресвятого Твого Духа в третю годину на апостолів Твоїх послав...] хліб цей – самим Чесним Тілом Господа і Бога, і Спаси нашого Ісуса Христа...

Вставка тропаря 3-го часу з'явилася вперше у грецьких рукописах наприкінці XIV – XV ст., і була спричинена полемікою з латинським бо-

гослов'ям щодо моменту перетворення Святих Дарів. Тоді як латинські богослови наголошували на центральному значенні установчих слів Ісуса Христа («Прийміть, споживайте... Пийте з неї всі...») для перетворення дарів, православні наголошували на важливості прикликання Святого Духа. І щоби акцентувати важливість цього моменту, додали тропар 3-го часу, який також містить прохання про зіслання Святого Духа. В Українській Церкві цей тропар остаточно увійшов у вжиток лише у XVI ст.

Може бути два вирішення цього питання: відмовитися від читання тропаря третього часу або перемістити його на інше місце, так щоби він принаймні не розривав речення євхаристійної молитви. Перша пропозиція відповідає тому, як це питання вирішене у Церквах грецької традиції, де анафора взагалі не переривається читанням тропаря 3-го часу. Греки, які свого часу додали цей тропар до анафори, потім зрозуміли його недоречність та видалили з чину літургії цю вставку. Іншу пропозицію запропонували на Помісному Соборі Російської Церкви 1917–1918 рр., а пізніше у 1992 р. викладач Одеської духовної семінарії протоієрей Миколай Деснов («Богословские труды», 31, с. 86–96) повторив ідею перенести тропар 3-го часу в проміжок між анамнезою і епikleзою та надрукувати його в Службениках дрібнішим шрифтом. Обидві пропозиції тепер є прийнятними у Православній Церкві України.

Тропар третього часу, який у дотеперішніх виданнях Службеника розміщувався у такому місці, де розривав речення молитви анафори, тепер запропонували або взагалі пропускати (відповідно до давньої автентичної та сучасної грецької практики), або переносити до початку епikleзи одразу після виголосу «Твое від Твоїх...» так, щоби цей тропар, звернений до особи Сина Божого, принаймні не розривав речення молитви, зверненої до Бога Отця.

Вставка в анафору свт. Василя

У другій частині нового Службника з анафори літургії свт. Василя Великого вилучено фразу «перетворивши Духом Твоїм Святим», яка є вставкою з літургії свт. Іоана Златоуста.

У наявних до цього українських перекладах, які раніше орієнтувалися на офіційні церковнослов'янські видання, за літургією свт. Василя священнику приписувалося благословляти третій раз дари, промовляючи: «Перетворивши Духом Твоїм Святим». Ці слова відсутні у давніх списках чину літургії свт. Василя Великого і є пізнішою вставкою з анафори свт. Іоана Златоуста, яка порушує синтаксис грецької мови в оригінальному тексті анафори свт. Василя.

На помилковість цієї вставки вказував, зокрема, преподобний Никодим Святогорець. У «Підаліоні», виданому 1790 р., він зауважував: «Священники, коли служать літургію святого Василя, не повинні в момент перетворення та освячення Таїн казати: “Перетворивши Духом Твоїм Святим”, бо це є додатком якогось невігласа і зухвалого, який, протидіючи, як здається, латинянам, взяв ці слова з літургії Златоуста та вніс їх у літургію Василя. Тому вони ані в старих рукописних літургіях не знаходяться, як ми досліджували, ані за синтаксисом ці слова не мають там місця».

Ця вставка відсутня й у слов'янських рукописах і з'явилась уперше в київських друкованих виданнях Службника 1629 і 1639 рр. Натомість у сучасних Ієратиконах, що видає Вселенський Патріархат та Церква Греції, священнику за літургією свт. Василя Великого приписано благословляти третій раз дари під час фрази «Що пролилася за життя світу».

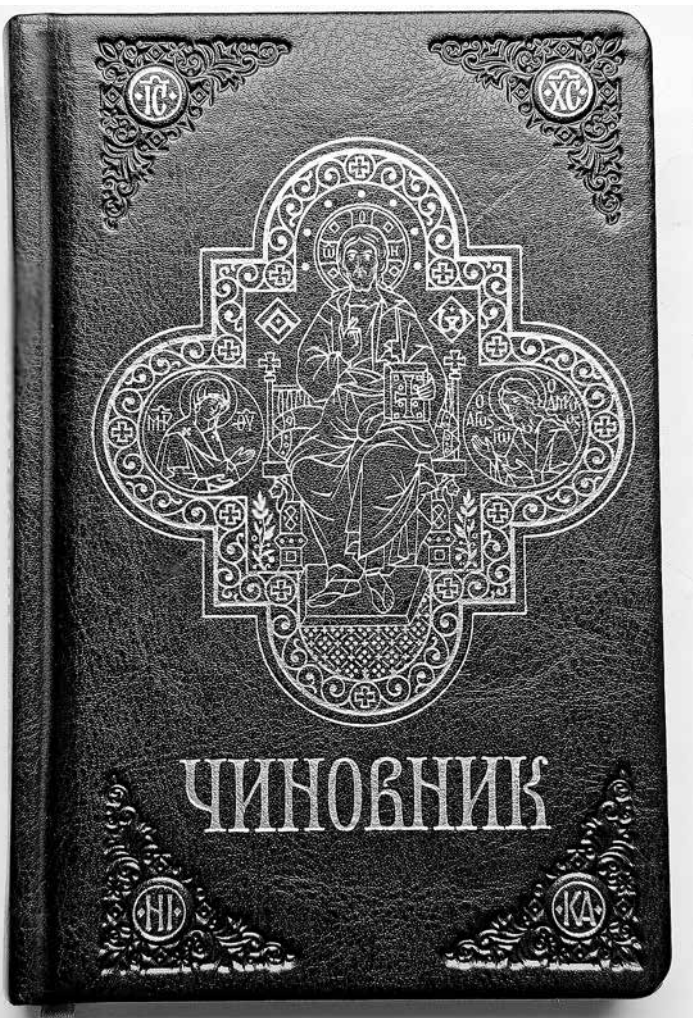
В анафорі свт. Василя Великого присутня епikleза (прикликання) Святого Духа, тіль-

ки сформульована вона трохи інакше, ніж у свт. Іоана Златоуста. Слова анафори свт. Василя «молимося... щоб... Дух Твій Святий зійшов на нас і на ці предложені дари, і благословив їх, і освятив, і явив...» мають той самий сенс і зміст, що є у фразі свт. Іоана Златоуста «перетворивши Духом Твоїм Святим», тобто ці слова є закликанням Духа Святого на дари, щоби дією божественної благодаті вони стали Тілом і Кров'ю Христовими. Тому додавати слова «Перетворивши Духом Твоїм Святим» у літургію свт. Василя Великого означає двічі просити про перетворення дарів Святим Духом.



Крім того, тоді як у літургії свт. Іоана Золотоустого суб'єктом дії в реченні, до якого входить «перетворивши...», є Бог Отець, суб'єктом дієслів літургії свт. Василя Великого «благословив», «освятив» і «явив», так само як і фраз «хліб цей...», «чашу цю...», які граматично є частинами одного речення, є Святий Дух.

Відповідно, коли до анафори свт. Василя додається фраза «перетворивши Духом Твоїм Святим», відбувається неоголошена зміна суб'єкта та привноситься грубий недолік до синтаксично бездоганного тексту.



Інклюзивність та омоніми

Серед менших, не настільки принципових змін, які впроваджено у нових виданнях літургійних книг ПЦУ, слід відзначити й інші.

Вживання більш інклюзивної мови у випадках перекладу грецького слова *φιλάνθρωπος*. Враховуючи, що грецьке слово *άνθρωπος* і слов'янське «человік» означає всіх людей, а українське слово «чоловік» – лише осіб чоловічої статі, у нових літургійних текстах ПЦУ вжито лише переклад «Людинолюбець», що відповідає змісту оригіналу.

Усталено переклад низки церковнослов'янських слів, які омонімічні з українськими, тобто співзвучні, але мають інше значення, і тому їхнє вживання в українському тексті змінює значення слова.

Так, церковнослов'янське слово «щедроть» (еквівалент грецького *οἰκτιρμός* – співчуття, співстраждання) раніше перекладалося як «щедроті» або «щедрість», у нових виданнях зазначаємо як «милосердя».

Те саме стосується грецького слова *κράτος* (сила, могутність, влада), яке перекладено церковнослов'янською мовою як «державна», і у попередніх українських виданнях залишалося без перекладу з церковнослов'янської. Однак українське слово «державна» не відповідає значенню слова в оригіналі, і тому в нових виданнях його виправили на «влада».

Місце молитов у ектеніях

Чин Божественної літургії містить багато ектеній, під час яких священник, відповідно до наявної практики, тихим голосом читає молитви, а в кінці виголошує виголос. У попе-

редніх виданнях тексти священницьких молитов почасти друкувалися на початку ек텐ій, далеко від виголосу. Внаслідок цього може скластися неправильне враження, нібито виголос є завершенням ектенії. Насправді ж виголос – це завершальна фраза священницької молитви. Тому в нових виданнях тексти молитов надруковані ближче до виголосів. До того ж, на відповідне місце (до подячної ектенії) повернуто подячну молитву священника після причащення Святих Таїн, адже за змістом ця молитва містить подяку Богові за причащення всієї громади, а не тільки духовенства.

Виправлення помилок попередніх перекладів

У молитві принесення дарів на трапезу, яка читається за Божественною літургією після Великого входу («Господи Боже Вседержителю, Єдиний Святий... Прийми ж благання...»), слова «принеси його» виправлено на «приведи нас»: «Прийми ж благання і від нас, грішних, та приведи нас до святого Твого жертownika...». Слово «принеси» є помилкою церковнослов'янського перекладу, адже у грецькому тексті Божественної літургії вжито дієслово προσήω, яке означає і «наближати, приводити», і «приносити». У молитві йдеться про священнослужителів, які у процесії Великого входу перенесли приготовані дари на святий престол – євхаристійну трапезу, та самі наблизилися до неї.

У виголосі перед молитвою Господньою священник звертається до Бога з проханням про дерзновення називати Його – Небесного Бога – Отцем, що християни роблять всякий раз, коли читають заповідану Господом Ісусом Христом молитву «Отче наш». Сутність цього прохання не в тому, щоби просто насмі-

люватися призивати Бога, а щоби звертатися до Творця і Володаря Всесвіту як до свого Небесного Отця. Це дерзновення християни отримали через таїнство Хрещення і дар Духа Святого, ставши Божим народом, дітьми Божими, які можуть тепер звертатися до Бога: «Авва, Отче!» (Рим 8:15). Відповідно у нових виданнях виголос виправлений так, щоби правильно передавати сенс прохання.

У молитві на схилення голови, що читається за літургією свт. Іоана Златоуста після «Отче наш», виправлено помилку попередніх перекладачів, які церковнослов'янський вираз «вся предлежащая» зрозуміли як такий, що стосується Святих Дарів, хоча за змістом молитва стосується не їх, а речей, які очікують нас попереду, що видно зі згадки про потреби подорожуючих та хворих.

Реформа без примусу

Пропозиції Богословсько-літургічної комісії ПЦУ, ухвали Священного Синоду та нові офіційні видання літургійних книг виявляють еволюційний характер змін, які пропонують з метою літургійного відродження: їх запроваджують ненав'язливо. Церковна влада не змушує всі громади та священнослужителів переходити на нову практику. Виправлені тексти та звичаї рекомендуються до вжитку, їх доцільність пояснюється, вони впроваджуються у нових виданнях літургійних книг, але водночас стара практика не засуджується. Ніхто не примушує парафії неодмінно переходити на нові звичаї.

Це саме ми бачимо, до речі, і у зв'язку з календарною реформою, яку було запроваджено в ПЦУ 1 вересня 2023 року. Громади можуть вільно обирати, якого календаря дотримуватися.

Наша перспектива

Що потрібно для якіснішої роботи з унормування богослужбових книг ПЦУ? Я би сказав, більша увага до системної праці. Основою нашого богослужіння є Псалтир. За останні два роки в Україні вийшло принаймні чотири нових переклади цієї богонатхненної книги українською мовою (свящ. В. Романенка; літургійної майстерні «Трипісонець»; КДАіС під ред. С. Ковача; Українського Біблійного товариства – у складі повної Біблії). ПЦУ має ресурси, тобто знавців давньоєврейської і давньогрецької мов, а також українських філологів, щоби зробити свій новий якісний переклад Псалтиря, який стане основою всіх подальших видань богослужбових текстів.

Деякі успадковані нами чини містять дуже сумнівні з погляду християнського світогляду та новозавітного богослов'я ідеї. Це стосується, наприклад, молитов після народження дитини, які натякають на нечистоту жінки через її вагітність та пологи. Чого вартує одне лиш прохання: «прости всьому дому, де народилося дитя, всім, хто доторкався до матері». Народження дитини – великий дар Божий і благословення, і коли дитя являється у світ, це є приводом для подяки Господу, для молитов про здоров'я та укріплення матері та немовляти, а не для того, щоби оголосити матір «нечистою» внаслідок пологів. Адже, відповідно до слів Спасителя, нечистими роблять людину не фізіологічні природні процеси, а злі думки, наміри, слова та вчинки. Медіа-ресурси ПЦУ вже спростовували міф, що жінкам під час «критичних днів» нібито не можна входити до храму...

Окреме питання – про спотворення євангельської віри у окремих текстах богослужіння Страсної П'ятниці, які містять побажання

зла юдеям за розп'яття Христа, тоді як Сам Христос на хресті молився про прощення тих, хто Його розпинав, бо «не знають, що творять» (Лк. 23:34).

Кричуща невідповідність, яка почасти сприймається як наша уставна особливість, – це служіння ранньої служби ввечері, а вечірні – вранці. Чин всенічного бдіння, в якому поєднуються вечірня і рання, призначений для служіння впродовж ночі, так що рання має завершуватися на світанку. Але тепер ранню часто додають до вечірні не тільки як складову всенічного бдіння, а й при поліелейних, славословних та повсякденних службах. Мало хто знає сьогодні, що практика служити ранню завжди із вечора, поєднуючи її з вечірнею, виникла у Російській Церкві у XIX ст. і спочатку зазнавала критики самих російських церковних діячів. Так само, до речі, як і практика обов'язкової сповіді перед кожним причащенням, яку не знають грецькі Церкви – наслідок занепаду християнської віри, коли причастя стало рідкісним винятком, а не правилом. Прив'язка сповіді до причастя є особливістю російської традиції і пов'язана з указом російського царя Петра I від 1716 р., що потім неодноразово підтверджувався, і за яким всі особи православного сповідання були зобов'язані щороку сповідатися і причащатися під загрозою грошового штрафу. Причащення вірян, які живуть свідомо християнським життям, за кожною Божественною літургією має знову стати не винятком, а нормою нашого благочестя.

Все це – лише стислий нарис великої теми літургійного відродження, під яким розуміємо свідому участь вірян у літургії Церкви. Радує те, що за минулі п'ять років Православна Церква України обережно, але послідовно стала на цей шлях, про що свідчать, зокрема, офіційні видання наших богослужбових книг.

Всеволод Стеблюк*військовий медик*

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Томос про автокефалію став фінальним актом ствердження історичної справедливості щодо походження християнської віри з часів Володимира Великого. Україна отримала своє законне місце серед християнського світу як незалежна духовно держава, а Православна Церква України повернулась в сім'ю сестер-Церков не як падчерка Московської Церкви, а як рівноправна Церква-сестра. Понад три століття тривав цей важкий шлях, і завершився перемогою світла і віри!

Для мене особисто Томос став важливим документом, що підтвердив: всі надії та сподівання, всі молитви за єдину помісну соборну православну Церкву не були марними! Господь провів через гоніння та страждання українське автокефальне православ'я і трудами та молитвами священнослужителів, воїнів, державників та простих вірних дарував нам Томос! Ще з далекої юності, коли був на встановленні хреста на місці відбудови Михайлівського золотоговерного собору, коли ще студентом співав у хорі в Трапезній церкві, коли представляв автокефальну православну Церкву на з'їзді «Українська молодь – Христові» серед греко-католицької молоді, я вірив та знав: ми здобудемо автокефальну Церкву – канонічну, єдину, помісну!

Саме тому Томос про автокефалію став не просто документальним підтвердженням канонічності нашої Церкви, а й символом перемоги в боротьбі за рідну віру!

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Головну подію якусь одну чи декілька визначити важко, та, мабуть, і не варто. П'ять років незалежності та канонічності Церкви припали на важкі часи російсько-української війни, політичних перипетій. Водночас вони припали саме на період, коли багато людей, віруючих чи атеїстів переосмислювати взагалі сутність української нації, держави та рідної віри! Початок повномасштабної агресії Росії поклав нарешті край сумнівам, хто є братнім народом та чи має право підрозділ РПЦ іменуватися Українською Церквою. Так через кров, смерть, страждання нашого народу встановлюється істинна віра та єдина Церква. І, сподіваюсь, що з Богом та Україною в серці ми переможемо!

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

На майбутні п'ять років я бачу єдиний шлях розвитку Церкви: Церква з народом, з його військом, а народ – з Церквою. Й іншого шляху немає! Бо якщо не встоїмо, не переможемо Росію в цій війні – не буде нічого: не буде України, не буде українського народу, не буде української Церкви... Тому тільки разом, тільки в вірі в Господа та наше військо – до Перемоги!



БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

Юрій Артеменко

політик

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Відчуття, що якщо об'єднаємося всі разом, то зможемо все. Відчуття, що ми гідні мати свою Церкву в своїй державі. Відчуття, що



ми українці і за національністю, і за духом, і за вірою.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Збільшення переходів з УПЦ МП, звільнення людей від московсько-поповської ідеології.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Не зупинятися. Бачити постійний приріст серед вірних та нових храмів. Виховувати у громадян почуття патріотизму та віри у моральні принципи. Збільшити канали комунікації з людьми, зокрема, запустивши релігійну радіостанцію за прикладом католицького «Радіо Марія».

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

В'ячеслав Камінський

академік НАМН України, доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України

**1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?**

П'ять років тому відбулася дійсно історична та державотворча подія, а саме підписання церковного канонічного документа щодо повернення юрисдикції Константинопольської Церкви та отримання автокефального статусу Православної Церкви України. Безперечно, ця подія є уособленням духовної незалежності української Церкви та історичним здобутком на шляху позбавлення від будь-якого впливу Росії, адже століттями Російська Церква без-

посередньо впливала на формування духовних та ідеологічних цінностей вірян.

Загальновідомо, що російські церковнослужбовці завжди транслиували та щиро підтримували державну імперську політику Росії. Такі наративи мали суттєвий вплив на формування свідомості українських вірян тому, якщо ми хочемо збудувати справді незалежну, високодуховну, аутентичну українську державу – нам необхідно остаточно викоринити вплив Росії на духовне життя українців.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Особисто для мене особливого значення набула трансформація свідомості українців за останні роки. Одним з найяскравіших прикладів стало формування суспільної позиції щодо необхідності повного припинення діяльності Російської Церкви на території України. Це проявилось у масових протестах українських вірян у багатьох населених пунктах України. Безумовно, повномасштабне вторгнення Росії на територію України призвело до переоцінки суспільством моральних та етичних цінностей, визначення найважливіших пріоритетів для українців, але ми всі розуміємо, що підґрунтям до такої активної проукраїнської позиції та духовної зрілості є величезна робота не тільки вірян, але й служителів ПЦУ.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Наразі Православна Церква України є душею українського народу. Вперше цього року Україна відзначатиме Різдво за новим календарем, це вже є історичною подією та важливим волевим рішенням в історії ПЦУ. Головним подальшим кроком є захист релігійної свободи від тиску тоталітарних режимів минулого і сучасності. Важливими є поступові реформи у напрямку розбудови

спільного майбутнього. А саме – наша Церква, найперше, покликана бути більш відкритою, відходити від тих радянських імперських звичаїв, які були штучно запроваджені в її життя.

Зараз як ніколи є важливою підтримка одне одного, а, враховуючи, що більшість людей є активними користувачами соціальних мереж, це стає трішки простіше. Церква сьогодні використовує і повинна ще активніше використовувати сучасні технології заради проповіді. Багато священнослужителів присутні в соцмережах, і через них Церква теж має можливість проповідувати, доносити свою думку. Церква є певним острівцем, де людина може перепочити, отримати духовну підтримку. Тому для розвитку ПЦУ є важливим використовувати сучасні технології, щоб достукатися до сердець тих, хто зараз перебуває у віртуальному світі. Ми повинні працювати над тим, щоб їх долучити, пояснити їм, що Церква – це духовна основа нашого життя.

Українська Церква справжня, вона впливає на патріотичне виховання нашого суспільства, підтримує українське військо через капеланів, а зараз є величезна потреба в цьому. Бути поруч із військовослужбовцем – саме таким є девіз військового капелана. Розвиток капеланської служби свідчить про те, що потреба суспільства, а точніше військових, зростає, адже чим більшою є загроза для людини, тим більше вона потребує духовної підтримки. Оскільки робота військового капелана часто відбувається в зоні бойових дій, під впливом стресових факторів, які загрожують життю, з людьми, які зазнали тяжких фізичних та психоемоційних страждань, вони потребують обов'язкового навчання та підвищення кваліфікації з надання першої медичної допомоги та кваліфікованої психологічної підтримки. Також капеланам необхідно періодично проходити психічну реабілітацію та відновлення власних внутрішніх ресурсів. Це можливо у співпраці з вищими навчальними закладами і ми завжди готові до такої співпраці.

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

Руслан Баранецький

генерал-майор, 2019–2021 – перший заступник Голови СБУ та керівник Антитерористичного центру при СБУ, громадський діяч

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

Томос став символом відокремлення московського впливу на релігійне життя України. Церква в руках Росії – це в першу чергу політичний вплив, як і мова чи масова культура. Томос засвідчив: Україна вже ніколи не повернеться до сфери впливу РФ у релігійному контексті. В тому, що постала ПЦУ, є не лише історичний чи суто духовний контекст, у цій події є великий націозахисний ефект. Утвердження ПЦУ – це утвердження українського духу, зміцнення нашої віри.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Власне саме отримання Томосу є визначною, навіть епохальною для України подією. Але за час існування автокефалії Української церкви відбувалися також інші значущі події. Так, наприклад, ПЦУ перейшла на новоюліансь-

кий календар – тепер ми можемо відзначати релігійні свята разом з усією Європою, Канадою, США. Це, між іншим, теж елемент європейської інтеграції. Ну і звичайно варто відзначити той факт, що тепер Українська Церква повернулася до головної святині України – Києво-Печерської лаври, а Митрополит ПЦУ Епіфаній править там службу.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

У середньотерміновій або довготерміновій перспективі, звичайно, хотілося б очікувати створення єдиної помісної української Церкви на основі ПЦУ й УГКЦ. Також маємо надії й на те, що Патріарх Константинопольський надасть Українській Церкві статус Патріархату. В короткотерміновій перспективі ПЦУ має сприяти приєднанню тих громад, які поки що підпорядковуються УПЦ. Ймовірна заборона УПЦ в єдності з Московським Патріархатом, сприятиме переходу громад під юрисдикцію ПЦУ. Звичайно, Українська Церква має постійно посилювати просвітницьку місію, аби переконувати вірних УПЦ в абсолютно мирний спосіб переходити під юрисдикцію ПЦУ.

Особисто для мене, як військового, важливо збільшення присутності військових капеланів у Силах Оборони України. Наразі капелани присутні переважно на рівні бригад і полків. Зазвичай, це 1–2 особи. Це вкрай мізерні показники для тієї кількості військовослужбовців, яка перебуває на службі. Треба впроваджувати капеланську службу на рівні принаймні батальйонів (що, однак, не виключає залучення й представників інших конфесій до роботи в батальйонах чи інших тактичних одиницях).



ЧИ НАСПРАВДІ У 1686 РОЦІ ВІДБУЛАСЯ ЗМІНА ЮРИСДИКЦІЇ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ?*

Костянтин ВСТОШНІКОВ
доктор історії,
науковий співробітник
Бібліотеки візантиністики
(College de France, Париж, Франція)



Київська митрополія спочатку була єдиною єпархією Вселенського Престолу, однак через політичні обставини її часто ділили на дві або три митрополії. Після падіння Константинополя в 1453 році частина цієї єпархії, Московське князівство, відокремилася від спілкування з Церквою-Матір'ю, але Київ все ще мав канонічних митрополитів, призначених Вселенським Патріархатом. Таке становище Церкви в Московській Русі не було вирішене аж до заснування Московського Патріархату в 1589 році, події, яка також збіглася зі створенням канонічної єпископської кафедри в цьому місті.

Після часткового підкорення України Московська держава вжила заходів, щоб поставити Київську митрополію під контроль Московського патріарха. У російських архівах збереглося десять документів, нібито виданих Вселенським Патріархатом, зокрема один грецький оригінал, дві грецьких копії та решта лише в російському перекладі; всі ці документи були опубліковані. Отже, ми не знайшли жодної згадки про цю тему ні в архівах Вселенського Патріархату, ні в архівах великого логофета Аристарха Ставракіса (Апостольська бібліотека Ватикану, яка скопіювала лише два переклади з російської мови), ні у виданнях патріарших актів, ні в грецьких наративних джерелах поствізантійського періоду.

* Журнальний варіант. Повну версію історичного дослідження буде опубліковано у «Трудах Київської Духовної Академії».

«Надання» Київської митрополії, згідно з документами, відбулося на прохання государів Росії, патріарха Московського і гетьмана України, за згодою Османської держави, через «віддаленість місця» і «битви, що відбувалися між двома великими імперіями».

Фактично російська влада, як політична, так і церковна, просила про повну передачу юрисдикції Київської митрополії, про що йдеться у відповідних актах¹. Акти Вселенського Патріархату відтворюють лише деякі з цих прохань і надають їм форму більш прийнятну для Великої Церкви.

Не можна випускати з уваги той факт, що перед тим, як була зроблена поступка, відразу після анексії частини України Московською державою, і після тривалої вакантності Київської кафедри, росіяни діяли, щоб підпорядкувати митрополію Московському патріархові, і внесли в договір з гетьманом в 1659 році такий пункт: «а митрополит Київський разом з іншими членами духовенства має бути під благословенням патріарха Московського»²; однак на той час це не було застосовано. Того ж року єпископ Чернігівський Лазар був призначений місцеблюстителем Київської митрополії, в результаті чого митрополія була розділена навпіл: на територіях, що перебували під владою Польщі, залишився законний митрополит Київський Діонісій, а частинами, підвладними Москві, управляв Лазар.

У 1661 році *місцєблюститель* патріаршого престолу в Москві висвятив на єпископа Мстислава Мефодія, який згодом був призначений місцеблюстителем митрополії; цей акт був засуджений Московським патріархом Ни-

коном у 1662 році, незабаром після його обрання, і не був прийнятий ні Вселенським престолом, ні духовенством єпархії³.

Наприкінці 1667 року Московський Синод підвищив Чернігівську єпископію до рівня архієпископії без дозволу Вселенського Престолу, який не визнав цього акту⁴. У 1668 році на Київську кафедру був поставлений канонічний митрополит Йосиф⁵. А після його смерті в 1675 році *місцєблюстителем* став Лазар Чернігівський.

Права Вселенського Престолу були знову порушені в 1683 році, коли патріарх Московський підтвердив обрання ігумена Київської лаври, яка мала статус патріаршої ставропігії.

Російська влада вперше претендувала на Київську митрополію в 1684 році, але патріарх Яків відмовив їй у цьому проханні. Нарешті, 8 липня 1685 року в соборі святої Софії в Києві відбулися збори, на яких були присутні нечисленні представники духовенства (більшість з яких були киянами) і багато мирян. Ігноруючи опір духовенства, збори обрали Гедеона, єпископа Луцького, на митрополичу кафедру. Київське духовенство звернулося з протестом до гетьмана.

8 листопада 1685 року Гедеон був висвячений на митрополита Київського в Московському соборі патріархом Московським, тоді ж він склав присягу на вірність останньому без будь-якого дозволу Константинопольської Церкви⁶.

³ Огієнко, І., *Українська церква*, с. 174-175; Бурега, В., *Присоединение Киевской Митрополии*.

⁴ Полонська-Василенко, Н., *Історія України*, с. 196; Бурега, В., *Присоединение Киевской Митрополии*.

⁵ Огієнко І. І. Вказ. праця, с. 179; Бурега В. В. Вказ. праця.

⁶ АЮЗР, 1/V, с. 103-104.

¹ АЮЗР, 1/V, с. 112-123.

² ПСЗРИ, I, с. 494; Полонська-Василенко, Н., *Історія України*, с. 194; Бурега, В., *Присоединение Киевской Митрополии*.

Анексію єпархії здійснили без комунікації з Кіріархальною Церквою та її дозволу, а також в антиканонічний спосіб. Російська влада звернулася до Вселенського Престолу виключно для того, щоб легітимізувати і затвердити ситуацію. З цією метою відрядили посольство, яке влітку 1686 року, як стверджують російські історики, провело переговори спочатку в Адріанополі з Єрусалимським патріархом Досифеєм (хоча він і не був прихильно налаштований до цієї поступки, але врешті-решт прийняв її на певних умовах), а потім із Вселенським патріархом Діонісієм (який прибув до візира за цивільним підтвердженням свого переобрання), який також дав свою усну згоду⁷.

Повернувшись до Константинополя, патріарх, як стверджують російські історики, у травні надіслав патріаршії листи, в яких висловлював цю згоду, а в червні – патріаршії та синодальні листи-підтвердження, а також інші патріаршії листи.

Канонічна приналежність Київської митрополії

Кілька з цих листів стверджують насамперед канонічну приналежність цієї митрополії до Вселенського Престолу як у минулому, так і в теперішньому часі. Так, у листі до патріарха Московського сказано: «Досі вона [Київська митрополія] належала святому і високому Вселенському Константинопольському Престолу, і її єрархи були висвячені ним або безпосередньо, або з дозволу». Це ж зауваження спостерігаємо і в синодальному листі до патріарха Московського, а також у синодальному листі, що підтверджує статус митрополи-

Фото: uk.wikipedia.org



Досифей II (патріарх Єрусалимський)

та: «навіть якщо за давнім звичаєм, коли Київська митрополія позбавлена істинного ієрарха, митрополит повинен бути висвячений найвищим і святим Вселенським Константинопольським престолом або безпосередньо, або за дозволом, оскільки ця єпархія від початку йому підпорядковувалася»⁸; більше того, і в дозволі, наданому гетьману та іншим особам на обрання митрополита: «ця митрополія, яка навіть зараз підпорядковується найвищому і найсвятішому Вселенському Константинопольському престолу, і через нього отримує висвячення сво-

⁷ Лурье, В., *Русское православие*, с. 192-223; Кульчинський, О., Підпорядкування Київської митрополії, с. 181-194.

⁸ АЮЗР, 1/V, с. 187.

го майбутнього ієрарха чи то безпосередньо, чи то за дозволом»⁹.

Порушення канонічних норм щодо «канонічних територій» і прощення

Кілька канонів захищають канонічні території на різних рівнях – від єпархії до незалежної Церкви (автокефальної в сучасному розумінні). Ця передача є серйозним канонічним порушенням. Канонічні норми не тільки забороняють захоплення території, але й забороняють єпископам займатися церковними справами в чужих провінціях без дозволу. Створення нового осідку, коли йдеться про поділ єпархії, можливе лише за згодою єпископа, чия єпархія підлягає поділу. Що стосується приналежності парафій у полях і селах на околицях єпархій, то іноді було важко визначити, до якої єпархії варто віднести ці парафії. З цієї причини була створена інша норма, більш гнучка і застосовна тільки до цих випадків. Вона виражена у каноні 17 IV Вселенського Собору і в каноні 25 VI Вселенського Собору.

Оскільки дехто намагається застосувати строк давності, про яке йдеться в цих канонах, до інших випадків, зокрема до випадку Київської митрополії, необхідно зробити кілька роз'яснень. Усі коментатори цих двох канонів сходяться на думці, що мова йде тільки про конкретні випадки парафій, розташованих у прикордонній сільській місцевості, й ні про що інше¹⁰. Усі коментатори, однак, сходяться на тому, що жоден єпископ не має права порушувати права інших єпископів¹¹. Тридцятирічна давність, на-

дана візантійськими каноністами, стосується лише випадків, згаданих у текстах цих двох канонів¹². Однак канони, що зберігають інші права Церков, не мають строків давності.

З цих причин у двох листах дарується прощення патріарху Московському і митрополиту Київському Гедеону за порушення канонів. Зокрема, зазначено таке: *«З цієї причини наша посередність, зневажаючи втручання в чужу єпархію, оскільки це сталося не через презирство або безчестя, але як запобіжний захід і з по-блажливостю, ... пише зі спільною думкою синодально ... і постановляє у Святому Дусі, щоб Святіший Митрополит Київський, Екзарх всієї Русі, у Святому Дусі улюблений брат і співслужитель, кир Гедеон, був прощений і благословенний Отцем і Сином і Святим Духом, Пресвятою Трійцею, і звільнений від усіх цих зобов'язань, які з ним сталися, через необхідність обставин, і дуже невинним у цій справі, і вільним від такого звинувачення, виконуючи і здійснюючи все, що належить єпископату, без перешкод, як і раніше, з чистим сумлінням, і якому ніхто не суперечить»*¹³.

Тут варто зауважити, що в окремих випадках рукоположення без патріаршого дозволу (ек-дозису) єпископи, які здійснювали рукоположення, а також єпископ, якого висвячували, піддавалися виверженню¹⁴.

Стосунки між митрополитом Київським і патріархом Московським

Також часто згадується, що митрополит Київський повинен визнавати патріарха Мос-

⁹ Ченцова, В., Синодальное решение, с. 105-106 (російський переклад); АЮЗР, I/V, с. 189-190.

¹⁰ Наприклад, РП, II, с. 259; Милаш, Н., Правила, I, с. 372-375, 850.

¹¹ Наприклад, РП, II, с. 259; Милаш, Н., Правила, I, с. 372-375, 850.

¹² Наприклад, РП, II, с. 259; Милаш, Н., Правила, I, с. 372-375, 850; Πράξιον, с. 112.

¹³ АЮЗР, I/V, с. 185-186.

¹⁴ Μανούσακας, Μ., Ανέκδοτα πατριαρχικά γράμματα, с. 88-89.

ковського «своїм старцем (або старшим) і начальником» (*ὡς γέροντα καὶ προεστῶτα αὐτοῦ*). Кілька актів додають: «бо ним він був висвячений». З цієї причини митрополит Київський повинен поминати ім'я патріарха Московського також після імені Вселенського патріарха, «а потім ім'я Патріарха Московського, як старшого»; «... через рукоположення, яке він отримує через [Патріарха] Московського, він повинен згідно з канонами поминати його».

У кількох актах ми бачимо, що митрополити повинні підкорятися своєму патріархові та Синодові. Для цього використовуються різні терміни: «ὕποταγῇ», «στορυγῇ». Так, у деяких актах виокремлюємо такі формули: «обов'язок покори (τὸ χρέος τῆς ὑποταγῆς) Святій Церкві»¹⁵, «покори (ὀφειλομένην ὑποταγῇ) належну нашій мірності»¹⁶, «виявити належну прихильність і покору (προσήκουσαν στορυγῇ καὶ ὑποταγῇ) до неї (Церкви)»¹⁷.

Щодо документів, які стосуються митрополита і єпископів, то в них вжито терміни «εὐπειθεία», «ὕποταγῇ», «τιμῇ», «εὐλάβεια» і «στορυγῇ», які знаходимо в таких формулах: «майте належний послух (προσήκουσαν εὐπειθείαν) ... слухайтеся його (ὑπακούειν αὐτῷ)»¹⁸, «належну шану і послух (ὀφειλομένην τιμῇ καὶ εὐπειθείαν)»¹⁹.

¹⁵ PG, 152, col. 1335-1338; MM, I, No 151, c. 336-340; Павлов, А. С., Памятники, № 9, с. 41-51; Das Register, III, № 193, с. 104-117.

¹⁶ PG, 152, col. 1374-1378; MM, I, № 183, с. 425-430; Павлов, А. С., Памятники, № 13, с. 69-85; Das Register, III, № 259, с. 520-537.

¹⁷ PG, 152, col. 1380-1382; MM, I, № 185 (bis), с. 434-436; Павлов, А. С., Памятники, № 14, с. 85-91; Das Register, III, № 262, с. 548-557.

¹⁸ PG, 152, col. 1289-1292; MM, I, № 120, с. 267-271; Павлов, А. С., Памятники, № 7, с. 33, 34; Павлов, А. С., Памятники, № 7, с. 33-39; Das Register, II, № 170, с. 487-498.

¹⁹ PG, 152, col. 1340-1342; MM, I, № 156, с. 347-350; Павлов, А. С., Памятники, № 10, с. 51-59; Das Register, III, № 194, с. 116-125.

Отже, йдеться лише про дозвіл на висвячення митрополита Київського, а не про повне надання юрисдикції. Про підпорядкування митрополита Московському патріарху не йдеться, але передбачено, що через висвячення, здійснене Московським патріархом, митрополит повинен визнавати його *ὡς γέροντος καὶ προεστῶτος*, поминати його і підкорятися його суду²⁰.

Підтвердження дозволу на обрання Київського митрополита зібранням кліру і мирян митрополії

Грамоти також підтверджують повноваження Синоду, а точніше духовно-мирянського зібрання Київської митрополії обирати митрополита. Це право було однією з умов цієї поступки. Так, у патріаршій грамоті до патріарха Московського зазначено, що патріарх Московський уповноважений висвячувати «кого оберуть підвладні цій Київській єпархії улюблені Богом єпископи, преподобні архимандрити, преосвященні ігумени преподобних і святих монастирів, благочестиві і святі і преподобні ієромонахи, преподобні ченці та інші начальники і знатні особи, за звичаєм цього місця за наказом славного великого гетьмана, який там перебуває»²¹. Цей дозвіл присутній і в інших актах: у патріаршій грамоті до патріарха Московського: «свобода обирати Митрополитом Київським будь-кого, кого вони побажають»²²; у патріаршій грамоті до гетьмана: «митрополит київський буде поставлений ним [патріархом московським], а обраний буде тими, хто підлягає цій кафедрі» і «главу його обиратимуть ті, хто підлягає цій єпархії київській, улюблені Бо-

²⁰ Див. також Лурье, В., Русское православие, с. 223-225.

²¹ АЮЗР, I/V, с. 168.

²² АЮЗР, I/V, с. 168.

гом єпископи, преосвященні архімандрити, преподобні ігумени святих і преподобних монастирів, благочестиві священики, преподобні ієромонахи, бояри та інші, з дозволу і заклику славного і найхристияннішого Великого Гетьмана свого часу війська Запорозького обох берегів Дніпра»²³.

Привілеї митрополита Київського

У деяких текстах є згадка про те, що привілеї митрополита Київського мають бути збережені. Одним із таких привілеїв є також титул митрополита «Київського і всієї Русі», який згадується один раз. У патріаршій грамоті до патріарха Московського сказано: «має отримати пергаментну грамоту та інші відповідні привілеї»²⁴; і так само в патріаршій грамоті до гетьмана: «і нехай всі привілеї будуть виконані ним рясно»²⁵.

Канонічне поминання

Іншою умовою поступки було поминання митрополитом спочатку імені Вселенського патріарха, а потім патріарха Московського. Цей припис знаходимо в кількох документах: у патріаршій грамоті до патріарха Московського: «і нехай зберігає одне тільки, а саме: коли митрополит Київський звершує божественну і святу службу в своїй єпархії, нехай спочатку поминає поважне ім'я найсвятішого Вселенського Патріарха свого часу, бо ним всі управляються і славно і велично, він є автор і податель всякого добра в межах всесвіту; а потім [по-друге] ім'я Патріарха Московського,

як свого старшого»²⁶; в патріаршій грамоті до гетьмана: «Нехай зберігається тільки одне, а саме: коли митрополит Київський звершує у своїй єпархії святу і безкровну жертву, нехай поминає насамперед преподобне ім'я Вселенського Патріарха, бо від нього вся вселенна втамовує свою спрагу і через нього поширюється добро по всьому світу»²⁷; у листі патріарха до імператорів Росії: «Тільки одне нехай буде збережено, а саме: коли митрополит Київський буде служити в цій єпархії безкровну і божественну літургію, нехай спочатку поминає поважне ім'я Вселенського Патріарха, бо через нього розподіляються всі блага в межах всесвіту і бо він є джерелом усього, і поблажливо з вищезгаданих причин віддав їй [Київську митрополію] у підпорядкування патріархові Московському, а потім [вдруге] патріарха Московського»²⁸ тощо.

У документі також вказується канонічна причина цього: «для збереження честі Вселенського Престолу і щоб не було нехтування або крайнього позбавлення його привілеїв, ми наказали, щоб в цій митрополії патріарше ім'я Вселенського Патріарха співалося першим ... за давні привілеї Вселенського Престолу». До цих привілеїв належить і юрисдикція Вселенського престолу над Київською митрополією. Згідно з літургійною та канонічною традицією, священник або єпископ згадує ім'я тільки свого прямого канонічного глави, тобто священник (або диякон) – свого єпископа, єпископ – свого митрополита, а архієпископ або митрополит – свого патріарха²⁹. Митрополит Київський по-

²⁶ АЮЗР, 1/V, с. 168.

²⁷ АЮЗР, 1/V, с. 171.

²⁸ СГГД, IV, с. 513; АЮЗР, 1/V, с. 175 (російський переклад).

²⁹ Ροδόπουλος, Π., Ἡ μνημόνευσις τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου, с. 91-95; Ροδόπουλος, Π., Ἡ μνημόνευσις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, с. 99-104. Див. також: Ченцова, В., Синодальное решение, с. 95-98; Ченцова, В., К интерпретации грамоты, с. 463-464.

²³ АЮЗР, 1/V, с. 171.

²⁴ АЮЗР, 1/V, с. 168.

²⁵ АЮЗР, 1/V, с. 171.

Фото: localhistory.org.ua



Фрагмент листа константинопольського патріарха Діонісія IV російським царям

винен поминати Вселенського патріарха першим, оскільки він є його канонічним патріархом, а патріарха Московського «ὡς ὑέροντος καὶ προεστῶτος», і це через рукоположення. Адже визначена канонами першість Константинопольської кафедри не дає їй права поминатися митрополитами інших патріархатів, а лише своїми, а митрополити інших юрисдикцій поминають свого патріарха. Оскільки документи наполягають на канонічному поминанні Вселенського патріарха, ми можемо зробити висновок, що він є канонічним Патріархом для митрополита і митрополії Київської. Поминання патріарха Московського вводиться лише через висвячення чи переведення ним Київського Митрополита.

Майбутні контакти між українськими християнами та Великою Церквою

В одному з документів (патріаршому листі до гетьмана) йдеться про контакти християн України з Великою Церквою Христовою в майбутньому: «і віднині і в майбутньому оби-

дві великі імперії завдяки Богові перебувають у мирі, і якщо в якийсь час вам знадобиться найсвятіша Велика Церква Христова, повідомте про це її материнське лоно з великою відвагою, і без сумніву знайдете [на] ваші запитання відповіді і розпорядження»³⁰.

Заборона на модифікацію рішення

В одному з документів, синодальному листі на ім'я патріарха Московського, розміщений пункт, що забороняє будь-яку модифікацію або опір прийнятому рішення: «Нехай ніхто не протидіє і не суперечить цьому більше, ніж потрібно, оскільки це було зроблено добре і справедливо. Той, хто думає не так, як написано, або бажає якимось іншим чином виявити непокору і ворожість, виступає проти заповіді Господньої, і він отримає від Нього свою нагороду як зневажувач Патріархів, які є живими, одухотвореними іконами Божими»³¹.

³⁰ АЮЗР, I/V, с. 171.

³¹ Ченцова, В., Синодальное решение, с. 102-103 (російський переклад); СГГД, IV, с. 518 (російський переклад).

Строк дії дозволу

Про тривалість такої ситуації лише туманно згадується, не сказано, що це зроблено «на віки вічні» чи будь-яка інша подібна формула, як це зазвичай вказується в патріарших актах. Так, у патріаршій грамоті до патріарха Московського використовується така формула: *«і щоб віднині ця митрополія Київська була під святим патріаршим престолом Московським»*³². В інших актах цей дуже важливий аспект також виражений нечітко: Патріарший лист до російських імператорів: *«і патріархів після нього так само... і тих, що є його ієрархами [= митрополитами Київськими], теперішнього і майбутніх після нього, яких вони визнають своїм першим і вищим патріархом Московським теперішнім і майбутнім, будучи від нього рукоположені»*³³. У синодальному листі до імператорів зазначено: *«і нехай буде відтепер і в майбутньому таким чином поставлення [митрополита] Київського на спасіння християн, що живуть там»*³⁴.

Тип акту: ἔκδοσις (дозвіл)

Як ми бачили в документах, що стосуються цієї справи, часто йдеться про *«лист про дозвіл»* (*ἔκδοσις γράμμα*) / *«издательная грамота»*; так називається основний акт у його висновку (V). Насправді, це технічний термін *«ἔκδοσις»*, який використовується для позначення дозволу на проведення виборів та/або рукоположення чи єпископського переміщення.

Оскільки право обирати, висвячувати і переміщувати митрополитів і архієпископів належало патріарху і його Синоду, це іноді залежало

від дозволу, наданого митрополитам актом, відомим під назвою *«ἔκδοσις»*. Ἐκδοσις – це дозвіл і доручення на обрання та/або висвячення чи переведення митрополита або архієпископа; іноді вказується місце обрання та висвячення, іноді навіть кандидат. Найчастіше бенефіціарами *ἔκδοσις* є єпископи Вселенського Патріархату, але бувають і винятки (іноді інші патріархи³⁵). Акти щодо Київської митрополії 1686 року падають під ту саму ідею: висвячення або переведення з дозволу і за дорученням митрополита Київського, здійснене іншим патріархом, ніж його власний, з тією різницею, що інші *ἔκδοσεις* давалися за один акт висвячення або переведення, а *ἔκδοσις* 1686 року – за кілька актів.

Висновок

Усі відомі документи говорять про духовну потребу, викликану війнами між Османською та Російською імперіями, які перешкоджали нормальній опіці Матері-Церкви Київською митрополією, один з регіонів якої був політично поглинений Росією.

Єдиний текст, що зберігся в грецькому оригіналі, стверджує, що *«Блаженніші Патріархи Московські і всієї Русі, теперішні і майбутні, мають дозвіл висвятити його [митрополита Київського]»*. І він повторює: *«висвячувати за дозволом»*, так само для акту, що зберігся в грецькій копії. Крім того, щодо єпископів, духовенства і правителів Київської митрополії повідомляється, що *«вони матимуть дозвіл, коли буде... обирати, кого захочуть»*. У російському перекладі, як і в текстах, що дійшли до нас лише в перекладі, йдеться про свободу присвячувати та обирати.

У всіх документах викладено три умови, за яких цей дозвіл було надано. Перша – це об-

³² АЮЗР, I/V, с. 171.

³³ СГГД, IV, с. 512; АЮЗР, I/V, с. 175 (російський переклад).

³⁴ СГГД, IV, с. 512; АЮЗР, I/V, с. 179.

³⁵ Vat. gr. 2436, f. 259r, 293r.

рання митрополита єпископами, духовенством і знаттю з дозволу і наказу гетьмана. Друга – це спільне поминання як Вселенського патріарха, так і патріарха Московського. Поминання першим з огляду на наявні привілеї, тобто юрисдикції над Київською митрополією і всією Росією та першості честі. Другого – через висвячення митрополита Київського патріархом Московським. Третя – збереження всіх привілеїв митрополита Київського. Лише в одному тексті згадано, що митрополит Київський підлягає суду патріарха Московського.

Тривалість цієї поступки взагалі не згадується: лише зазначено, що «і Патріархи після нього» матимуть це право, без додавання займенника «всі», або що цей стан є постійним і остаточним, як це систематично вказується в патріарших актах.

Здійснювана дія в документі називається «ἐκδοσις», що має лише одне значення: надання дозволу на обрання та/або висвячення чи переміщення єпископа.

Судячи з документів на цю тему, патріарх Московський не мав права на приєднання чи зміну юрисдикції митрополії (що заборонено канонами), а лише дозвіл на висвячення митрополита. Це було зроблено лише з пастирських міркувань, а також через політичну ситуацію, тиск та економічні проблеми. Цей дозвіл був наданий екзархічно і лише в адміністративних цілях. Саме з цієї причини патріарх Діонісій, покинувши патріарший престол, називав патріарха Московського «екзархом». Канонічний статус Київської митрополії подібний до статусу єпархій нових територій у Греції, з тією різницею, що документи не включають Київську митрополію в адміністративну систему Церкви Росії, а лише дають дозвіл патріарху Московському висвячувати (і судити) митрополита. З одного боку збереження

канонічних прав Вселенського Престолу над митрополією прямо не сформульовано, а з іншого – впливає з тяглості актів.

Жодна з умов цієї поступки не була дотримана Церквою Росії: обрання митрополита перейшло до рук Синоду Росії, поминання Вселенського патріарха припинилося, а привілеї митрополита були відібрані, і так само митрополія перестала існувати як церковна одиниця. Варто також відзначити скасування патріаршого інституту в Російській Церкві кількома роками пізніше (1721 р.). Ця поступка не досягла своєї мети – блокування унії з Римською Церквою, а навпаки, спровокувала приєднання до Греко-Католицької Церкви більшості православних Західної України, які не бажали підкорятися ні імператорові, ні патріархові Росії.

Важливо, що в Актах не йдеться про патріарші ставропігії, які канонічно залишалися під повною юрисдикцією Вселенського патріарха як незалежні від митрополії, але які згодом були незаконно узурповані Церквою Росії. Варто також наголосити, що канонічні права Вселенського Престолу в Криму були незаконно узурповані після завоювання регіону в 1783 році Росією, оскільки жодних документів того часу з цього приводу не існує.

Отже, Київська митрополія не була передана під юрисдикцію Церкви Росії і залишається однією з єпархій Вселенського Престолу, а патріарх Московський має лише екзарший дозвіл на висвячення або поставлення митрополита Київського, який залишається ієрархом Вселенського Престолу і тому повинен поминати ім'я Вселенського патріарха як свого патріарха. Як ми бачимо з листа Діонісія, після того, як він був усунутий з патріаршества, ця поступка була поставлена під сумнів Вселенським Престолом ще в 1688 році або раніше.

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

Дмитро Кучірка

*студент Сірак'юського університету, волонтер***1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?**

Відновлення Української Автокефальної Церкви знаменує собою монументальну подію у літописах нашої державності, подібною до епохального проголошення незалежності України в 1991 році. Вселенський патріарх Варфоломій майстерно підкреслив значення цього моменту, наголошуючи на нововіднайденій автономії керувати власними церковними справами без російського впливу для мільйонів українських православних братів.

У сучасну епоху автентична державність матеріалізується лише тоді, коли ми маємо Церкву, яка є однозначно нашою, а не нав'язана зовнішнім диктатом. Заклик до підтримки автокефальної Української Церкви виходить за межі конфесій, вона потрібна всім нам – православним, католикам, греко-католикам, протестантам, іу-

деям, мусульманам та атеїстам. Це колективна потреба, імператив для всіх нас. Справжня незалежна Церква в поєднанні з глибокою повагою до нашої духовної ідентичності є наріжним каменем для сучасної української держави, стійкої до розкольніцьких діянь ворожих сил.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

Мені б не хотілося виділяти якусь конкретну подію, а натомість сфокусуватись на загальних тенденціях. Поява канонічної Української Церкви стала одним з каталізаторів для українського суспільства, вивівши його зі стану культурної апатії та підкресливши важливість національної самоідентифікації. У розпалі російсько-української війни стало очевидним, для чого українському народові своя Церква, своя мова та своя історія.

Те, що недавно вважалось багатьма нашими співвітчизниками за пережиток минулого, тепер має ключове значення для виживання всієї нації. Усвідомлення того, що Україна стане місцем для геноцидної війни, для багатьох виявилось складним завданням. Для людей, що не могли усвідомити необхідності ПЦУ, прикритим уроком стали російські священники РПЦ, які освячують ракети «Сатана», благословляють убивць, ґвалтівників й закликають до тотального знищення нашого народу.

Під час війни стало ще більш зрозумілим, що Україна повинна мати власну Церкву, а не посередників Москви. Тому повернення Києво-Печерської лаври Українській Церкві стало для мене значущим сигналом – ми йдемо шляхом відновлення історичної справедливо-



сті на українській землі. Й без цього, без поваги до нашого спільного культурного коду, неможливо побудувати стійку державу в сьогоденні й зберегти її в майбутньому.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Я вважаю, що перший пріоритетний напрямок – це закінчити повний перехід всіх парафій УПЦ МП до ПЦУ. На разі триває капілярне, але впевнене звільнення України від організації, релігійний центр якої знаходиться в державі, чия влада поставила за мету знищення України. Я впевнений, що через 5 років наша автокефальна Церква зможе завоювати серця всіх адекватних проукраїнських православних вірян УПЦ МП. Пере-

конливим прикладом є молитва владики Єпіфанія на Вербну Неділю в Києво-Печерській лаврі, під час якої послідовники як ПЦУ, так і УПЦ МП після Божої Служби провели глибокий міжцерковний діалог. Цей діалог має першочергове значення для духовного визволення українців від ворожих впливів.

Також важливо не забувати й про міжнародне визнання ПЦУ. Після Росії, Україна є найбільшою країною за кількістю парафій та православного населення. Це відкриває можливості для безпрецедентного впливу на тлі сучасної динаміки православ'я та християнства загалом. Я сподіваюсь, влада України продовжить підтримку розвитку ПЦУ та допоможе нашій Церкві перетворитись в один зі стовпів глобального Православ'я.

Дмитро Тимчук

студент КПБА

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?

На мою думку, Томос про автокефалію зміг консолідувати українське суспільство та дати йому надію на те, що світ, принаймні церковний, готовий відкритися для України та її народу.

З початком бойових дій у 2014 році та виявленням справжніх намірів Росії щодо українських земель, рівень довіри до Церкви суттєво зріс. Особливо це стосувалося проукраїнських УПЦ КП та УАПЦ. Двом церковним структурам, що мали спільну мету, необхідно було об'єднатися задля підсилення свого авторитету в очах українців та показати свою єдність православному світові, який ба-

чив українську автокефальну Церкву єдиною структурою, без поділів чи підпорядкування іншим автокефальним Церквам.



Надання Томосу ПЦУ активізувало процес визнання з боку інших помісних автокефальних Церков. Українська Церква продемонструвала відкритість до спілкування зі Вселенським православ'ям та іншими християнськими конфесіями. Також були закладені основи для остаточного відриву від Російської Православної Церкви та російського православ'я загалом, яке згубно вплинуло як на українську національну ідентичність, так і на її духовність.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

ПЦУ за 5 років свого існування як автокефальна Церква українського народу зробила немало кроків для модернізації церковного життя та підвищення духовності серед українців. І тут не можна виокремити лише одну подію. Є кілька основних віх, що наближають ПЦУ до зразка сучасної релігійної структури.

Із самого початку свого існування ПЦУ робить ухил на церковну та богословську освіченість своїх парафіян. Єпископату та духовенству на місцях важливо, щоб люди вірили усвідомлено і вбачали сенс не лише у зовнішніх церковних атрибутах (ікони, свічки в храмі тощо), але й у глибоко духовних темах («чому існує зло?» або «чому слід ходити до церкви та молитися за померлих?»). Особливо цей прогрес помітний у порівнянні з УПЦ МП, де рівень освіченості нижчий не лише в мирян, але й у духовенства (особливо в регіонах).

Унаслідок цього відбувається поступове руйнування стереотипів щодо Церкви і релігії загалом. Найперше це стосується богослужіння та правил поведінки в храмі. Наприклад, до сидіння під час церковної служби почали ставитися більш лояльно, і нерідко в багатьох православних храмах (особливо на Західній Укра-

їні) облаштовують місця, де можна присісти. Жінок без хустки та під час менструального циклу рідше виганяють з храмів, ніж колись. Священники стали більш відкритими, мобільними та доступними для своїх парафіян.

І саме завдяки активній просвітницькій діяльності Церкви в Україні стали можливими і успішними такі реформи як календарна, богослужбова, соціального служіння тощо.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Одним із головних напрямків розвитку для ПЦУ на найближчі 5 років є продовження та поглиблення просвітницької діяльності серед духовенства та мирян. За минулі 5 років ПЦУ проробила багато роботи у цьому напрямі, але у нашій Церкві ще доволі багато стереотипних уявлень, яких можна позбутися у світлі освіченості. Христос казав: «І пізнаєте правду, а правда вас вільними зробить» (Ін. 8:32). І справді, хоча б через елементарні богословські знання людина може фільтрувати всю інформацію, що надходить ззовні і це в принципі робить людиною вільною.

Іншим напрямом, який слід розвивати в ПЦУ, є відкритість священнослужителів та їх мобільність в умовах сучасності. Сьогодні людей хвилюють гострі та незручні запитання, постановка яких священникам була своєрідним табу ще 10–20 років тому: про секс, штучний інтелект, різні види музики та, врешті-решт, про війну (останнє актуальне для українців майже 10 років). Духовенству не слід відмежовуватися від таких запитань, а відкрито на них відповідати, оскільки навіть якщо їх це не переконає, то вони хоча б матимуть альтернативну думку.

Напрямі, на які можна звернути увагу, чимало, але цих двох достатньо для розвитку нашої Церкви на наступні 5 років.

Олена Федорюк*студентка філологічного факультету ЧНУ ім. Ю. Федьковича***БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю****1. Що Томос про автокефалію ПЦУ приніс українському суспільству та вам особисто?**

На мою думку, та на думку більшості інших православних вірян, після дарування Томосу можна впевнено сказати, що наша Церква є незалежною. Ми йшли до цього дуже багато років. ПЦУ самостійно вирішує свої організаційні та інші важливі питання. Автокефалія урівняла ПЦУ з іншими Православними Церквами. Для суспільства в період війни як ніколи потрібен був Томос, адже це зміцнило релігійну свободу в Україні, посилило права і свободи громадян, які нарешті стали єдиними.

Особисто для мене автокефалія принесла розуміння та полегшення, оскільки з нас було зняте ярмо російської Церкви. ПЦУ будує свою діяльність на українських звичаях, традиціях, проводить богослужіння українською мовою, а для мене це дуже важливо.

2. Яке явище чи подія за минулих 5 років у ПЦУ стали, на ваш погляд, головними?

ПЦУ пережила багато труднощів протягом свого існування. РПЦ завжди хотіла керувати українською Церквою та мати вплив на її прихожан, порушувала офіційні документи та канонічні правила. Але в 2019 р. з отриманням Томосу митрополит РПЦ Онуфрій втратив титул Митрополита Київського, і тепер МП не має офіційного права впливати чи керувати Православною Церквою в Україні. Тому, на мою думку, отримання Томосу про автокефалію є найголовнішою подією за останніх 5 років.

3. Які головні напрямки розвитку для ПЦУ ви бачите на майбутні 5 років?

Я дуже сподіваюся, що найближчим часом УПЦ МП зникне з України і більше не повернеться. Щиро бажаю, щоб всі люди, які ще не перейшли до ПЦУ, змінили свою думку і зрозуміли: є різниця якою мовою звершується богослужіння; є різниця що проповідує священнослужитель; і є різниця, в якій церкві бути парафіянином і до якої церкви нести пожертви. Вірю, що в найближчі роки ПЦУ зміцнить свої стіни, знайде правильні слова та дії для переконання людей в своїй правоті та закріпиться цього разу так, щоб більше ніхто не зміг її похитнути.



УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛІЯ І КАНОНІЧНІСТЬ

Васса ЛАРИНА

доктор філософії,
літургістка,
інокія РПЦЗ



Православні Церкви перебувають у глибокій еклезіологічній кризі, яка паралізує їхню здатність до «соборності», здатність збиратися разом як один «собор». Головною причиною цього глухого кута є застарілі церковні «канони», які не дають відповідей на сучасні питання¹. Принаймні, так виглядає у випадку з найбільш проблемним питанням останніх років – питанням про оспорювану «канонічність» української автокефалії. Вона стала своєрідним «гордієвим вузлом» для її критиків, які борються з українською автокефалією, спираючись на власне розуміння давніх церковних канонів.

У цьому есеї я припускаю, що глухий кут спричинений не канонами і навіть не їхньою давниною, а втратою бачення того, що таке канони, яка їхня мета і як їх слід застосовувати (чи не застосовувати). Я розгляну, по-перше, значення терміна «канон», його відмінність від «закону», а також завжди особисте і суб'єктивне, не абстрактне і не відірване від реального життя і людей, застосування канонів у православній традиції. Далі

¹ «Але історія не може довести, хто правий, а хто винен у нинішньому конфлікті. Що це означає для питання української автокефалії? Перш за все, його не можна вирішити, посилаючись на минуле. Головна проблема полягає в тому, що всередині Православ'я немає консенсусу щодо того, як отримати автокефалію». Томас Бремер і Софія Сеник, «Чи може історія вирішити конфлікт навколо української автокефалії?», за посиланням: <https://publicorthodoxy.org/2018/10/12/history-ukrainian-conflict/>.

я зосереджуся на православному канонічному принципі «ікономії», який залишається керівним принципом і метою православно-го канонічного права. Це також старий, але надійний меч, який єдиний може розрубати гордіїв вузол, що нині сковує здатність Православної Церкви до соборності, і звільнити вірних від заручництва хибним поняттям «канонічності».

Канон vs. закон

Термін «канон» (ὁ κανών), що первісно означав «будь-який прямий прут або брусок... лінійка тощо»², набув різних церковних вживань, більшість з яких передбачає різновид «правила» або «норми»³. Важливо зазначити, що у візантійських канонічних кодексах, які містили як цивільне, так і церковне законодавство, правила, затверджені церковними соборами, завжди називалися «канонами», тоді як законодавство, видане імператором, називалося «законами» (νόμοι, νόμια)⁴. Отже, «канон» не є «законом». Це розрізнення потребує нового осмислення сьогодні, коли за відсутності православного імператора імператорські закони традиційних канонічних кодексів втратили своє практичне значення і Православна Церква приписує «повну силу» лише канонам. Тому я наважусь на деякі роздуми щодо цього останнього терміна.

² *An Intermediate Greek-English Lexicon. Founded upon the Seventh Edition of Liddell and Scott's Greek-English Lexicon* (Oxford: Clarendon Press, 1997) 399.

³ Див. різні використання в патристичних та інших текстах у G.W.H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon* (Oxford: Clarendon Press, 1997) 701. Фундаментальною працею з історії терміна «канон» є Heinz Ohme, *Kanon ekklesiastikos: Die Bedeutung des altkirchlichen Kanonbegriffs* (New York: Walter de Gruyter, 1998).

⁴ Николай Суворов, *Учебник церковного права* (Москва: Зерцало, 2004) 131слл; Nikodemus Milasch, *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche* (Церковне право Східної Церкви) (Mostar: Pacher & Kisic, 1905) 50ff.

У тому сенсі, що ми звертаємося до святителя Миколая та інших святих ієрархів як до «канону» або «правила віри» (κανόνα πίστεως) у відомому гімні або тропарі, який співається до святителя Миколая та інших святих ієрархів, «канон» розуміється як надихаючий, ідеальний приклад, гідний наслідування. У цьому сенсі «канон віри» святого ієрарха, безумовно, є нормативним для Церкви в тому сенсі, що віра, згідно з якою він жив, є незмінною і залишається неодмінною умовою для всіх членів Церкви, народу та ієрархів, які повинні втілювати цю віру як її «канони». Але те, наскільки вірні (включно з ієрархами) живуть згідно з цим «каноном» на практиці, є різним, залежно від вільної волі кожного християнина, його можливостей, ситуації тощо. Цей сенс також закладений у терміні, що використовується для позначення «правил», виданих або ратифікованих Соборами Православної Церкви: вони є нормами, настановами, прикладами, згідно з якими Церква вимірює свої рішення і судження в різні часи і в різних випадках. Отже, на відміну від «закону», «канон» залишає церковній ієрархії певний ступінь свободи інтерпретувати і застосовувати його як прецедент – чи ні.

Принцип «ікономії»

Ця свобода Церкви по відношенню до її канонів ще більше посилюється іншим центральним для православної юриспруденції поняттям – оіковоміа, ікономія. Буквальне значення грецького слова оіковоміа, що складається зі слів оїκος – «дім» і νέμω – «управляти», означає «управління домом».

У Новому Завіті це слово вживається в абстрактному значенні управління Богом Своім домом, тобто божественного плану спасіння створеного Ним світу, власне божествен-

ного «домобудівництва». Про це пише апостол Павло у своєму Посланні до Ефесян: «...об'явивши нам таємницю Своєї волі, за Своїм добрим промислом, який Він задумав у Собі, щоб у розподілі (εἰς οἰκονομίαν) повноти часів зібрати в одне все в Христі, що на небі, що на землі, і в Ньому самому» (Еф. 1:9-10). У цьому ж значенні слово «ікономія» найчастіше вживається у ранньохристиянських отців. Ігнатій Антіохійський, наприклад, пише до Ефесян, що «Наш... Бог... був зачатий в утробі Марії згідно з ікономією/божественним промислом (ὁ γὰρ Θεὸς ἡμῶν... ἐκνοοφωρήθη ὑπὸ Μαρίας κατ' οἰκονομίαν)»⁵.

Фундаментальне значення слова «ікономія» в контексті канонічного права позначає обов'язок церковних провідників вирішувати церковні питання відповідно до цього божественного плану, «домобудівництва» для спасіння світу⁶, а точніше – в дусі Божественної любові до людини, Божої мудрості і Божої волі для спасіння людини. Важливо зазначити, що тут мова йде не про «винятки з правил», а про мету самих цих правил – творення дому Божого: Церкви. Ціла низка канонів містить вказівки щодо використання їх у філантропічних цілях чи на благо Церкви, а також про випадки шкідливого використання їх у буквальному сенсі. Наприклад, 12-е правило Першого Вселенського Собору, 3-є правило Афанасія Великого, 1-е і 74-е правила Василя Великого і 8-е правило Григорія Нісського, в яких йдеться про «домобудівні» наміри Церкви. У цьому дусі 12-е правило Першого Вселенського Собору, встановлюючи правила покаяння («епітимії») для воїнів, які відступили під час переслідувань, зазначає: «Єпископ нехай ви-

значить щодо них ще більш сприятливе рішення». Варто зазначити, що прерогатива застосовувати закон не буквально, коли цього вимагає церковне «домобудівництво» – ікономія, належить до влади єпископа. 102-е правило Трулльського собору приписує, щоб усі епітимії, які взагалі приписані святими канонами, застосовувалися не тільки за буквою, але щоб «розсудливо керувати людиною» (οἰκονομοῦντι σοφῶς... τὸν ἄνθρωπον), звертаючи увагу на вдачу кожного окремого каятника, «щоб подати йому милість, згідно з тим, наскільки він їй гідний». Іоанн Зонара, найавторитетніший тлумач святих канонів у Середньовіччі, у своєму роз'ясненні цього 102-го правила Трулльського собору підкреслював, що ця пастирська ікономія Церкви вживається не для цілей людських, а для цілей Божих – спасіння людських душ: «Бо для Бога, як Пастиря душ, – пише Зонара, – вся турбота і увага полягає в тому, щоб повернути заблудле ягня і зцілити тих, кого вкусила змія...»⁷.

У 102-му правилі Трулльського собору сформульовано ще один принцип, тісно пов'язаний з ікономією: про силу церковної «традиції», яка в певних випадках переважає над «акривією», тобто точністю дотримання букви канонічного права. 102-е правило Трулльського собору стверджує, що, виходячи з принципу мудрої ікономії, слід керуватися в певних випадках не «акривією», а переданням: «Бо ми повинні знати дві речі, а саме: те, що належить до строгості (τὰ τῆς ἀκρίβειας) і те, що належить до звичаю (τὰ τῆς συνήθειας)». Зауважте, що акривія протиставляється не ікономії, а звичаю, заради ікономії. У цьому контексті варто згадати також 8-е правило Григорія Нісського, в якому святий отець називає поблажливість «звичаєм» (συνήθεια).

⁵ Epistle of St Ignatius to the Ephesians, 18:2. Bibliothekellenon pateron kai ekklesiastikon syngrafeon vol. 1 (Athens: Apostoliki Diakonia, 1955) 267.

⁶ Иоанн Мейендорф. Византийское богословие (Москва: Когелет, 2001) 160.

⁷ Правила святых Вселенских соборов с толкованиями (Москва: Московское общество любителей духовного просвещения, 1877) 611-612.

Отже, канонічний принцип говорить, що на практиці (тобто за звичаєм) допустимий відхід від букви канонів заради церковної доцільності, «домобудівництва» або ікономії, яку здійснюють пастирі Церкви. Про це ж писав і святий Василій Великий у своєму першому каноні, як ми побачимо нижче.

Для нашої теми важливо, що навіть відомі «акривісти», грецькі отці Колливади, застосовували це правило Трулльського собору не тільки по відношенню до грішників, що каються, але навіть до еретиків, що навертаються з ересі. Один із провідних отців Колливадів писав про це правило: «Бо воно говорить, що нам потрібно знати і способи акривії, і способи звичаю – не тільки для тих, хто кається, але також, як було показано, і для тих, хто навертається з ересі»⁸. Іншими словами, принцип ікономії застосовний у так званих «міжконфесійних» (а в наш час – «міжюрисдикційних») питаннях. Розглядаючи 1-е правило Василя Великого, ми ще повернемося до теми ікономії в даному контексті.

Існує дещо вужче застосування слова «ікономія» в адміністративному сенсі, тобто в цивільному або церковному управлінні. Ми бачимо слово «ікономія» у різних ранніх церковних письменників, а також у канонічному кодексі Православної Церкви (Церков). У цьому сенсі слово «ікономія» – це розуміння божественного «домобудівництва». Євсевій у своїй «Похвальній промові на честь Костянтина» серед досягнень імператора називає «управління цивільними справами» (τὰς πολιτικάς οἰκονομίας)⁹. Той же Євсевій у своїй

«Церковній історії» використовує слово «ікономія» для опису єпископського управління Церквою: «Єпископ керував Римською Церквою десять років (ἐπίσκοπος τελευτᾷ, δέκατον τῆς οἰκονομίας ἀποπλήσας ἔτος)»¹⁰. У наведених прикладах Євсевія йдеться про православному адміністрацію, доброзичливу до Церкви (християнського правителя Костянтина і римського єпископа), тобто таку, яка відповідає божественній «домобудівній» ікономії. У 2-му правилі Другого Вселенського Собору слово «ікономія» аналогічно вживається для позначення будь-якого ієрархічного церковного розпорядження: «І нехай єпископи не виходять за межі своїх єпархій для рукоположення або інших церковних служінь (ἢ τισὶν ἄλλαις οἰκονομίαις ἐκκλησιαστικαῖς), якщо тільки не будуть запрошені». Дієслово οἰκονομεῖω використовується в цьому ж каноні для визначення єпископського управління церковними справами: «Нехай... фракійські єпископи керують тільки фракійськими справами (...τοὺς τῆς Θράκης, τὰ τῆς Θράκης μόνον οἰκονομεῖν...)». Знову ж таки, слово «ікономія» тут тісно пов'язане з церковним будівництвом, «домобудівництвом», оскільки контекст, наприклад, рукоположення, – це вказівки єпископів, необхідні для розвитку Церкви.

Термін «ікономія» в патристичних джерелах вжитий також у значенні розсудливості, передбачливості або навіть своєрідного благочестивого обману¹¹. Але в цьому значенні терміном «ікономія» Отці позначають найбільш високі приклади, які ми повинні прагнути наслідувати: Самого Христа, апостолів, святих. Наприклад, Оріген пише, що Богонемовля-Христос, втікаючи до Єгипту,

⁸ George Metallinos, I Confess One Baptism (Holy Mountain: St. Paul's Monastery, 1994) 109: «І Неофіт, спираючись на 102 правило, також зазначає: "Бо там сказано, що потрібно знати і шляхи акривії, і шляхи звичаю... не тільки для тих, хто кається, але й, як було показано, для тих, хто навертається з ересі"».

⁹ De laudibus Constantini, PG 20, 1440A.

¹⁰ Ecclesiasticae Historiae, PG 20, 308C.

¹¹ G.W.H. Lampe, A Patristic Greek Lexicon, (Oxford: Oxford University Press, 1997) 942-943: "prudent handling of any matter; discretion; manoeuvre, stratagem involving 'pious deception'."

«...з розсудливістю відвернувся від небезпек (μετ' οἰκονομίας περιόταμενον τοὺς κινδύνους), уникнув їх...»¹². Тут Оріген підкреслює, що ікономія Спасителя була обумовлена «не страхом смерті, а наміром і бажанням... принести користь людству». Тобто йдеться про будівництво Церкви, «домобудівництво». З вищесказаного ми бачимо, що дії, породжені людським страхом, не можуть називатися ікономією. Так само святитель Іоанн Золотоустий говорить про слова апостола Павла: «Для юдеїв я став юдеєм...» (1 Кор. 9:20), що обрізання апостола Павла було ікономією: «Він зробив обрізання, – пише Золотоустий, – щоб знищити обрізання. Тому він не сказав “юдей”, але “як юдей”, бо це була ікономія (ὅπερ οἰκονομία ἦν)»¹³. І ця ікономія апостола Павла зумовлена розбудовою, набуттям Церкви: «І для юдеїв я став юдеєм, щоб здобути юдеїв». Треба думати, що інші види «оманливої розсудливості» пастиря, спрямовані не на конструктив, а на руйнування або зменшення Церкви, скажімо, на підтримку руйнівної війни або на відправлення тисяч людей на смерть, не можуть називатися ікономією в тому сенсі, який мають на увазі святі отці.

Нарешті, звернімося до 1-го правила Василия Великого, в якому слово «ікономія» вживається у вищезгаданих значеннях з особливою ясністю, а «акривія» протиставляється звичаю. Василій Великий, обговорюючи способи прийняття до Церкви різних еретиків і схизматиків, пише, що, на його думку, доцільно перехрещувати кафарів та інших осіб, які відкололися. Проте, зазначає святий отець, оскільки на практиці кілька отців в Азії визнали їхню форму хрещення, то заради ікономії її слід прийняти. «Оскільки деякі в Азії визнали рі-

шуче корисним, – пише святий Василій, – заради ікономії багатьох (οἰκονομίας ἕνεκα τῶν πολλῶν) прийняти їхнє хрещення: нехай буде дозволено». Далі в цьому каноні святий Василій пише, що енкратитів слід перехрещувати. «Але, – продовжує св. Василій, – якщо це буде перешкодою для спільної ікономії (τῇ καθόλου οἰκονομίᾳ): тоді знову слід дотримуватися звичаю (ἔθος) і слухати Отців, які розсудливо управляють (τοῖς οἰκονομήσασι) нашими справами»¹⁴. Зауважте, що тут вся справа ікономії розуміється як розбудова Церкви, навіть всупереч її власним правилам про святе Хрещення. Наприкінці цього канону Василій, використовуючи термін «акривія», зазначає, що ми в принципі повинні «суворо дотримуватися канонів» (δουλεύειν ἀκριβείᾳ κανόνων), але оскільки єпископи Зоїс і Сатурнін були «прийняті на єпископський престол... тих, хто перебуває в співпричасті з ними [енкратитами], ми не можемо за суворим судженням відчувувати від Церкви, встановивши, прийняттям єпископів, начебто якесь правило спілкування із ними». Тут ми знаходимо важливе для нашої теми поняття Василия Великого про традицію або звичай у Церкві, який набуває сили закону (νόμου δύναμιν), з огляду на церковну ікономію, церковне будівництво. Це тому, що розрив з усталеною традицією суперечив би фундаментальній меті канонів – не руйнувати, а творити, οἰκονομεῖν. Жертвуючи своєю думкою заради думок інших єпископів, святий Василій вказує на інше, не менш важливе завдання церковної ікономії: збереження церковної єдності, коли це можливо. Наполягання на власній думці з цього питання було б не конструктивним, а руйнівним для Церкви, воно призвело б до розриву спілкування з іншими єпископами, чого святитель Василій Великий не міг собі дозволи-

¹² Origen, *Kata Kelsou, Bibliothēke ellenon pateron kai ekklesiastikon syngrafeon*, vol. 9, 114.

¹³ John Chrysostom, *Homily on Ephesians 6.3*, PG 11.42D.

¹⁴ Правила святых Вселенских соборов с толкованиями (Москва: Московское общество любителей духовного просвещения, 1877) 151-153.

ти в такому випадку. На підставі цього канону можна зробити висновок, що «тверде стояння за канонічну істину», якщо воно призводить до непотрібного роздроблення Церкви, не відповідає канонам, а повинно розглядатися як таке, що суперечить їхньому духу і головній меті.

З наведених вище прикладів ми можемо встановити кілька критеріїв правильного розуміння і використання принципу ікономії. Перш за все, необхідно внести невелику поправку у звичне розуміння ікономії як своєрідної диспенсації або послаблення канонів, на відміну від акривії. Ікономія, як церковне «домобудівництво», є фундаментальною метою канонічних правил, тобто вона є не засобом, а метою канонів. Отже, ікономія Православної Церкви – це не те саме, що римсько-католицька «диспенсація», яка дозволяє церковній владі «знімати з людини обов'язок» виконувати церковне законодавство¹⁵. Православній Церкві не потрібно прагнути втекти від церковних правил, оскільки правила не сковують Церкву. Вони радше використовуються Церквою, так би мовити, як інструменти будівництва. Отже, ікономія не виходить за межі самих правил, але застосовує їх (або не застосовує) конструктивно, відповідно до цілей самих правил, а не всупереч їм. Тому, можливо, в інтересах ікономії (наприклад, «для пошуків багатьох») іноді можна застосовувати і акривію. Ось чому Отці Церкви протиставляли акривію не ікономії, а звичаю, тобто практиці, яка часто розходиться з теорією.

З цих прикладів можна також визначити, якими є умови для відходу від букви ка-

нонів, а саме: на користь, для розвитку, для зростання Церкви. З цього позитивного розуміння слова «ікономія» випливає, що відступництво від вчення Церкви, від Істини не присутнє в понятті ікономії тому, що применшення або руйнування основи Церкви – Істини – суперечило б основному сенсу і меті ікономії, яка є конструктивною.

Як ми бачили, святі отці могли заради ікономії відступити від зовнішніх форм канонів чи навіть таїнств, але не могли відступити від Істини, до якої вони прагнули залучити найбільшу кількість людських душ і врятувати тих, хто бажав спасіння. Рішення про те, які дії виправдовуються поняттями ікономії, належить, як було сказано вище (див. 12-е правило I Вселенського Собору), до влади і совісті єпископів. Іншими словами, вся ця справа «канонічного» церковного управління є глибоко особистою. А рішення про те, які дії окремих єпископів не відповідають церковній ікономії, належить до компетенції ширшого Церковного Собору, скликання якого також залежить від аспектів церковного життя, які є особистими. Церковний Собор може бути скликаний, якщо серед єпископів є достатньо доброї волі і, зрештою, достатньо любові, щоб разом служити «домобудівництву» Божому.

«Канонічне», «неканонічне» і благодать

Далі розглянемо поняття «канонічного» і «неканонічного», а також те, які наслідки вони матимуть для наявності або відсутності «благодаті» у тій чи іншій церковній юрисдикції. Термін «канонічний» (грецькою κανονικός) означає «такий, що стосується, відповідає церковним правилам; правильний»¹⁶. Отже,

¹⁵ «Диспенсація – це дія церковного магістеріуму, яка з особливих причин частково або тимчасово скасовує обов'язковість церковного закону для окремої особи чи спільноти». M. Buchberger, Lexikon für Theologie und Kirche, vol 3, herausg. von J Hufer und K Rahner, (Freiburg: Herder, 1986) 419.

¹⁶ G.W.H. Lampe, A Patristic Greek Lexicon, (Oxford: Oxford University Press, 1997) 701.

«неканонічний» означає «неправильний» або такий, що не зовсім відповідає церковним правилам й, зокрема, «канонам».

Чи існує сьогодні якась православна церковна юрисдикція, яка є повністю «правильною» в цьому сенсі? Ні, не існує. У так званих православній «діаспорі» ми всі «неправильні», тобто «неканонічні» тому, що (з одного боку) порушуємо 8-е правило Першого Вселенського Собору, яке говорить, що не повинно бути двох єпископів в одному місті. Водночас, у наших «материнських церквах» в традиційно «православних» країнах, – в Росії, наприклад, – ми маємо довгу історію порушення іншого канону, 30-го правила Святих Апостолів, який позбавляє сану і відлучає від Церкви будь-якого єпископа, обраного цивільною владою або за її активної участі. Звичайно, якщо взяти до уваги все, що ми сказали вище про принцип ікономії, то можна було б прийняти, і ми зазвичай приймаємо ці «порушення» або, інакше кажучи, цю «неканонічність» або як історичну неминучість, або навіть в деякому роді як корисну для «розбудови» Церкви. Існують різні думки з цього проблемного питання, що, здається, свідчить про те, що в Православній Церкві ми приймаємо західний принцип «*cuius regio, eius religio*» [«чия влада – того й віра» – *Ред.*].

Як би там не було, ми не робимо висновку з цього «неканонічного» стану речей, що всі наші церковні юрисдикції позбавлені благодаті. Ми визнаємо, що церковно-адміністративні питання, як і поточне канонічне питання так званої «діаспори», а також історичне і поточне (в деяких країнах) питання стосунків Православної Церкви з державою, не є «ересями» в тому сенсі, в якому їх пояснює святий Василій у своєму першому правилі. У цьому правилі свт. Василій класифікує церковні поділи як «ересь», «схизму»

і «парасинагогу», і лише перша з них означає, що її прихильники «повністю відірвалися» (τοὺς παντελῶς ἀπερρώγμένους, повністю відторгнутих) від Церкви і «відчужили себе в самій вірі» (κατ' αὐτὴν τὴν πίστιν ἀπηλλοτριωμένους, і в самій вірі відчужених). Інші форми церковних поділів, такі як «схизма», пояснює він, спричинені різними думками про «певні церковні питання, які можна виправити», або, у випадку «парасинагоги», свавіллям і непослухом духовенства та невіглаством народу. Ось чому, продовжує святий Василій, «Отцям угодно було цілком відкинути хрещення еретиків, але визнати хрещення схизматиків, як ще певною мірою поєднаних із Церквою (ὡς ἔτι ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ὄντων, яко ще від Церкви сущих)»¹⁷. Такі розділення «можуть бути виправлені» без (повторного) хрещення причетних до них, оскільки їхнє хрещення було «від Церкви», тобто мало благодать. Це «можна виправити», якщо «це до впадоби Отцям» і якщо Церковний Собор «Отців» збереться разом і виправить це. Сучасним прикладом такого «виправлення» є прийняття моєї власної Церкви, РПЦЗ, у співпричастя з Московським Патріархатом у травні 2007 року, після майже столітнього розділення між цими двома церковними юрисдикціями.

Висновки

Які висновки ми можемо зробити з усього вищесказаного про сучасні проблеми Православних Церков, які я описала на початку цієї статті як «глибоку еклезіологічну кризу, що паралізує їхню здатність до “соборності”; їхню здатність збиратися разом як один “собор”»?

¹⁷ Правила святих Вселенських соборів з толкованнями (Москва: Московское общество любителей духовного просвещения, 1877) 149-150.

1. Стародавні церковні «канони» самі по собі не є перешкодою для виправлення церковних розділень, які ми маємо сьогодні, якими б застарілими вони не були. Це тому, що канони не сковують Церкву; вони є лише інструментами, які застосовуються – або не застосовуються – в дусі свободи, а свобода Духа має керувати рішеннями і діями наших церковних ієрархів.

2. Православний канонічний принцип ікономії може стати тим мечем, який розрубає «гордіїв вузол» уявної «неканонічності» української автокефалії.

3. «Неканонічність» – це те, що ми всі поділяємо, і що ми могли б смиренно визнати, що ми всі поділяємо, в сучасному православ'ї та його

численних юрисдикціях. Це не робить наші церковні юрисдикції позбавленими благодаті, оскільки ми все ще сповідуємо одну віру.

4. Втрата нами здатності, відомої як «соборність», збиратися разом на одному Церковному Соборі, відбувається не через канони, а через втрату нами любові один до одного. Церковний Собор може бути скликаний, якщо серед нас і серед наших єпископів є достатньо доброї волі і, зрештою, достатньо любові, щоб разом служити «будівництву дому» Божого. Отже, *«Возлюбімо один одного, щоби одностайно сповідувати: Отця, і Сина, і Святого Духа!»*.

*Переклад з англійської
прот. Андрія Дудченка*



ДУХІВНИК ПЕРЕД КОХАННЯМ ТА СЕКСУАЛЬНІСТЮ*

Вступ

В епоху, коли відокремлення сексуальності від любові та нав'язування свободи моралі примусово діють у житті людей, душпастирське служіння священників супроводжується додатковими труднощами у порівнянні з попередніми роками. Як духівники, ми повинні бути близькими до людей різного віку, а також покликані обговорювати з ними різноманітні проблеми та надавати поради, з якими вони стикаються, тоді як в інший час ми маємо відповідальність духовно направляти їх на шлях, який приведе їх до глибокого та необхідного зв'язку з Богом і Церквою.

До нас звертаються підлітки, молоді люди, наречені, молодята, віряни середнього чи похилого віку з різними умовами та можливостями, потребами та бажаннями. Природньо, що під час нашого служіння виникає багато за-

*протопресвітер
Ніколаос ДУЛІГЕРІС*



* Перекладено за виданням: Το Φως που Ελευθερώνει. Οντολογικές, Υπαρξιακές και Ψυχολογικές Διαστάσεις της Εξομολόγησης («Світло, що звільняє. Онтологічні, екзистенціальні та психологічні виміри сповіді»). Επιμέλεια έκδοσης: π. Stephen Muse, π. Βασίλειος Θερμός. Αθήνα, 2021.

питань, які тривожать нас, турбують і, можливо, навіть викликають збентеження щодо надання правильної поради. Варто зважати на те, що сказане нами виражає традицію Церкви і, перш за все, волю Бога.

Щоби підійти до цієї праці з серйозністю та відповідальністю, поза нашою душпастирською чутливістю, яка вважається головною та необхідною, потрібно, з одного боку, усвідомлення ситуацій, з якими ми можемо зіткнутися, а з іншого боку, підхід, який базуватиметься на правильному тлумаченні Євангелія та розумінні святоотцівської традиції. Духівники повинні займати позицію, яка допоможе та звільнить людей, і водночас не викличе ще більше труднощів, відчуття провини та сум'яття.

Рукопокладення у священничий сан, навіть якщо є найкращі наміри та достатня богословська освіта, не означає, що ми можемо ефективно вирішувати різні важкі ситуації, які виникають під час сповіді. Багато хто з нас, священників, мають ілюзію того, що можуть відповісти на всі запитання, а ще гірше – що наші відповіді нібито завжди виражають волю Божу.

Наш невеликий досвід вчить нас, що ми постійно покликані відкривати істину речей у конкретному місці та часі, завдяки унікальності особи, яку ми маємо перед собою.

Ми не будемо чесними перед самими собою, якщо не визнаємо, що проблеми, які стосуються статевого життя людей, як у шлюбі, так і поза ним, викликають більше, ніж будь-які інші, запитань, боротьби та суперечливих почуттів.

Це відбувається з багатьох причин. По-перше, тому що ці питання часто виникають під час сповіді. По-друге, тому що сексуальність є одним із найосновніших імпульсів людини, і правильний розгляд і постановка питань,

пов'язаних з нею, є важливими для нашого існування, у поєднанні з тим фактом, що вона також торкається частини нас, визначаючи і наше ставлення до неї. Зрештою, в церковному середовищі погляди і спосіб вирішення цих питань різняться настільки, що часто здається, ніби ми комунікуємо різними мовами.

Ми знаємо, що кожен, хто намагається торкнутися таких питань, ризикує бути осудженим. Але, маючи впевненість, що можемо подолати будь-які труднощі у цій справі, ми висловимо свої погляди та думки. У нас є впевненість, що ми вже давно живемо в епоху, яка імперативно виражає потребу у відкритому та чесному діалозі без страху бути осудженим чи навіть звинуваченим в консервативності чи прогресивності. Ми всі повинні усвідомити, що більше не можемо заперечувати реальність, яка бере верх над нами, коли ми не підтримуємо нашу боротьбу за те, як ми на практиці відчуваємо волю Божу в нашому житті. Якщо ми не використаємо місіонерський дар, даний нам через священство, то як же ми будемо тоді тлумачити пастирську діяльність у сучасному світі? Наша віра та надія – єдина мотивація в цьому рішенні. Основна мета цього тексту – сприяти діалогу, який має добрі наміри принести лише користь крізь дослідження правди, а не виклад думок і позицій, які її виражають. Як мудро писав один святий чернець¹, «мое багатство полягає не в володінні істиною, а в її пошуку».

Перш ніж звернутися до конкретних тем, ми висловимо деякі думки стосовно духовності та перших комунікаційних контактів з людьми, яким ми будемо покликані служити.

Сказано: «Знання – це те, що залишається нам, коли ми забуваємо прочитане». Відповід-

¹ О. Антоній Ромеос у передмові до книги о. В. Термоса «Людина на горизонті» (2006).

но, можна сказати: «Пастирська діяльність – це те, що ми говоримо, що ми робимо, як ми слухаємо, радимо чи розповідаємо, коли ми більше не пам'ятаємо все, що прочитали чи почули». Звичайно, це завжди наш вибір і відповідальність за те, якому досвіду, читанню та слуханню ми дозволимо впливати на нас.

Спробуємо коротко пояснити, який богословський погляд на предмет серед обговорюваних, на нашу думку, є найбільш правильним. Звичайно, серед написаного Отцями можна легко знайти тексти, які підсилюють різні точки зору. Ми не вважаємо, що це суттєві протиріччя, але все ж існують пастирські відмінності, які нав'язує боротьба за відкриття шляху втілення правди в будь-якому місці, в будь-який час та в будь-якій людині особисто.

Богословський підхід

Почнемо з уточнення. Коли ми використовуємо терміни «закоханість» та «сексуальність», ми не маємо на увазі різні поняття, оскільки обидва вони пов'язані з психосоматичним існуванням людини, і жодна людська функція не є чисто фізичною чи психічною. «Навіть якщо ви поступаєте по плоті, вони духовні»², – пише святий Ігнатій Богоносець. За кожною релевантністю в тексті буде зрозуміло, про що йдеться.

Якщо ми хочемо відкрити правильну інтерпретацію іконологічної історії Буття, нам варто звернути свій погляд до Едемського саду. Там ми побачимо, як Бог створив людину і поселив її в Едемі (раю), даючи можливість вільного вибору: залишатися в єдності з Богом, а отже, з ближніми та творінням. Господь запропонував людині дар, який (як Бог завжди робить у нашому житті), можливий тільки за нашої вільної зго-

ди. Іншими словами, Він створив людину і дав можливість їй вибирати, якщо вона бажає, жити в ідеальному суспільстві. Проте люди через свій непослух і гріх обрали розділення та поділ.

Це чітко видно з розповіді Буття. Згадаймо, що Адам, побачивши Єву, поетично вимовив перші еротичні слова, які прозвучали на землі: «Це є кість від костей моїх і плоть від плоті моєї». Ми називаємо ці слова еротичними, бо це справжнє кохання. Відкрити себе, своє серце і свою душу повноцінно для іншого, щоб створилося глибоке спілкування між нами, єднання з іншим.

Однак трохи пізніше, і після того, як відбулося гріхопадіння, тобто відокремлення людини від Бога та її намагання-бажання прожити життя незалежно від Нього, на запитання Бога, Адам, маючи на увазі Єву, яку він нещодавно назвав «плоть від плоті своєї», каже: «Жінка, що її Ти мені дав!» (Бут. 3:12). Людина з гріхом самоізолювалась і потрапила в пастку свого егоїзму, нездатна змістовно відноситися до Бога та ближнього. З цієї причини Господь наголошує як першу і найбільшу заповідь: «Люби Господа Бога свого... і ближнього свого, як самого себе» (Лк. 10:27).

Однак милосердя Бога, Який не хоче залишати Своє творіння в ізоляції та самотності, попри людський вибір, дає йому нову можливість. Він створює органічний еротичний інстинкт, природний потяг до іншого, бо знає, що сама по собі людина не може вийти з ув'язнення та ізоляції, спричинених гріхом. Еротичний інстинкт – це, по суті, ще один Божий дар, який спонукає нас рухатися всім своїм еством і тілом до іншої людини, навіть без нашої волі. Для православної традиції сексуальність є засобом, за допомогою якого людина рухається до іншої, а потім через любов вдається подолати свій егоїзм, який відокремлює її від Бога і ближнього, і з'єднатися з воедино. Шлюб якраз і є способом реалізації

² Святий Ігнатій, До Ефесян, 8.2.

“ Еротичний інстинкт –
це, по суті, ще один Божий дар,
який спонукає нас рухатися
всім своїм єством і тілом
до іншої людини. ”

цієї мети еротичного інстинкту. Партнерство (співжиття) – це не людське відкриття, а основна соціальна структура, дана Богом людям, частина Його плану спасіння світу та відновлення зв'язку людей одне з одним і з Ним.

Оскільки еротичний інстинкт є фізичним і егоцентричним, він може стати замість засобу, який веде до союзу та спілкування, засобом віддалення та втрати можливості відкрити іншого, через спосіб його використання, тобто через гріх. Абсолютно необхідним є врівноважене ставлення до еротичного інстинкту та його переваг, а не його скасування, щоб людина могла вибрати спілкування з ближнім як з особистістю через вільну любов, і через неї бути направленою до Царства Божого.

Отже, ми повинні зрозуміти, що метою сексуального інстинкту є не лише еротичне облегшення чи розмноження, а долання людиною розділення, спричиненого гріхом, і повернення до єдності та спілкування з коханою чи коханим. Єдність, яка досягається у всій своїй повноті в Таїнстві шлюбу.

Історичний контекст

Коротко розповімо, як у християнському богослов'ї трактувалася тема закоханості та

сексуальності, починаючи з перших століть і до сьогодні.

Християнство розвивалося і поширювалося в конкретних історичних рамках пізньої античності в елліністичний, а потім і в римський періоди. У цьому світі домінували або уявлення, які акцентували на людському тілі та плотських задоволеннях, або сильному авторитарному сприйнятті з акцентом на ворожнечі до тіла та сексуальності, а також на потребі соціального закріплення сексуальної функції через соціальні проблеми того часу. Водночас існувало культурне та соціальне середовище єврейської традиції та практики, яке містило багато положень щодо ритуальної чистоти та віддзеркалювало первісний страх перед сексуальністю та пов'язаними з нею функціями тіла, а також сильне дотримання закону. Очевидно, що наведений вище соціокультурний контекст справив глибокий вплив на ті позиції, які були розроблені всередині Церкви. В Євангелії такі питання не піднімалися, тут також не можна діагностувати якусь фобію, недооцінку або ненависть до сексуальності, хоча багато людей у Церкві та поза нею мають інше враження. Якщо хтось, хто не зазнав жодного впливу, свідомого чи несвідомого, від Євангелія та християнства (хоча у наш час важко зустріти таку людину), прочитав би Євангеліє вперше, і ми попросили б його відповісти на запитання: яким темам Євангеліє надає більшу вагу та пріоритет, я певен, що теми, пов'язані із сексуальністю, не будуть на перших позиціях його відповіді.

Тексти Нового Завіту, які здебільшого відображають тему стосунків і на яких в основному базується пізніше богослів'я великих Отців Церкви щодо шлюбу, любові та сексуальності – це послання апостола Павла. Однак у цих текстах основним критерієм є турбота про пастирство перших християнських спільнот,

а не формулювання систематичного вчення на цю тему. Позиції апостола Павла, хоча їх варто тлумачити крізь призму есхатологічних очікувань Другого пришествя, показують, що його пастирське служіння в соціальному та культурному середовищі конкретної епохи є новаторським.

В епоху, коли жінка вважалася «посудиною насолоди» чоловіка, апостол Павло проголошує подолання різниці між статями: «Нема ні чоловічої статі, ні жіночої» (Гал. 3:28). Він пропонує немислиму для свого часу рівність чоловіка і жінки: «Жінка не панує над своїм тілом, а чоловік, так само, і чоловік не панує над своїм тілом, а жінка» (1 Кор. 7:4). Хіба не вражає той факт, що він закінчує текст поглядом на еротичне єднання між чоловіком і жінкою як на образ стосунків Христа з Церквою? Звичайно, багато його позицій інтерпретувалися та використовувалися для культивування та розвитку правового та етичного духу аж до наших днів, саме тому, що було проігноровано соціальний контекст, у якому він писав, мову того часу, але також той факт, що його листи є душпастирськими, метою яких було врятувати людську слабкість, вони не є правовими положеннями.

Водночас варто зазначити, що відповідне вчення Отців на Заході та Сході було сформоване з огляду на поширення гностичних ересей, які розвинулися після II століття під впливом маніхейських концепцій меншовартості та презирства до тіла і подружжя, які турбували Церкву протягом багатьох століть.

Факт, що в текстах Отців Східної Церкви ми бачимо, у більшості випадків, рівновагу, коли вони говорять про цінність тіла, еротичні стосунки та їх мету, безшлюбність і шлюб, оспівування закоханості як божественного дару, що зближує людей і змушує їх подолати самотність і об'єднатися в «одну плоть». «Бог посі-

“ Апостол Павло дивиться
на еротичне єднання
між чоловіком і жінкою
як на образ стосунків
Христа з Церквою. ”

яв насолоду», – пише святий Амфілохій Іко-
нійський³, а святий Іоанн Златоуст завершує:
«Бог утвердив їхнє кохання», «Ось що пород-
жує бажання», «Ніщо так не об'єднує наше
життя, як кохання чоловіка і жінки. За нього
багато хто складає зброю, за нього віддають
навіть душу»⁴.

Вражаючим для епохи, в яку він був напи-
саний, є текст святого Василія Анкарсько-
го, який підкріплює вищезазначену думку:
«Оскільки Творець хотів допомогти слабшо-
му члену (жінці), щоб вона мала захисника (в
житті) чоловіка, Він створив речі у такий спо-
сіб, щоб чоловік був зачарованим задоволен-
ням, викликаним союзом, не тільки для на-
родження дітей, але й для нього самого. Цю
владу над сильнішим (чоловіком) дарує Тво-
рець (жінці), роблячи її статуру і зовнішність
ніжнішими, щоб і дотиком, і поглядом, і ру-
хом, і взагалі всією витонченістю її тіла, коли
вона дивиться, і коли на неї дивляться, бути
сумішшю задоволення для чоловіка, торкаю-
чись усіх його почуттів»⁵.

³ Ποβλ. π. Παναγιώτης Παπαγεωργίου Από την άσκηση της Παρθενίας στην άσκηση της Αγάπης, Σύναξη, τχ. 77, σ. 56, 2001.

⁴ Ο. π., σ. 81.

⁵ Περί της εν παρθενία αληθοῦς ἀφθορίας, PG 30, 676 A-C. Ποβλ. Χ.Α. Σταμούλη. Ἡ γυναίκα τοῦ Λῶτ καί ἡ σύγχρονη θεολογία, Αἰμός, 2014, σ. 123.

Зовсім протилежне бачимо у текстах церковних письменників і отців Заходу: там домінує надмірний наголос на безшлюбності як на найбільш автентичному способі християнського життя, недооцінювання подружжя та його поступливе прийняття для дітонародження, законне припинення еротичних потягів, демонізація сексуальності як основної причини втрати вірянам орієнтиру на Бога і гріховності. Вони навіть міркують про те, що еротичний інстинкт – це неслухняність членів людського тіла, і покарання людини за її непокору Йому, а статеві органи є хтивими частинами тіла, які не тільки повинні бути приховані, але некоректно згадувати їх по імені та описувати їх функцію⁶.

Усе це впродовж століть формувало душпастирську та церковну практику, яка пронизувала весь християнський світ незалежно від географічного розташування і результати якої очевидні донині.

Однак нам не слід забувати, бо інакше ми вчинимо несправедливість щодо цих текстів, що вони були написані в часи, коли основною метою шлюбу в суспільстві було дітонародження, становище жінки було підпорядкованим, і вони були адресовані суспільствам із зовсім іншими умовами, упередженнями та тривогами аніж сьогодні.

Щодо Греції, то останнім часом богословський дискурс з цих питань перебуває не лише під впливом католицьких і протестантських публікацій, які заповнили країну, але й найсильнішим впливом західного богослов'я, який проявляється навіть у текстах православного походження. Водночас також впливає аскетична писемність Сходу, яка, однак,

адресована ченцям у пустелі, а не пересічному вірянину. Усе це було каталізатором у створенні сучасного становища і значною мірою сформувало сучасну церковну практику.

Відносна обережність і недовіра Церкви до кохання та сексуальності, які завжди мали на меті передати вірним перспективу виходу за рамки природи, але водночас відповідати соціальній реальності, своєю об'єктивацією перетворилися на моралізаторство. Наслідком цього, особливо після 60-х років, стала реакція людей на відділення сексуальності від таїнства любові і зрештою комерціалізація любові, яка ризикувала зробити людину нелюбимою і щоразу залишала її у все більшій самотності, коли сексуальний потяг був задоволений, у шлюбі чи поза ним.

Сьогоднішня дійсність

Досліджуючи сьогоднішню дійсність, давайте поглянемо через наш душпастирський досвід, що відбувається з людьми, які приходять до нас на консультацію, як ми можемо їм допомогти, а також якою є наша власна дійсність. Йдеться про те, як ми, священники, самі відчуємо кохання у своєму особистому житті. Останнє є суттєвим критерієм того, яку позицію ми матимемо під час душпастирської опіки.

Вимагає великої уваги спосіб, яким ми користуємось у розмові з сучасною людиною про питання, які так турбують і хвилюють її, як-от статеве життя подружжя, контрацепція, стриманість у дні посту, перед і після Святого Причастя, онанізм, дошлюбні стосунки, гомосексуалізм.

Ціллю нашої душпастирської праці є завжди святість, але ми не повинні плутати мету з реальністю і слабкістю людей. Про все це ми

⁶ Θεῖων Ὑμνων Ερωτες. Λόγος ΙΕ'. Πρὸς. παπα- Φιλόθεος Φάρος, παπα-Σταύρος Κορινθός, Συζυγία, Εκδ. Ακρίτας, 1991.

повинні говорити з людьми так, щоб вони не дійшли висновку, що духовне життя для них є втраченою справою. Багато разів ми просимо їх пробігти стометрівку, коли вони ще не дуже добре навчилися ходити! Згадаймо слова святого Максима Сповідника: «Одна справа – слово заповіді, а інше – спосіб виконання заповіді», тобто одна справа знати заповіді, а інша – сформувати шлях до їх реалізації.

Не забуваймо, що сповідаючись, ми маємо можливість використати навіть найскладніші ситуації, з якими ми зустрінемося, для духовної користі людей, які до нас звертатимуться. Як написано: «Недосконалість – це рана, яка дозволяє Богові увійти в нас. Воно ламає броню нашої удаваної досконалості і відкриває душу для Бога»⁷.

Дивним є те, що в той час, коли більшість людей помилково поєднують сповідь переважно з гріхами сексуального характеру, в церковному просторі про все це немає конструктивного діалогу, який би допоміг нам відповідальніше, реалістичніше займати позицію, беручи до уваги сучасну дійсність і сучасну людину.

Раніше було майже неможливо торкатися тем, пов'язаних із коханням і сексуальністю. Церковна практика відповідала цьому соціальному контексту, оскільки її метою є не відкидання окремих соціальних фактів, а активна участь у житті та трансформації суспільства.

У наш час, коли увага до цих проблем стала прискіпливою, постало запитання, чи надмірний страх деяких вірян – який, звичайно, не є безпідставним – щодо можливого панування свободи, яка веде до аморальності, оста-

точно позбавляє Церкву здатності сприймати нову дійсність і трансформувати її? Можливо, таке ставлення ризикує привести нас до ізоляції, оскільки сучасна людина, коли прийде час вибирати між тим, чим вона живе щодня, і нашою бездіяльністю сприймати дійсність з її проблемами та надавати їм іншого значення, ймовірно, вибере перше?

Необхідно виділити ті елементи нашого богослов'я, які можуть допомогти в цьому напрямку. І таких багато. Ми повинні говорити з людьми, пам'ятаючи не про букву, а про дух слів Отців і передусім про їхню пастирську боротьбу за спасіння людей. Саме це робив святий Іоан Златоуст, коли, даючи пораду одному чоловікові, писав таке: «Слова любові скажи їй»⁸, або: «ніхто не може звинувачувати когось тому, що він еднається з жінкою своєю до старості своєї і що це необхідно»⁹.

Як священники, ми намагаємося допомагати людям зустрітися з Богом любові, прощення та примирення, і віримо, що Церква може зцілити травми їхніх душ. Однак нам стає неприємно, щоб не сказати соромно, коли ми зустрічаємо людей, обтяжених безпідставною провинною, наляканих і зраних, яким важко і які вагаються наблизитися до Церкви через скривлені думки, які вони мають щодо неї та її вчення. Якщо говорити відверто, що самі віряни не завжди є відповідальними за такі думки.

Ми покликані пропонувати людям зцілення, а не посилювати страх, провини та сором, які вони відчувають, і, звісно, не використовувати ці почуття для контролю над їх поведінкою. І ми можемо запропонувати зцілення не тоді, коли забороняємо і кидаємо погрози, а лише тоді, коли показуємо людям дорогу благодаті;

⁷ Harold S. Kushner, Κατακτώντας την εὐτυχία, Λογείον, 2009, σ. 75.

⁸ Ὁμιλία 20 εἰς τὴν πρὸς Εφεσίους, PG 62, 147.

⁹ Αὐ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου. PG 62, 689.

“ Ми повинні говорити
з людьми, пам’ятаючи
не про букву, а про дух
слів Отців і передусім
про їхню пастирську боротьбу
за спасіння людей. ”

тобто справжнє кохання переживається як унікальний спосіб пізнання іншого і є унікальним доповненням, яке є досягається в таїнстві шлюбу, з благодаттю Божою. Крім того, що справжня зустріч двох «половинок» складає єдиний справжній еротичний досвід, вона може задовольнити нашу найглибшу та найважливішу потребу – потребу єдності та спілкування. Згадаймо, що Святе Письмо, коли оголошує еротичне єднання, використовує слово «пізнати»: «Адам пізнав Єву, дружину свою» (Бут. 4:1).

Кохання у здоровому шлюбі може принести велику допомогу в об’єднавчій функції, забезпечуючи водночас психологічний, емоційний і духовний союз. Хоча це не ототожнюється з любов’ю, яка є актом вільної волі та вибору (ми вибираємо любити), кохання сильно переживається як досвід любові, оскільки досягається тимчасове руйнування кордонів «єго», яке, якщо його використати належним чином, може призвести до любові, водночас підживлюючись нею. Це також дає можливість реалізації Божого благословення: «і стануть двоє однією плоттю» (Бут. 2:24) з психофізичним створенням іншої людини – народження дитини! Зрештою, це дарує радість, відновлює настрій, полегшує життєві труднощі, труди та розчарування, оскільки повнота, досягнута

таким чином, переноситься на все подружнє життя, зміцнює, поглиблює та оновлює його.

Проблеми, з якими ми стикаємося

Почнемо з того, з чим стикаються молоді люди перед одруженням.

Порнографія та самозадоволення

Ми живемо в епоху, коли порнографія повсюди, і потрібна особлива аскетична боротьба, щоб уникнути залежності, яка відбувається здебільшого через легкодоступність, використовуючи інтернет у будь-який час, коли є бажання. Насторожують відсотки людей, які не можуть позбутися цієї залежності навіть у шлюбі. Постійне вдавання до аутистичного способу поведінки з сексуальністю через порнографію та самозадоволення становить небезпеку для можливості людини використувати цей Божий дар і зустрічатися з іншим. Ми часто зустрічаємо людей, які роками мучаться цією пристрастю та почуттям провини, що її супроводжує, і не можуть звільнитися, незважаючи на постійні заклики та сповідь.

Дійсність показує, що однозначне засудження порнографії навряд чи забезпечує бажаний результат. Для того, щоб дати людям змогу позбутися цих пристрастей, було б добре мати на увазі, що в багатьох випадках, переважно у підлітків, це більше, ніж сексуальні та емоційні потреби, серед яких приховування тривоги, звільнення від самотності, підтвердження мужності чи жіночості, втеча від нудьги та відсутності інтересу, пошук негайного задоволення та розслаблення, тимчасове полегшення від нав’язливих думок і неприємних почуттів.

Коли сексуальність використовується з вищезазначених причин, це може спричинити по-

чуття провини, депресію, низьку самооцінку, міжособистісні проблеми та часто, через звикання, призвести до болісної одержимості. З цієї причини моралізована, стандартизована та тривожна сповідь поведінки, а також відповідне їй засудження нікуди не ведуть. Як духівникам, нам потрібно дивитися на людину та її вчинки не фрагментовано, а цілісно. Привернути її погляд на ставлення до життя взагалі, на можливу відсутність сенсу та здорову духовність. Така допомога також посилить її боротьбу за правильне управління своєю сексуальністю і, ймовірно, також принесе результати в цій сфері.

Один священнослужитель розповів нам, що коли він був підлітком і сповідався своєму духівнику у гріху мастурбації, той, не зацікавившись на цьому, запитав його, чи він застилав своє ліжко, чи прибирає свою кімнату, чи поливає квіти на веранді свого будинку, чи є у нього друзі, як він почуватися та як проводить свій день. Тобто він поставив перед ним питання про відповідальність життя і його участь у житті дому! Таке ставлення є більш корисним і ефективним, і в довгостроковій перспективі може принести більш значні плоди, ніж постійне засудження та звинувачення, яке працює зі страхом і заборонами і може лише тимчасово і поверхнево протистояти проблемі.

Дошлюбні стосунки

У наш час переважає відокремлення кохання від таїнства любові та широко розповсюджене уявлення про те, що можна втягнутися в багато переживань і стосунків без будь-яких витрат, і що це необхідно для того, щоб мати можливість зробити правильний вибір. Це, у поєднанні з тим фактом, що з різних причин, які часто виходять за рамки особистого бажання, шлюб відкладається в кращому випадку до тридцяти років, означає, що пастир-

ський дискурс, який ми будемо формулювати як духівники, вимагає великої уваги, чутливості та проникливості.

Треба говорити з молоддю так, щоб вона не думала, що духовність, до якої ми їх закликаємо, це духовність заперечення або придушення сексуальності, але навпаки – це виявлення в суспільстві особистостей, які можуть дати людині глибоку радість та задоволення і привести її до подяки та славослів'я. Підкреслимо, що це досягається, як і все в нашому житті, лише тоді, коли ми звертаємося до Бога, щоб Він повернув нас переміненими і освяченими, так само як це відбувається з хлібом і вином, нашою щоденною їжею, в таїнстві Божественної Євхаристії. Таїнство шлюбу полягає саме в цьому жертвуванні нашої людської дійсності Богові, щоб втілити її в Його любов, щоб вона набула іншої якості поза фізичною і жила вічно.

Треба також взяти до уваги, що більшість молодих людей, які до початку юності (або навіть раніше) мали близькі стосунки з Церквою, відходять від неї, як тільки вступають в еротичні стосунки. Було б соромно не тільки для самих молодих людей, але й для нашої Церкви, дозволити їм відчужуватися тільки тому, що у своєму мисленні – а можливо, і в нашому – вони уявляють, що їхнє теперішнє становище не дозволяє їм бути в Церкві. Навіть якщо ми віримо в це, ми забуваємо, як наш Христос прийшов у світ, щоб «покликати грішників, а не праведних до покаяння» (Мф. 9:13). І щоб нас не зрозуміли неправильно, ми не маємо на увазі, що нам варто виправдовувати всі їхні вибори, але ми повинні допомогти їм, іноді використовуючи точність, а іноді ікономію, щоб залишатися їм в Церкві, незважаючи на будь-яку їхню слабкість чи гріх, вказуючи їм шлях до водночас правди і відповідальності.

На цьому етапі ми повинні пастирськи управляти ситуаціями тих молодих людей, які, маючи чисті почуття, часто вступають в еротичні стосунки, і тих, хто з міркувань глибокої душевної неповноцінності прагне легкої та безперервної зміни партнерів і безпосередніх сексуальних стосунків із перших моментів знайомства. Звернімо також особливу увагу, яка потрібна тоді, коли через страх гріха ми спонукаємо молодих людей, які ще не дуже зрілі або мають багато проблем у стосунках, швидко вступити в шлюб, щоб «вирішити» проблему сексуальності, по суті, не піклуючись про набагато більші проблеми, які, ймовірно, виникнуть згодом.

Якщо в нас переважає добре хвилювання за дотримання правил, але водночас і за спасіння людей, а не тільки страх, згадаймо те, що сказав святий Юстин Попович: «Щоб зберегти канони, я готовий пожертвувати всім своїм життям, але щоб врятувати людину, я готовий пожертвувати всіма канонами». Добрий духівник – це той, який сам подолав фобічні стосунки з Богом і ставить свою боротьбу за спасіння кожної людини вище за власну «безпеку», саме так, як навчає нас ап. Павло¹⁰. І, звісно, це станеться, якщо ми не будемо стояти лише на моральному засудженні, але якщо ми перейдемо до порівняння живого еротичного партнерства, яке не вичерпується ефемерним сексуальним розслабленням, але включає все життя й освячується таїнством шлюбу.

Сексуальне життя подружжя в шлюбі

Дилема, з якою ми, швидше за все, зіткнемося, полягає в такому: «Що дозволено, а що заборонено в межах стосунків». Ми часто чуємо, що духівник не повинен заходити в спальню до

“ Щоб зберегти канони,
я готовий пожертвувати
всім своїм життям,
але щоб врятувати людину,
я готовий пожертвувати
всіма канонами. ”

подружжя, і це, здебільшого, правильно. Якщо тільки, звичайно, ця фраза не має на меті те, що духівник допомагає людям сформувати відповідні духовні критерії і згодом дозволяє їм користуватися своєю свободою з почуттям відповідальності, а те, що він дозволяє їм збитися зі шляху, якщо ще й до цього він створює атмосферу заборон і провини, а потім залишає пару напризволяще.

Під час відповіді на ці теми один священнослужитель згадав, як сповідаючи під час паломництва, через яке пройшло багато людей, він вважав своїм обов'язком запитати одружених, які сповідалися, що вони роблять у своїй спальні, щоб переконатися, що ніхто з тих, чие сексуальне життя не відповідало умовам, які він вважав «нормальними», не буде допущений до Причастя. Окрім труднощів відповісти на запитання: «Хто може визначити, що є “нормальним”, а що ні у стосунках», а також того факту, що духівник не може виконувати роль слідчого на сповіді, шукаючи можливі гріхи, про які той, хто сповідається, і не підозрював, конкретне питання є дуже делікатне і чутливе.

Ми пам'ятаємо одну літню жінку, яка розповідала, що, коли вона тільки-но вийшла заміж, її духівник влаштував їй неймовірний скан-

¹⁰ «Я жадав би сам бути відлученим від Христа за братів моїх...» (Рим. 9:3).

дал своїми докладними запитаннями про сексуальне життя пари. Вона не могла зрозуміти через стільки років, навіщо йому було займатися цими допитами, звертаючись до молоді дівчини. Вона дивувалася: «Можливо, проблема була у нього самого?»

Ми віримо, що ми не будемо наражати себе на небезпеку опинитися в подібних ситуаціях, якщо спочатку подбаємо про те, щоб наголошувати людям на взаємній повазі та згоді, які необхідні в сексуальному вираженні пари, а також у кожному аспекті їхнього життя, яке нас не стосується, поки вони самі не поставлять це як проблему на сповіді. Але навіть тоді варто мати на увазі той факт, що еротична чистота забезпечується не способом еротичного вираження, а його мотивом. Жодна зовнішня форма, якою б священною чи «нормальною» вона не здавалася, не може гарантувати цю чистоту, оскільки егоцентризм і егоїстичні мотиви можуть існувати в будь-якій формі.

Дітонародження

Питання, яке часто розділяє пастирство – це наше ставлення до продовження роду та контрацепції. Завжди є «легка» відповідь: «Стільки дітей, скільки Бог дасть», що, звичайно, звільняє нас від труднощів визнати дійсність для кожної пари окремо, їхні умови, їхні можливості, їхню харизму. Це може здатися ідеальним для всіх, але досконалість не нав'язується і не може вимагатися (як і в усіх аспектах духовного життя, а не лише у питанні продовження роду), але досягається з часом і з великою боротьбою, залежно від духовного стану кожного. Те, що для когось легко і часто приємно, для іншого може бути величезним вправлінням і випробуванням.

Нам усім дуже приємно бачити, як багатодітні родини живуть у цьому виборі зі здоров'ям,

радістю, подякою та хвалою Богу. Однак не забуваймо, що є багато інших випадків, коли пари, які лише чинили послух духовнику, народили на світ велику кількість дітей і через роки почали звинувачувати не лише його, але й саму Церкву, бо вона загнала їх у пастку реальності, яка не була їхнім вільним вибором (або вони не були готові до цього), з усіма її наслідками – як для них самих, так і для їхніх дітей.

Один єпископ сказав на цю тему таке: «Після чотирьох дітей я не запитую, що робить пара». Таке ставлення свідчить про міру та розуміння, з одного боку тому, що воно ставить подружжя перед відповідальністю спільного творення, даним їм Богом, а з іншого боку тому, що воно звільняє їх від почуття провини, яке багато хто несуть на собі все життя, коли з різних причин вирішують, що не можуть мати інших дітей. Але виникає запитання, хто визначає конкретну кількість дітей як ідеальну (можливо, держава, коли називає багатодітними тих, хто має чотирьох дітей?). Чи може певна кількість коли-небудь становити загальну міру і правило для всіх, не беручи до уваги можливості чи слабкості конкретної пари, а також умови життя? Можливо, це відсилання до Прокрустового ложа?

Наприклад: лікар каже матері трьох дітей із серйозними проблемами зі здоров'ям, знаючи релігійні переконання подружжя: «Якщо ви вирішите народити ще одну дитину, я не візьму на себе відповідальності тому, що ваше життя в безпосередній небезпеці». Відповідь духовника: «Це не має значення. Народжуйте більше дітей, навіть якщо помрете». Жінці, яка це розповідає, сьогодні вісімдесят п'ять років, і вона все ще не може зрозуміти й подолати жорстокосердність священника, який наповнив її такою великою тривогою на все

життя. Вона також запитала, чи її можлива смерть і сирітство її дітей – це воля Божа? Звичайно, ми також чули випадок, коли духівник в подібній ситуації відповідав: «Бог не сказав мені створювати сиріт...». Тому, перш ніж поспішати категорично займати позицію на цю тему, погляньмо на дійсність, яка існує навколо нас, у суспільстві, у церковному просторі, навіть у цих священницьких родинах.

Бувають випадки, коли запропонованим рішенням після народження певної кількості дітей є повна відмова партнерів від сексуального контакту. Звичайно, ті, хто це пропонує, забули або ігнорують те, що ці стосунки є основним і суттєвим елементом здорового шлюбу і не можуть бути так легко саботовані, не впливаючи на стосунки загалом, і особливо у таку важку епоху, як сьогодні, де спокуси вичікують щодня.

Завершуючи цю тему, ми хотіли б підняти ще одну проблему за допомогою додаткового прикладу. Молодята, які до весілля жили в стриманні, відразу ж після повернення з медового місяця дізнаються, що у них буде дитя. Перш ніж вони зможуть належним чином адаптуватися до нової дійсності спільного життя та співіснування, з усіма труднощами та часом, необхідним для їх вирішення, перш ніж вони навіть встигнуть трохи насолодитися одне одним на всіх рівнях, без зобов'язань і клопотів, які приносить вагітність і дитина, вони стикаються з новою реальністю з невідомими викликами та іншими пріоритетами. Через дев'ять місяців або навіть через рік (а деякі духівники ще й закликають подружжя впродовж усього терміну вагітності не займатися сексом) дружина знову вагітніє.

Історія повторюється з третьою, четвертою або в рідкісних випадках п'ятою чи шостою дитиною, поки врешті-решт пара, як правило, за

згодою або з дозволу духівника, вирішить, що їх межі з усіх боків вичерпано, і, звичайно, вони повинні знайти спосіб вирішення проблеми. Одним із рішень є остаточне утримання, яке, ймовірно, пропонують деякі духівники, коли немає жодної перспективи для наступної вагітності. Однак, як ми вже зазначали, ми вважаємо, що така позиція є серйозною помилкою з непередбачуваними наслідками для єдності пари, і ні в якому разі не може бути рішенням. Найпоширенішим засобом для них є контрацепція після того, як вони народили бажану кількість дітей (для більшості з них це передбачає виховання багатьох дітей із невеликою різницею у віці), а також заборона приймати Святе Причастя, яка зазвичай накладається після цього періоду¹¹.

Інша пара свідомо визначає собі розумний період часу, який, звичайно, буде різним для кожної пари, протягом якого вони двоє краще пізнають одне одного, пристосовуються до нового життя, і коли відчують, що дитина бажана, тоді за своїм вибором, а не за зобов'язаннями, вони народжують нову людину в світ. Після народження першої дитини, керуючись тією ж логікою, вони утримуються від вагітності деякий час (від кількох місяців до кількох років), а потім народжують другу, третю чи навіть четверту чи п'яту дитину. Коли і вони побачать, що досягли межі своїх можливостей, вони вирішують справитися із цим питанням в такий спосіб, як і перша пара нашого прикладу, маючи стільки ж дітей, але за період часу вдвічі, а то й утричі більший, ніж у першої пари!

Нам цікаво, чому спосіб вирішення цього питання в першому випадку деякі вважають за більш прийнятний Богові, ніж у другому? Звіс-

¹¹ Ми чули історії (на щастя, з минулого), де заборона приймати Святе Причастя накладалася лише на жінку, тому що вона приймала засоби контрацепції!

но, ще складнішою і обов'язковою є потреба відповіді на запитання: як ми можемо так легко позбавити Святого Причастя людей, які борються в сім'ї та Церкві, тому що їхні сили чи умови життя не дозволяють їм народити іншу дитину, особливо в той час, коли ми зовсім не застосовуємо однакову суворість до всіх тих, хто живе зухвало та егоїстично¹²? Можливо тому, що до цих категорій часто ми також повинні відносити самих себе? Нам набагато легше дозволити приймати Святе Причастя парам, які сплять в одному ліжку спиною одне до одного, ніж тим, хто продовжує спати в обіймах, навіть після народження дітей!

Стосовно вище наведеного прикладу, звернемо увагу на обережність, яка потрібна уже на першому етапі шлюбу тим парам, які мають серйозні проблеми з адаптацією та взаєморозумінням. Особливо ризикованою є думка, що з появою дитини їхні стосунки налагодяться. У попередніх поколіннях ці поради могли спрацювати тому, що жінка, яка не мала хороших стосунків зі своїм партнером і, ймовірно, не могла сподіватися на щось краще, з народженням дитини знаходила сенс у своєму особистому житті та схвалення в суспільстві, це водночас забезпечувало більш відповідальне ставлення та турботу чоловіка до сім'ї. Сьогодні дитина зазвичай дестабілізує і без того проблемні стосунки. І якщо, можливо, що пара не уявляє собі цього, ми повинні вказати їм на це і допомогти їм спрямувати свої зусилля спочатку на створення глибоких, ніжних, стабільних і повних любові стосунків, які потім стануть найбільш підходящим середовищем для народження та виховання дитини.

¹² Як дуже влучно і різко пише отець Філотей Фарос: «Священники питають кожного, хто йде до сповіді: «Скільки років ви одружені? Скільки у вас дітей?... Що ви робили решту років?» Жоден священник ніколи не запитував: «Скільки у вас будинків?». Христос нічого не сказав про того, хто не народжує щороку, але сказав, що хто має другий хітон, а навіть не другий дім, той не ввійде в Царство Небесне». (Періодико Διάφωρη, I. M. Περιοτήριου, 1999, тх. 22, σ. 9).

Сексуальне утримання

Найсуперечливіші думки та позиції ми чули на сповіді щодо питань про утримання від сексуальних стосунків. Добре, перш за все, пояснити, що ми вважаємо аскезою у шлюбі. Аскеза та святість у шлюбі проявляються через взаємний послух подружжя, спільну власність, подружню вірність, через зусилля та боротьбу виховати своїх дітей правильно та відповідально, і не можуть стосуватися речей, які не мають відношення до стосунків, або навіть гірше, їх скасовують. Сексуальна стриманість також може стати сферою практики в подружжі, але це небезпечно і треба бути дуже обережним щодо цього, особливо в час, коли пари, особливо ті, які звертаються до Церкви, більше ризикують постраждати через відсутність стосунків, аніж через протилежне.

У наш час надмірно збільшився відсоток людей, які піддаються порнографічній залежності або вдаються до позашлюбних стосунків: тимчасових чи постійних. І це відбувається тому, що у таких стосунках чи залежності не потребують тебе всього, а лише маленьку частину твого тіла, тобто не вимагають ризику зустрічі та зобов'язань. Це може траплятися і тому, що стосунки, в яких перебуває людина, не можуть задовольнити її потреби на всіх рівнях. Можливо, в наш час саме потепління стосунків у парі, а не їх заборона, є засобом для профілактики та лікування вищезгаданих проблем? Звичайно, навіть якщо нічого з того, про що ми згадали вище, не стається, залишаються інші, можливо, більш «допустимі» або благочестиві причини віддалитися від партнера і «зраджувати» йому. Тому, що «невірність», тобто відмова від іншого, може існувати не лише з іншою людиною, а й у багатьох інших випадках – з роботою, батьками, дітьми, інтернетом, телебаченням, друзями, футболом! Навіть, іноді, з неправильним «церковним» життям!

“ Аскеза та святість у шлюбі проявляються через взаємний послух подружжя, спільну власність, подружню вірність, через зусилля та боротьбу виховати своїх дітей правильно та відповідально. ”

Тому ми займаємося аскезою у шлюбі здебільшого не тоді, коли утримуємося від сексуальних контактів (на жаль, дуже часто це зручно)¹³, а коли намагаємося спілкуватися глибоко й чесно, ризикуючи своїм спокоєм чи комфортом, не намагаючись поглинути іншого чи жертвувати власною ідентичністю, коли ми пропонуємо іншому абсолютну впевненість, що ми будемо поруч з ним, що б не сталося. Коли ми смиренно просимо Бога допомогти нам визнати свої помилки та навчитися вибачатися. Коли ми стримуємо свій гнів і не говоримо різких слів, які хочемо, коли ми маємо рацію або думаємо, що ми маємо рацію. Коли ми виховуємо наших дітей з вірою, відповідальністю, свободою та справжньою любов'ю, тоді ми, ймовірно, виконуємо найприємнішу аскезу в очах Бога.

Бувають випадки, переважно у чоловіків, які не розуміють іншого способу функціонування жіночої природи і шукають сексуального контакту, навіть у шлюбі, «проститутським» спо-

собом, тобто використовуючи іншого, не будучи зацікавленим в спілкуванні, духовній та емоційній близькості, яка потрібна, в результаті чого багато жінок почуваються жахливо та уникають стосунків через цю психічну дистанцію, яку вони відчувають. Дуже часто, через те, що їм важко взяти на себе відповідальність і чітко говорити про це зі своїм партнером, дотриманням церковного посту чи прийманням Святого Причастя вони виправдовуються для утримання від стосунків. Такі жінки приходять до сповіді з ілюзією, що виконують волю Божу тому, що стримуються. Вони ігнорують або схильні забувати той факт, що апостол Павло прямо згадує, що стриманість у стосунках не може бути односторонньою (1 Кор. 7:5).

У цьому випадку існує небезпека, що замість того, щоби священник розкрив очі жінці на те, що з нею відбувається, і зосередився на тому, що можна зробити, щоб її стосунки з партнером покращилися, спокушається та приймає, без докорів сумління, її думку, що видає проблему та труднощі за аскезу. Таким чином, двоє у парі залишаються незціленими, оскільки вони не усвідомлюють і не протидіють справжнім причинам, через які вони зрештою віддаляються один від одного навіть фізично. Як наслідок маємо дуже поширену реакцію чоловіка проти Церкви та священника, адже чоловік помилково вважає, що вони і є причиною відсутності стосунків його з дружиною. Як священники, ми завжди повинні зосереджуватися на особистій відповідальності кожного, насамперед плекаючи добре спілкування подружжя, а не намагаючись зберегти свій власний гарний імідж. Правильна позиція в душпастирстві пари яскраво відображена у вінчальній послідовності у танці Ісайї¹⁴. Священник іде попереду, тримаючи

¹³ Хтось із тих, хто працює шлюбним консультантом, сказав: «Якщо утримання від сексуальних стосунків є критерієм “святості”, то я можу сказати, що я зустрів багато святих у своєму кабінеті... особливо нові пари!».

¹⁴ Автор має на увазі триразове обходження молодих разом із священником навколо Євангелія під спів тропарів “Ісайє, радій!” – *Ред.*

“ Як священники, ми завжди повинні зосереджуватися на особистій відповідальності кожного, насамперед плекаючи добре спілкування подружжя, а не намагаючись зберегти свій власний гарний імідж. ”

молодять, які сліднують, тримаючись за руку. Священик веде їх дорогою Євангелія, але не стає між ними.

Крім того, є жінки, які після народження дітей повністю поглинені справами з ними; вони забувають, що вони також повинні продовжувати існувати як партнери, що і призводить до відчуження пари. Усе це може бути приводом наголосити подружжю, що еротичні стосунки підвищують якість подружнього життя в цілому, покращують спілкування та допомагають задовольнити емоційні потреби, але водночас нагадати, що вони мають необхідну передумову – гарний настрій для спілкування та прагнення задовольнити ці потреби. Наскільки неправильно подружжю уникає еротичних стосунків через конфлікти, настільки ж неправильно використовувати їх для прикриття цих конфліктів або, ще гірше, для досягнення інших цілей.

Коли духівник є тим, хто пропонує подібну поведінку як привід для аскези, тоді проблема стає більшою. Наведемо деякі приклади різні за способом, але однакові за ментальністю, яка їх пронизує.

Перший приклад: у парі, яка не має зв'язку з Церквою, жінка наворачтається до Православ'я і, як новопросвітлена, просить настанов у ігумена відомого монастиря. Рекомендації старця – обмежити стосунки з чоловіком, щоб жити більш духовно. Ми розуміємо згубні наслідки цієї поради для цієї пари, а також реакцію її чоловіка на віру та Церкву.

Другий приклад: один паломник середнього віку (батько двох дорослих дітей) відвідує один з монастирів Святої Гори Афон і перед тим, як причаститися, йому пропонують посповідатися. Духівник запитує його, чи має він стосунки зі своєю дружиною. Почувши відповідь, духівник каже чоловікові, що той не може часто причащатися, оскільки єднається зі своєю дружиною лише для задоволення, і що, якщо він хоче причаститися, то повинен утримуватися від стосунків із дружиною не менше трьох місяців!

Третій приклад: одна дівчина, яка тільки-но вийшла заміж і не має особливого відношення до Церкви, йде до священника порадитися, бо не може зрозуміти ставлення свого чоловіка і цікавиться, чи справді це є позицією Церкви. Її чоловік, за порадою духівника, хоче утримуватися від сексуальних стосунків у всі дні посту, а також у неділю та великі свята. Це в поєднанні з тим фактом, що в конкретний період часу чоловік був змушений працювати за кордоном і повертатися до Греції лише на вихідні та під час свят, що робило можливість єднання молодят якщо не зовсім нереальною, то як мінімум неприродно важкою і складною. Фактично, логіка стриманості слідувала, за порадою духівника, за логікою єврейської концепції дня і ночі. Тобто стриманість у середу чи п'ятницю почалася з вечора у вівторок та четвер відповідно (як подолати той факт, що таким чином піст вступає у протиріччя з утриманням – це питання, яке належить дослідити!).

Все це означає, що подружжя завжди мало би бути з календарем і годинником у руках, щоб знайти відповідний момент для «виконання подружніх обов'язків». Про що врешті-решт і йдеться. По суті, це перетворює сексуальний акт на механічну концепцію, яка позбавляє його природності, об'єднуючого та духовного виміру в шлюбі і, зрештою, відводить його лише на найнижчий тваринний рівень функціонування або обов'язку.

З одного боку, ми наголошуємо людям (до і після шлюбу) про небезпеку того, що сексуальні стосунки можуть стати безособовими і перетворитися виключно на спосіб задоволення статевих імпульсів через використання іншої людини. Коли ж ми разом із цим проповідуємо, що метою сексуальних стосунків має бути виключно продовження роду, то чи немає у нашій позиції протиріччя? Можливо, наша позиція – це інший бік медалі, на зворотному боці котрої – функціонування сексуальних стосунків лише на найнижчому рівні, фізичному розслабленні?

Коли слухаєш викладені вище історії, виникає запитання: що ж змушує людей, які покинули мирське і живуть стільки років у «пустелі», та й не тільки їх, так зосереджуватися на цих питаннях, бажаючи контролювати сексуальне життя інших? Чи справді вони борються за те, щоб людина спаслася і жила більш духовно? Чому духовність має бути несумісною з сексуальним життям? Чи це через менталітет, який вимагає, щоби будь-яке задоволення неодмінно супроводжувалося відповідною «проблемою» (наприклад, мало би наслідком можливе народження дитини)? Або, ще гірше, чи не приховано за цим несвідомі «ревнощі», що деякі люди можуть насолоджуватися сексуальними стосунками і водночас бути близькими до Бога?

Ми пригадуємо публікацію в інтернеті, яка справила на нас враження. Тоді ми подумали,

що автор, пишучи як нібито монах, висміює подібну ментальність. Зараз, почувши подібні поради, ми залишаємось під сумнівом, жартував він чи говорив серйозно¹⁵. Однак незважаючи на мотивації конкретної людини, виглядає, що такі установки існують і культивуються в церковному просторі.

Четвертий приклад: у новій священничій сім'ї після рукоположення чоловіка духівник пропонує «нав'язує» подружжю поставити окреме ліжко в окремій спальні, щоби чоловік міг спати там напередодні днів, коли він має служити. Це означає, що можливість стриманості пари є чимось дуже важким і повинна бути забезпечена зовнішніми втручаннями. Така точка зору знецінює подружжя, яке повинно мати базову духовну зрілість, щоби мати змогу твердо стояти у священстві. Це також, звичайно, виявляє менталітет, який хоче, щоб священство було несумісним із шлюбом, або принаймні розглядає шлюб як припустимий шлях компромісу для священників. Такий самий менталітет виявляв ієрарх, який під час Божественної літургії вимагав від диякона зняти обручку. Коли

¹⁵ У дописі йшлося: «Гей, хлопці, що ми ходимо колами без сенсу? Старці вирішили цю проблему. У середу та п'ятницю не можна не тільки справляти весілля, але й вступати в контакт православним подружжям, які живуть духовно. Крім того, вони не повинні вступати в контакт в суботу ввечері, тому що це вже починається неділя, а у неділю вони також не повинні мати контакту, тому що це день Воскресіння, і вони повинні бути як ангели на небі. Ця стриманість зовсім не сувора, адже подружжя можуть вільно вступати в контакт в понеділок, вівторок і четвер, і вона дає православним подружжям можливість жити аскетично та з цією невеликою боротьбою бути гідними благ монашого життя! Справи стають складнішими, коли подружжя бажає часто причащатися, бо тоді їм доведеться утримуватися від подружнього ложа три дні до та один день після Святого Причастя. Тобто, якщо вони збираються причаститися в неділю, то вони не можуть єднатися ані у четвер, ані у понеділок. Але в них залишається вівторок! Нехай одружені не скаржаться тому, що ми, монахи, ніколи не підходимо до жінки і стримуємося, і все добре! У вас же є два-три дні на тиждень, щоб «розслабитися» законно і тілесно насолодитися. Звичайно, якщо ви хочете піднятися на високий рівень, ніхто не заважає вам практикувати повну стриманість, жити «як брат і сестра» і насолоджуватися вищим задоволенням. Вперед, браття!» Коментарі зайві!

він (будучи з іншої єпархії) відмовився, сказавши, що обручку, яку він носить, йому дала Церква в таїнстві вінчання і що немає жодних причин знімати її, єпископ наказово відповів: «Зніми її, я не можу на тебе дивитися, я нервуюся». Коментарі, думаю, тут теж зайві. Дружини священників дуже часто почуваються жахливо і висловлюють свої скарги, коли стикаються з подібним ставленням, яке змушує їх почуватися «необхідним злом», яке допускається єпископами для рукоположення їхнього чоловіка. Згадані вище установки знецінення шлюбу по відношенню до священства, звичайно, засуджувалися Церквою від самого початку, але, вочевидь, дехто продовжує їх дотримуватися підпільно. На щастя, звичайно, в дуже окремих випадках.

У цьому місці можна поставити запитання, чому ми взагалі не посилалися на приклади «з іншого боку», тобто на випадки, коли погано зрозуміле «ліберальне» душпастирство може стати на заваді людям усвідомити своє становище або може позбавити їх можливості відкрити свій справжній потенціал в аскезі та у подоланні своїх меж.

За роки нашого священничого служіння ми не зустрічали жодної пари, для якої жваве чи навіть, якщо хочете, інтенсивне еротичне життя створювало би проблему в особистих стосунках чи у стосунках із Церквою. І це нормально, тому що наявність хорошого еротичного життя зазвичай є ознакою збалансованих стосунків у парі, і це може ставати приводом для подяки та похвали. Звичайно, є пари, для яких пошук задоволення виключно через сексуальні стосунки стає одержимістю і егоїстичною метою, і деколи її шукають деструктивними способами. Однак ці пари навряд чи прийдуть до нас просити поради. Цілком можливо, що вони з'являться, коли усвідомлять проблему, яку ця ситуація створює для їхніх

стосунків і особистого розвитку, і тоді ми зможемо їм допомогти належним чином.

Гомосексуалізм

Ми не будемо коментувати питання гомосексуалізму, яке є дуже серйозним і складним, вимагає особливої уваги та розсудливості і не може бути розглянуте в обмежених рамках цієї статті. Єдине, на що ми звернемо увагу, це те, що, як і в усіх ситуаціях, на першому місці завжди має бути наша любов і турбота про іншу людину, якою би вона не була, уникаючи водночас легкого й безболісного прийняття точки зору, яка хоче назвати гомосексуалізм гріхом, який Бог ненавидить більше за всі інші, а людей, причетних до нього, найгіршими грішниками.

Наша власна дійсність

Райнер Марія Рільке одного разу написав: *«Любити іншого, можливо, це найважче на світі, вся інша робота в нашому житті – лише приготування до цього».*

Безумовно, запитання, яке постійно хвилює всіх нас – пастирів та тих, хто хоче донести до людей цінності віри, – полягає в такому: як ми можемо реалізувати те, про що говорить великий поет, спочатку у власному житті, а потім передати іншим? Тобто полюбити іншу людину і поєднати своє життя з життям коханої особи. Вступити з нею в спілкування.

Ми знаємо, що діти більше сприймають принципи та цінності, коли вони бачать, як ці цінності втілюються в житті їхніх батьків, ніж коли вони чують, як батьки безконтрольно повторюють їх вустами, тоді як на практиці життя батьків далеке від цього. Також ми знаємо, як наше «приватне богослов'я» (тоб-

то установки, що їх кожен із нас дотримується свідомо чи несвідомо) формує наш спосіб ставлення до життя. Воно пронизує наше повсякденне життя і, звичайно, глибоко впливає на всі наші стосунки, в основному домашні. В інших випадках саме наша особистість і характер обирають будь-яке конкретне «богослов'я» для покриття наших особистих потреб або неврозів! Отже, найважливішим об'єктом пастирського піклування є, як і в усіх аспектах життя, наша власна дійсність. Те, як ми відчуваємо власну сексуальність, власний любовний поклик, чи то в подружніх стосунках, чи в монашому житті.

Коли хтось є священником і духовним отцем церковної громади, то його особисте життя ве ставлення впливає не тільки на його найближче оточення, але й на всіх людей навколо нього. Якщо він живе, наскільки це можливо, у здорових еротичних подружніх стосунках, у рамках благодаті Божої, яка наповнює його, зміцнює та годує, це матиме наслідки як для нього особисто, так і для людей навколо нього – через поради, які він пропонуватиме віруючим, та через приклад християнського життя, який варто наслідувати. Це буде приклад життя, яке не втрачає орієнтир на Іншого – на Бога, але й не забуває, що життєвий шлях проходить через особу ближнього – насамперед партнера. Це буде життя, яке вміє насолоджуватися радістю і приймати вправи, яких вимагає співіснування з коханою людиною.

Священницька пара, наприклад, яка буде йти вулицею, тримаючись за руки, або обмінюватиметься ніжним поглядом, теплим дотиком, або дружина священника, яка дозволить собі існувати як жінка-партнер, а не лише як мати, лише своєю присутністю пропонуватимуть таку раду, яка буде цінною, хоч її і важко зафіксувати. А цінна вона тим, що може показати, в основному молодим па-

рам, що еротична згода – душевна і фізична, взаєморозуміння тощо, є в пріоритеті і займають домінуюче місце у способі мислення та у житті, що можна жити християнським життям і водночас відчувати радість і красу, які пропонує людям кохання. Показати, як еротичні стосунки можуть залишатися живими і прекрасними, а також можуть тривати все життя, коли вони тримаються на фундаменті Христа і Церкви. Це правда, в яку сьогодні більшості людей, молодим і старим, дуже важко повірити. Врешті, це показує, що у шлюбі можна і треба жити аскетично, не перетворюючи шлюб на монаше життя.

Молода жінка підійшла, щоб висловити свою проблему тому, що через кілька років після одруження вона відчула себе повністю відчуженою від чоловіка і була розчарована. Вона пішла до психолога, який сказав їй: «Те саме відбувається з усіма через кілька років. З тобою це сталося трохи раніше. Не очікуй чогось іншого». Тоді вона відвідала священника, від якого отримала точно таку ж відповідь. Якщо ми не спроможні показати людям, що ці стосунки можуть існувати, постійно вдосконалюватися та вести до глибокої єдності, незважаючи на будь-які труднощі, які завжди виникають, і аскезу, яку вони вимагають, ми стаємо подібними до «солі, що втратила силу» (Мф. 5:13). І, звичайно, здорові стосунки не можуть магічно і автоматично існувати самі собою, потрібна наша особиста боротьба за них, з благодаттю та допомогою Бога.

Коли, знову ж таки, стосунки у священницькому подружжі страждають через багато факторів (неправильний спосіб вибору партнера, досить поширений у священницьких парах у минулому, неправильні богословські погляди чи особисті слабкості), то наслідки часом можуть бути неприємними. Відсутність здорових подружніх стосунків може зробити свя-

щенника або надмірно суворим у своїх позиціях, або небезпечно вразливим у стосунках. Відповідно, неодружений священник піддається такому ж ризику з «нелюбимим» монашим покликанням. Все це може стати причиною його невміння розбиратися в людях щодо цих питань. Те, чого немає на його власному горизонті, він навряд чи зможе спостерігати в інших, і це буде призводити до приниження ролі еротичних стосунків і їх важливості для підтримки єдності пари, а також, можливо, до неправильних порад у таких питаннях, як подружнє утримання, народження дітей тощо.

Епілог

У нашій душпастирській розсудливості перша боротьба повинна полягати не в тому, щоби знайти правильну позицію та переконати іншого прийняти її, а щоби бути поруч із людиною, щоби сприйняти її боротьбу та зрозуміти, що насправді її турбує і мучить. Тоді ми, можливо, дізнаємося, що приховане за його словами. Відчуття того, що ми знаємо відповіді і що вони точно правильні, незалежно від того, «консервативні» вони чи «прогресивні», обмежує нас і навіть стає небезпечним, оскільки позбавляє нас можливості зустрітися з дійсністю іншого, яка є складною і конфліктною, і допомогти йому пастирськи – а саме має бути нашою основною метою.

Давайте розуміти інших із їхніми труднощами та не забувати, що наша спроба зрозуміти їх має включати усвідомлення як відносності нашої власної дійсності, так і дуже часто нашу слабкість досягти цього розуміння. Тільки тоді ми допоможемо людям навчитися витримувати, приймати і нарешті насолоджуватися своїм складним, слабким, іноді саморуйнівним, а іноді творчим «я». Запевнимо їх, що Бог любить їх, незважаючи на все це.

Отже, наша душпастирська опіка та порада, серйозно ставлячись до соціальної дійсності – свідомої та несвідомої, а також до тягаря, який люди щодня несуть на собі, стає орієнтованою на особистість, пропонує турботу про іншого, і він це розуміє, відчуває та готовий довіряти нам. Тоді ми можемо допомогти йому слідувати спочатку життєвим шляхом, а потім, якщо він це вирішить, і церковним, і це дозволить йому щодня промовляти від душі: «Дякую Тобі, мій Боже, за життя, яке Ти дав мені!» – а не запитувати: «Чому Ти мучиш мене, Боже?». Впевнені, що кожен із нас розуміє, наскільки важким і болісним є такий душпастирський підхід, на відміну від легкості, з якою можна давати рецепти моральної поведінки або ж залишати іншого безпорадним з ілюзією, що все нібито добре, при цьому йому нічого не потрібно робити для цього.

На закінчення зазначимо, що ця стаття є вираженням напруженої молитовної боротьби за те, щоби допомогти іншим здобути зрілість і розсудливість і знайти свій шлях, щоби вони могли побачити кохання як можливість відчувати глибоку повноту та радість, які походять від відкриття іншого та спілкування з ним, а не як джерело страху та переживань чи як можливість задоволення лише своїх почуттів та егоцентричних бажань, які раніше чи пізніше ув'язнять його в егоїстичній самоті.

Маючи справу з кожною людиною та кожною парою окремо, через їхню унікальність, молячись про співчуття та особисте самопізнання і бажаючи, щоб благодать Святого Духа дала нам розсудливість вислухати їхні душі, сподіваємось піклуватися про сучасну людину з проникливістю, із Богом, у часи, коли труднощі людських стосунків досягають піку, і дати свідчення Христової Любові в густій темряві, що вкриває світ.

Переклад із грецької Василя Пруса



*Божественна літургія в день Богоявлення. Брати обіймає після вручення Томосу та Святого Мира.
Патріарший кафедральний собор Святого Георгія, м. Стамбул, Туреччина. 6 січня 2019 року*



Офіційний прийом у резиденції Вселенського патріарха, м. Стамбул, Туреччина. 6 січня 2019 року

Об'єднавчий Собор Православної Церкви України 15 грудня 2018 року: Документи і матеріали.
Київ: Київська православна богословська академія, 2021. 632 с.

ОБ'ЄДНАВЧИЙ СОБОР ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ

15 ГРУДНЯ 2018 РОКУ



ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

У збірці вперше опубліковано документи і матеріали Об'єднавчого Православного Церковного Собору Православної Церкви України, що відбувся у київському митрополичому Софійському соборі 15 грудня 2018 р. До видання ввійшли передсоборні документи і матеріали, протокол засідання Собору, промови та виступи, Статут Православної Церкви України, Патріарший і Синодальний Томос Вселенської Константинопольської Патріархії, спогади делегатів та інші документи і матеріали.